

T.C.
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1924 ANAYASASINDA YASAMA ORGANI

Yüksek Lisans Tezi

Emin DÖLKELEŞ

Kamu Hukuku Tezli Yüksek Lisans Programı

Ocak 2025

T.C.
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1924 ANAYASASINDA YASAMA ORGANI

Yüksek Lisans Tezi

Emin DÖLKELEŞ

Kamu Hukuku Tezli Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı
Doç.Dr. Ahmet Yusuf YILMAZ

Ocak 2025

TEŞEKKÜR

Tez yazım sürecinde, tüm desteklerini esirgemeyen, tarihsel olayların analizinde akademik yazım esaslarını öğreten tez danışmanım Doç.Dr.Ahmet Yusuf YILMAZ'a, ayrıca yapmış oldukları katkılarla tezin içerik ve niteliğinin belirlenmesinde büyük yardımları olan Dr.Öğr.Üyesi İsmail YAZICIOĞLU ve Doç.Dr.Melike Özge ÇEBİ BUĞDAYCI'a, yine bu süreçte manevi desteğini hiç esirgemeyen sevgili eşim Nazmiye YEL DÖLKELEŞ'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM: ANAYASA İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR VE 1924 ANAYASASI'NIN TARİHSEL ARKA PLANI	11
1.1. Anayasa Kavramı	11
1.1.1 Anayasa Türleri	13
1.1.1.1. Yazılı Anayasa - Yazılı Olmayan Anayasa	14
1.1.1.2. Yumuşak Anayasa - Katı Anayasa.....	14
1.1.2. Anayasanın Üstünlüğü İlkesi.....	16
1.2. Yasama Fonksiyonu ve Anayasa ile İlişkisi	17
1.2.1. Yasama Organı ve Fonksiyonu	17
1.2.2. Yasama Yetkisinin Tanımı ve Niteliği	22
1.2.3. Yasama İşleminin Tanımı	23
1.3. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyete Geçiş Süreci	24
1.3.1. Meşrutiyet Dönemi	24
1.3.2. Meşrutiyet ve Kanuni Esasi.....	25
1.3.3. II. Meşrutiyet Dönemi.....	28
1.3.4. Saltanatın Kaldırılması.....	29
1.3.5. Cumhuriyetin İlanı.....	31
1.4. 1924 Anayasası Teklifi ve Meclisteki Görüşmeler	32
1.4.1. 1924 Anayasasının Hazırlık Süreci	33
1.4.2. 1924 Anayasasının Mecliste Görüşülmesi ve Kabulü	34
1.4.2.1. Kurucu Meclis Tartışmaları	35
1.4.2.2. 1924 Anayasası'nın Görüşmelerinde Uygulanan İçtüzük	37
1.4.2.3. Meclis Görüşmeleri	38
2. BÖLÜM: 1924 ANAYASASI'NDA YASAMA ORGANININ KURULUŞU VE YAPISI.....	40
2.1. 1924 Anayasasının Yapısı ve İçeriği.....	40

2.1.1. Ahkâm-ı Umumiye	40
2.1.2. Vazife-i Teşriiye	48
2.1.3. Vazife-i İcraiye	62
2.1.3.1. Reisicumhur	64
2.1.3.2. İcra Vekilleri Heyeti	72
2.1.4. Kuvve-i Kazaiye	74
2.1.5. Türklerin Hukuk-u Ammesi	76
2.1.6. Mevadd-ı Müteferrika	81
2.2. 1924 Anayasasının Getirdiği Sistem ve Özellikleri	83
2.3. 1921 Anayasası ile 1924 Anayasası Arasındaki Farklar	85
2.4. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşu ve Milletvekili Seçimi	88
2.4.1. TBMM'nin Tek Meclis Sistemi	88
2.4.2. Seçim Hakkı ve Milletvekili Olma Şartları	90
2.4.4. Milletvekili Seçimi ve Görev Süresi	91
2.4.5. Seçim Dönemi ve Yeniden Seçim	92
2.5. Milletvekillerinin Hak ve Sorumlulukları	93
2.5.1. Milletvekili Bağımsızlığı ve Temsili Görev	93
2.5.2. And İçme ve Bağlılık Yemini	94
2.5.3. Milletvekili Dokunulmazlığı	95
3. BÖLÜM: 1924 ANAYASASINDA YASAMA VE YÜRÜTME İLİŞKİSİ	96
3.1. Meclisin Yetkileri	96
3.1.1. Yasama Yetkileri: Kanun Yapma ve Değiştirme	97
3.1.2. Bütçe ve Mali Denetim Yetkileri	98
3.1.3. Uluslararası Sözleşmeler ve Barış Anlaşmaları	99
3.1.4. Diğer Yetkiler: Af, Ölüm Cezası, Para Basma	100
3.2. Milletvekilliğinin Sona Ermesi ve Boşalan Milletvekilliği	101
3.2.1. Vatan Hainliği ve Diğer Suçlar	102
3.2.2. Milletvekilliğinin Düşmesi ve Çekilme Halleri	102
3.2.3. Boşalan Milletvekilliğinin Yerine Seçim Yapılması	103
3.3. Meclis'in İç Örgütlenmesi ve Yönetimi	104
3.3.1. Meclis Başkanı ve Başkanlık Divanı Seçimi	104
3.3.2. Meclisin Kendi Kolluk İşleri ve Yetkileri	105
3.4. Yasama Süreci ve Meclisin Çalışma Esasları	106
3.4.1. Kanun Teklif Etme Hakkı	106

3.4.2. Meclisin Düzenli Toplanma ve Araverme Süreci	107
3.4.3. Meclis Görüşmeleri ve İçtüzük Uygulamaları	108
3.4.4. Soru, Gensoru ve Meclis Soruşturması.....	109
3.5. Meclis ve Reisicumhur Arasındaki İlişkiler	109
3.6. Hükümetin Meclis Üzerindeki Etkisi.....	111
3.7. Meclisin Hükümet Üzerindeki Denetim Yetkisi.....	113
3.8. İcra Vekilleri Heyeti ve Reisicumhur ile İlişkiler.....	115
3.9. Yasama ve Yürütme Arasında Dengeler	116
3.10. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi.....	116
3.11. Meclisin Hükümet Karşısındaki Konumu	117
SONUÇ	119
KAYNAKLAR.....	128

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal gelişiminde 1924 Anayasası, devletin temel organlarını tanımlaması ve ulusal egemenliğe dayalı bir yönetim anlayışı oluşturması bakımından önemli bir adımdır. Bu anayasa, Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönemde meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem arasında bir denge kurmayı hedeflemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), yasama yetkisinin tek sahibi olarak belirlenmiştir ve güçlü bir otorite haline gelmiştir. Çalışma, 1924 Anayasası'ndaki yasama organına ilişkin düzenlemeleri incelemekte ve TBMM'nin "milletin tek ve gerçek temsilcisi" olarak tanımlanması ile yasama yetkisinin yalnızca Meclis'e verilmesini ulusal egemenlik ilkesinin nasıl vurgulandığını anlamak için bir başlangıç noktası olarak değerlendirmektedir. Araştırma, anayasanın metin analizinin yanı sıra pratikteki işleyişini de değerlendirmektedir. Özellikle meclis hükümeti sisteminden parlamenter sisteme geçişte yasama organının rolü ve yürütme üzerindeki denetim fonksiyonu incelenmektedir. Osmanlı dönemindeki Kanun-i Esasi'den devralınan unsurlar ile anayasanın yasama organını düzenleyen maddeleri arasındaki dönüşüm, Cumhuriyet rejiminin kurumsal altyapısını nasıl etkilediği çerçevesinde ele alınmaktadır. Çalışma, 1924 Anayasası'nın yasama organına dair düzenlemelerle sınırlı kalmakta, yürütme ve yargı ile ilgili hükümleri tezin sınırları dışında bırakmaktadır. Bu tezin amacı, yasama fonksiyonu ve TBMM'nin anayasal çerçevedeki yapılandırılmasını derinlemesine incelemektir. Yasa yapma süreçleri ve TBMM'nin yasama yetkileri, anayasal temeller oluşturan kritik unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Milletvekili seçimleri ve yasama-yürütme ilişkileri gibi unsurlar, anayasa metni ve uygulanması arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla değerlendirilmiştir. Ayrıca 1924 Anayasası'nın yasama organının uluslararası anayasa hukuku bağlamındaki konumu üzerine de bir değerlendirme yapılmaktadır. Tezde, anayasanın nasıl bir halk egemenliği sistemi kurduğu ve TBMM'nin siyasal sistemdeki rolü aktarılmaktadır. Yasama ve yürütme yetkilerinin birleştirilmesi, kuvvetler birliği ilkesini benimsemiş ve yasama organını devletin tüm fonksiyonlarının merkezi hale getirmiştir. Yasama organı tasarlarken ulusal egemenlik ilkesinin modern parlamenter demokrasi ile nasıl harmanlandığı, anayasanın TBMM'yi hem yasama hem de yürütme üzerinde denetim yetkisi ile donattığı gösterilmektedir. Bu çalışmada, 1924 Anayasası'nın yasama organı ve düzenlemeleri üzerindeki etkisi, dönemin toplumsal ve siyasi koşulları göz önüne alınarak detaylı bir şekilde incelenmektedir.

ABSTRACT

The 1924 Constitution represents a significant milestone in the constitutional development of the Republic of Turkey, as it defined the fundamental organs of the state and established a governance model based on national sovereignty. This constitution aimed to strike a balance between the parliamentary system and the system of government by assembly in the post-Republic era. The Grand National Assembly of Turkey (TBMM) was designated as the sole holder of legislative power and emerged as a strong authority. This study examines the legislative provisions of the 1924 Constitution and uses the designation of TBMM as the “sole and true representative of the nation” and the exclusive granting of legislative power to the Assembly as a starting point to explore how the principle of national sovereignty was emphasized. The research includes not only a textual analysis of the constitution but also an evaluation of its implementation in practice. It particularly investigates the role of the legislative body during the transition from a system of government by assembly to a parliamentary system, and its oversight function over the executive. The transformation between elements inherited from the Ottoman Kanun-i Esasi and the articles regulating the legislature in the 1924 Constitution is discussed in terms of how it influenced the institutional infrastructure of the Republic. The study is limited to the legislative aspects of the 1924 Constitution and does not address the executive or judicial branches. The aim of this thesis is to examine in depth the legislative function and the constitutional structuring of the TBMM. Legislative processes and the powers of the Assembly are evaluated as critical components forming the constitutional foundation. Issues such as parliamentary elections and the relationship between the legislative and executive branches are analyzed to clarify the link between the constitutional text and its practical application. Furthermore, the position of the 1924 Constitution’s legislative body is assessed in the context of international constitutional law. The thesis demonstrates how a system of popular sovereignty was established through the constitution and analyzes the role of TBMM within the political system. By uniting legislative and executive powers, the principle of the unity of powers was embraced, positioning the legislative body as the central authority of all state functions. The design of the legislature shows how the principle of national sovereignty was blended with modern parliamentary democracy, and how the constitution empowered TBMM with oversight over both legislative and executive domains. This study offers a detailed examination of the influence of the 1924 Constitution on the legislative body, considering the social and political conditions of the period.

GİRİŞ

Anayasalar, bir devletin yönetim biçimini, temel organlarının işleyişini ve bireylerin hak ve özgürlüklerini düzenleyen en üst hukuk metinleri olarak, devletin yapısını ve işleyişini belirleyen kurallar bütünüdür. Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal gelişim sürecinde 1924 Anayasası, devletin temel organlarının tanımlanması ve ulusal egemenliğe dayalı bir yönetim anlayışının inşa edilmesi açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu anayasa, Cumhuriyetin ilanını takip eden dönemde, meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem arasında bir denge kurmayı amaçlayan bir yapıya sahip olup, yasama organının merkezi rolünü ön plana çıkarmıştır.

1924 Anayasası'nın yasama organına ilişkin düzenlemeleri, dönemin ihtiyaçlarına uygun olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'yi ulusal egemenliğin en önemli temsilcisi ve yasama yetkisinin tek sahibi olarak konumlandırmıştır. TBMM, sadece yasama faaliyetlerini yerine getirmekle kalmamış, aynı zamanda yürütme organını belirleyerek ve denetleyerek, Türk siyasi sisteminde güçlü bir otorite haline gelmiştir. Bu durum, Cumhuriyetin erken döneminde halk egemenliğine dayalı bir yönetim anlayışının yerleşmesine katkıda bulunmuş ve Türkiye'nin anayasal ve siyasi tarihinde kalıcı izler bırakmıştır.

Bu çalışmada, 1924 Anayasasında Yasama Organı detaylı olarak ele alınmıştır. Tezin temel amacı, 1924 Anayasası'nda yasama organı ve organına ilişkin hükümlerin detaylı bir şekilde incelenmesidir. Bu bağlamda, Anayasa'nın TBMM'yi "milletin tek ve gerçek temsilcisi" olarak tanımlaması ve yasama yetkisini münhasıran Meclis'e vermesi, ulusal egemenlik ilkesinin anayasal düzlemde nasıl vurgulandığını anlamak için kritik bir başlangıç noktasıdır. Tez, bu hükümlerin, Cumhuriyet rejiminin inşasında ve meşruiyet temelinin şekillenmesinde oynadığı rolü kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.

Araştırma, yalnızca 1924 Anayasası'nın metin analizine odaklanmamakta, aynı zamanda bu anayasal düzenlemelerin pratikteki işleyişini ve dönemin siyasi gelişmeleri üzerindeki etkisini de değerlendirmektedir. Özellikle 1924 Anayasası'nın Meclis hükümeti sisteminden parlamenter sisteme doğru geçişte nasıl bir rol oynadığı ve yasama organının yürütme üzerindeki denetim fonksiyonunun nasıl şekillendiği derinlemesine araştırılmaktadır. Tez aynı zamanda, 1924 Anayasası'nın getirdiği yasama düzenlemelerinin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki anayasal süreklilik ve kopuşları nasıl yansıttığını analiz etmektedir.

Osmanlı dönemindeki Kanun-i Esasi'den devralınan ve dönüştürülen unsurlar, 1924 Anayasası'nın yasama organını düzenleyen maddeleri üzerinden ele alınmakta, bu dönüşümün Cumhuriyet rejiminin kurumsal altyapısını nasıl etkilediği tartışılmaktadır. Bu analiz, 1924 Anayasası'nın sadece bir metni düzenleme olmadığını, aynı zamanda Türkiye'nin modernleşme ve demokratikleşme sürecinin hukuki temel taşlarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Tezde, Meclis'in yasama süreçlerindeki rolü, yürütme organıyla ilişkileri, denetim mekanizmaları ve ulusal egemenlik ilkesine dayalı yetki kullanımı, anayasal düzenlemelerin uygulanabilirliği açısından değerlendirilmektedir. Özellikle, milletvekili seçimi, görev süresi, yasama-yürütme ilişkileri gibi temel unsurlar, anayasal metin ve uygulama arasındaki ilişkinin anlaşılmasını sağlayacak şekilde değerlendirilmektedir. Tezde ayrıca, 1924 Anayasası'nın yasama organına ilişkin düzenlemelerinin, uluslararası anayasa hukuku bağlamında nasıl konumlandırıldığına dair bir değerlendirme de bulunmaktadır.

Bu kapsamda gerçekleştirilen bu çalışma 1924 Anayasası'nın yasama organı ve yasama organına ilişkin düzenlemeler ile sınırlıdır. Anayasanın diğer organlar olan yürütme ve yargıya dair hükümleri tezin sınırları dışında kalmaktadır. Tezin bu sınırlaması, 1924 Anayasası'nın yasama fonksiyonuna ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin anayasal çerçevede nasıl yapılandırıldığına dair detaylı ve derinlemesine bir inceleme yapmayı mümkün kılmayı amaçlamaktadır. Anayasanın yürütme ve yargı erklerine dair hükümleri ise yalnızca yasama organı ile doğrudan ilişkilendirildiği ölçüde ele alınmakta ve bu bağlamın ötesine geçmemektedir. Bu tercih, çalışmanın odaklanmış ve derinlemesine bir analiz sunmasını sağlama hedefini taşımaktadır.

Çalışma, 1924 Anayasası'nın halk egemenliğine dayalı bir sistem kurduğu ve TBMM'ni siyasal sistemin merkezi bir unsuru olarak konumlandırmaktadır. Ayrıca Anayasa, yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM'de birleştirilerek kuvvetler birliği ilkesini benimsediğini ve Meclis hükümeti sistemini tercih ederek halk iradesinin doğrudan temsil edilmesini sağlamış olduğunu ve yasama organının, devletin tüm fonksiyonlarının odak noktası haline getirmiştir.

Bununla birlikte TBMM'nin üstünlüğünün, hükümetin kurulmasından denetlenmesine kadar birçok alanda hissedilmiş olduğunu ve bu durumun, demokratik bir sistemin temellerini atmıştır. Özellikle, milletvekillerinin seçimle belirlenmesi, TBMM'nin yasama süreçlerindeki özerkliği ve halkın iradesinin doğrudan yasama organına yansıtılması, demokratikleşme sürecine katkı sağlayan önemli unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

Bu kapsamda tezde temel olarak 1924 *“Anayasası'nın yasama organı nedir? 1924 Anayasası'nın yasama organı ilişkin düzenlemeleri nelerdir? Ayrıca, dönemin koşulları bağlamında ne tür bir yapıyı öngörmekte ve bu düzenlemeler Türkiye'nin anayasal ve*

demokratik gelişimine nasıl katkıda bulunmuştur?” sorusuna cevap aranmaktadır. Bu soru, Türkiye Cumhuriyeti’nin anayasal sürecinde 1924 Anayasası’nın oynadığı kritik rolü anlamak ve bu anayasanın oluşturduğu siyasal yapıyı daha iyi anlamak amacıyla ortaya konulmuştur.

Tezin merkezinde, 1924 Anayasası’nın yasama organını şekillendiren maddelerinin yalnızca hukuki bir metin olarak değil, aynı zamanda dönemin siyasal, toplumsal ve kültürel koşulları bağlamında değerlendirilmesi bulunmaktadır. Bu bağlamda, soruya yanıt ararken yasama organının tasarımı ve dönemin gereklilikleri ortaya konulmuştur. Bu kapsamda 1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında kurumsal bir devlet yapısının oluşturulmasında önemli bir adım olmuştur. Bu süreçte, yasama organının tasarımı, özellikle halk egemenliği ve ulusal bağımsızlık ilkeleri doğrultusunda şekillendirilmiştir. Bu tezde, yasama organının nasıl yapılandırıldığı, dönemin siyasi ve toplumsal ihtiyaçları göz önünde bulundurularak ele alınmaktadır.

Tez, 1924 Anayasası’nın yasama organını tasarlarken, ulusal egemenlik ilkesiyle modern parlamenter demokrasilere özgü bir yapıyı nasıl harmanladığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Örneğin, anayasanın TBMM’ni hem yasama hem de yürütme üzerinde denetim yetkisiyle donatması, yasama üstünlüğüne dayalı bir sistemin tercih edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte çalışmada 1924 Anayasası, halk egemenliğine dayalı bir yönetim anlayışını benimseyerek, Türkiye’nin demokratikleşme ve modernleşme süreçlerine önemli bir katkı sağlamıştır. Yasama organının anayasal düzeyde güçlendirilmesi, Cumhuriyet rejiminin kurumsallaşmasında kritik bir rol oynamış ve Türkiye’nin anayasal sistemini geleceğe taşıyan bir zemin oluşturmuştur. Tez, bu anayasanın yasama organını merkezine alarak hem anayasal tarihe hem de güncel anayasa tartışmalarına önemli bir perspektif sunmaktadır.

Tezin hazırlanmasında nitel bir analiz yöntemi benimsenmiştir. Anayasa maddelerinin hukuki ve tarihsel arka planı, dönemin siyasi koşulları ve tutanaklardan elde edilen bilgilerle bir araya getirilerek analiz edilmiştir. Bu süreçte, anayasal düzenlemelerin yalnızca metin bazlı değil, aynı zamanda pratikte nasıl işlediği ve dönemin siyasi dinamikleriyle nasıl şekillendiği de incelenmiştir. Bu çok katmanlı analiz, çalışmanın yalnızca metni değil, aynı zamanda uygulamalı bir bakış açısı sunmasına yardımcı olmuştur. Metodolojik olarak, bu tez doküman analizi ve içerik analizi tekniklerini içermektedir. Doküman analizi kapsamında anayasa metni, TBMM zabıt cerideleri ve ilgili literatür sistematik bir şekilde incelenmiştir. İçerik analizi ise bu materyallerdeki ana temaları, tekrar eden kavramları ve dönemin tartışma eksenlerini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Özellikle TBMM zabıt ceridelerinde yer alan ifadelerin tematik olarak sınıflandırılması ve dönemin siyasi aktörlerinin anayasa maddelerine yönelik eleştirilerinin kategorize edilmesi, çalışmanın sağlam bir temele oturmasına katkı sağlamıştır. Bu kapsamda

çalışmada TBMM Zabıt Ceridesi, C.3, İçtima 2; TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima 7; TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima 13; TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima 19; TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, İçtima 24; TBMM Zabıt Ceridesi, C.28, İçtima 1 kullanılmıştır. Bu zabıt cerideleri, 1924 Anayasası'nda yasama organının tartışıldığı Meclis oturumlarına ait olup, anayasanın yasama işlevi ve parlamenter yapı üzerindeki etkilerinin doğrudan ele alındığı tutanakları içermektedir. Çalışmada yalnızca bu ceridelerin kullanılmasının nedeni, anayasal düzenlemelerin şekillendiği ve yasama organının işleyişinin doğrudan müzakere edildiği oturumlara ait olmasıdır. Bu bağlamda, diğer cerideler anayasa tartışmalarını içermediğinden dahil edilmemiştir.

Araştırma sürecinde literatürdeki mevcut çalışmalar detaylı bir şekilde incelenmiştir. Akademik makaleler, kitaplar ve tezler gibi ikincil kaynaklar, 1924 Anayasası'nın yorumlanmasında tamamlayıcı bir rol üstlenmiştir. Özellikle anayasa hukukuna ilişkin teorik yaklaşımlar ve bu döneme dair yapılan tarihsel analizler, çalışmaya farklı perspektifler kazandırmıştır. Bu literatür taraması, tezde kullanılan argümanların sağlam bir akademik temele dayandırılmasını sağlamış ve daha önce yapılan çalışmalarla bu tezin özgün katkıları arasındaki farkların belirlenmesine olanak tanımıştır.

Tez kapsamında literatürde incelenen bu çalışmaların, anayasanın içeriği, yapısı ve özellikle yasama ile yürütme arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi üzerine yoğunlaşmış olduğu görülmüştür. Bu kapsamda 1924 Anayasası'nın yasama-yürütme ilişkilerini ele alan çalışmaların başında, Ömer Anayurt'un "1924 Anayasası'nda Meclis-Yürütme İlişkileri" başlıklı makalesi gelmektedir. Anayurt, anayasanın meclis hükümeti sistemi çerçevesinde nasıl bir yapı öngördüğünü ve bu sistemin pratikteki yansımalarını ayrıntılı bir şekilde analiz etmektedir. Çalışma, meclis hükümeti sisteminin yasama organı üzerindeki etkilerini ve bu etkinin yürütme karşısındaki üstünlüğünü teorik ve tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Özellikle, anayasanın "geciktirici veto" gibi araçlarla yürütmenin yasama üzerindeki sınırlı etkisini nasıl tanımladığına dair özgün çıkarımlar sunan bu çalışma, mevcut tez için önemli bir referans niteliğindedir.

Ahmet Mumcu'nun "1924 Anayasası" başlıklı eseri, anayasanın genel özelliklerini ve uygulanışını ele almakta, yasama ve yürütme organlarının yetki ve sorumluluklarını anayasal bağlamda irdelemektedir. Mumcu, anayasanın dönemin siyasi atmosferindeki rolüne vurgu yaparak, meclis hükümeti sisteminin Cumhuriyet rejiminin kurumsallaşmasındaki önemine dikkat çekmektedir. Çalışma, 1924 Anayasası'nın tarihsel bağlamdaki yerini ortaya koyarken, bu anayasanın modern Türk demokrasisi üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde tartışmaktadır.

Diğer öne çıkan bir çalışma ise Fehmi Akın'ın *"1924 anayasasının modernleşme açısından anlamı"* başlıklı makalesidir. Yazar, Osmanlı-Türk modernleşme sürecini anayasa hareketleri bağlamında ele almakta ve 1924 Anayasası'nın temel niteliklerini devlet yapısı, temel haklar ve özgürlükler açısından incelemektedir. Akın, anayasanın Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki süreklilik ve kopuşları açıklarken, bu anayasanın toplum üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Bu çalışma, anayasal düzenlemelerin toplumsal ve siyasi bağlamda nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemli bir perspektif sunmaktadır.

Yasama ve yürütme organlarının tarihsel değişimini inceleyen bir diğer önemli çalışma ise, *"1924 Anayasası'ndan Günümüze Türkiye'de Yürütme Organının Değişimi"* başlıklı tez çalışmasıdır. Bu tez, 1924 Anayasası ile başlayarak yürütme organının Türkiye'deki evrimini ve yasama ile olan ilişkisini kapsamlı bir şekilde değerlendirmektedir. Çalışma, anayasal düzenlemelerin yürütme organı üzerindeki etkilerini incelerken, özellikle tek parti dönemi ve çok partili hayata geçiş sürecinde meydana gelen yapısal değişikliklere odaklanmaktadır.

Bu bağlamda, mevcut literatürde yer alan diğer önemli çalışmalardan biri de, Ali Fuat Başgil'in anayasa hukuku üzerine yazdığı temel eserlerdir. Başgil, anayasa hukuku ilkelerini tartışırken 1924 Anayasası'nın özgün yapısını ve Türkiye'nin anayasal tarihindeki yerini değerlendirmiştir. Onun analizleri, anayasanın teorik çerçevesini ve pratikteki uygulanışını karşılaştırmalı bir perspektifle sunmaktadır.

Mevcut literatür, bu çalışmanın geliştirilmesi için önemli bir altyapı sağlamış olmakla birlikte, 1924 Anayasası'nın yasama boyutu açısından incelenmesi, bu tez çalışmasının özgün katkısını oluşturmaktadır. 1924 Anayasası'nın Türkiye'nin modern siyaset ve hukuk sistemindeki etkilerini daha kapsamlı bir şekilde irdeleyen bu tez, yasama organının yetki ve sorumluluklarının anayasal düzenlemesini tarihsel bir bağlamda anlamlandırmayı hedeflemektedir. Mevcut literatürden farklı olarak, 1924 Anayasası'nın yasama organına ilişkin düzenlemeleri ele alan bu çalışmanın, 1924 Anayasası üzerine yapılan diğer eserlerden ayrıştığı en temel nokta, anayasa metnini yasama organı açısından ele almasıdır. Literatürde yer alan çalışmaların çoğu, anayasanın genel özelliklerini veya dönemin siyasi yapısını incelerken, bu tez, yasama boyutunu bütüncül bir perspektifle ele alarak literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Literatürde 1924 Anayasası genellikle hukuk normları ve anayasal teoriler bağlamında ele alınırken, bu çalışmada yasama organının anayasal çerçevesini, dönemin siyasi dinamikleri ve Türkiye'nin anayasal gelişim sürecindeki yeri ile değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, yasama organına ilişkin düzenlemelerin sadece metinsel yorumundan öte, o dönemin tarihi ve siyasi bağlamının bir yansıması olarak ele alınmasını sağlamaktadır. Çalışma özellikle 1924 Anayasası'ndaki yasama organına dair düzenlemelerin dönemin siyasi koşulları ve anayasal

tartışmaları üzerindeki etkisini değerlendirirken, TBMM'nin işleyişini, yasama-yürütme ilişkilerini ve bu ilişkilerin dönemin demokratik gelişimi üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır.

Bu çalışmayı özgün kılan bir diğer unsur ise anayasa metni üzerindeki tartışmaların, Meclis tutanakları, arşiv belgeleri ve dönemin basılı materyalleri gibi birincil kaynaklar üzerinden detaylı bir şekilde incelenmesidir. 1924 Anayasası'nın yasama organına ilişkin hükümlerinin Meclis görüşmeleri sırasında nasıl şekillendiği, hangi tartışmaların öne çıktığı ve bu tartışmaların anayasal düzenlemelere nasıl yansıdığı, bu çalışma kapsamında derinlemesine analiz edilmiştir.

Bu kapsamda gerçekleştirilen çalışmanın ilk bölümünde, anayasa kavramının temel niteliği, tarihsel gelişimi ve 1924 Anayasası'nın tarihsel arka planı ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Anayasalar, sadece bir toplumun mevcut düzenini yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda tarihsel süreçteki siyasal ve toplumsal dönüşümlerin bir sonucu olarak şekillenir. Dolayısıyla, anayasalar bir toplumun siyasal, sosyal ve hukuki düzeninin temel ilkelerini belirleyen ve devletin gücünün sınırlarını çizerek halkın egemenlik haklarını güvence altına alan belgelerdir. Bu bağlamda, anayasa metinleri sadece birer hukuk dokümanı değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümlerin ve tarihsel kırılmaların izlerini taşıyan önemli belgelerdir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş süreci, anayasal düşüncenin gelişimi açısından kritik bir dönem olmuştur.

Özellikle Tanzimat Fermanı'ndan itibaren başlayan reform hareketleri, Osmanlı toplumunda hukuki ve siyasal yapıyı modernize etme çabalarını hızlandırmıştır. 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yazılı anayasası olarak önemli bir dönüm noktasını temsil etmiştir. Ancak, Kanun-ı Esasi, mutlak monarşinin etkisini tam olarak sınırlandıramamış, bu yüzden anayasal yönetim fikri 1908 II. Meşrutiyet'le birlikte daha geniş bir uygulanabilirlik alanı bulmuştur. Buna karşın, Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki siyasal ve askeri krizler, anayasal düzenin istikrarla işlemesine olanak tanımamıştır. Cumhuriyet'in ilanına giden süreçte, Türk Kurtuluş Savaşı ve Millî Mücadele döneminde anayasa tartışmaları yeni bir boyut kazanmıştır. 1921 Anayasası, Kurtuluş Savaşı'nın olağanüstü şartlarında halk egemenliğini ve TBMM'nin merkezi rolünü vurgulayan bir metin olarak ortaya çıkmıştır.

Ancak, bu kısa ve sade anayasa, yeni bir devletin kurumsal ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı. Bu bağlamda, 1924 Anayasası, Cumhuriyet'in ilanı ve hilafetin kaldırılması gibi önemli dönüşümlerin ardından, Türkiye'nin siyasal ve hukuki yapısını yeniden düzenleme ihtiyacına yanıt olarak hazırlanmıştır. 1924 Anayasası, halk egemenliğini esas alan, kuvvetler birliği ilkesine dayanan ve meclis üstünlüğü temeline oturtulmuş bir yönetim anlayışı ortaya koymuştur. Bu anayasa, yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM'de toplanmasını öngörerek tek

meclisli bir sistem tasarlamıştır. Aynı zamanda, yargı yetkisini bağımsız mahkemelere devrederek kuvvetler birliği ilkesini yumuşatmış ve yargı bağımsızlığını güvence altına almıştır. Bu anayasal düzenleme, dönemin sosyo-politik koşullarını yansıttığı kadar, Türkiye'nin modernleşme ve demokratikleşme yolundaki ilk adımlarını da sembolize etmektedir.

Anayasanın tarihsel arka planı, yalnızca Osmanlı'dan devralınan bir miras olarak değil, aynı zamanda uluslararası dinamiklerle de ilişkilendirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ulus-devletlerin yükselişi ve demokratikleşme hareketleri, Türkiye'nin kendi anayasal sistemini şekillendirirken dikkate aldığı önemli unsurlar arasında yer almıştır. Türkiye Cumhuriyeti, Batı'daki anayasal modellerden etkilenmekle birlikte, bu modelleri kendi tarihsel ve toplumsal bağlamına uygun bir biçimde yorumlamıştır. Dolayısıyla, 1924 Anayasası, bir yandan Cumhuriyet rejiminin temel değerlerini kurumsallaştırırken, diğer yandan ulusal egemenlik ve bağımsızlık ideallerini hukuki bir çerçeveye oturtmayı başarmıştır. Çalışmanın bu bölümünde, anayasanın tarihsel gelişimi ve 1924 Anayasası'nın yapısal özellikleri incelenirken, Osmanlı'nın anayasal mirasının yanı sıra Cumhuriyet'in siyasi ve hukuki reformları detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, 1924 Anayasası'nın TBMM ile ilgili düzenlemeleri ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Bu bölüm, TBMM'nin kuruluşundan başlayarak, milletvekili seçimi, görev süreleri ve meclisin iç işleyişine kadar anayasal düzenlemeleri detaylandırmaktadır. Bu bölümde ele alınan temel unsurlar, TBMM'yi Cumhuriyet rejiminin ana unsuru olarak konumlandıran anayasal ilkelerin, dönemin toplumsal ve siyasi koşulları çerçevesinde nasıl şekillendiğini anlamayı hedeflemektedir. Bununla birlikte Anayasanın halk egemenliğini esas alan bir yapıyı benimsemesi, çalışmanın bu bölümünde önemli bir konu başlığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

TBMM'nin “milletin tek ve gerçek temsilcisi” olarak ilan edilmesi, yasama organının Cumhuriyet rejimindeki merkezi rolünü pekiştiren temel bir ilke olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, çalışmanın bu bölümünde, yasama organının yalnızca yasa yapma işlevini yerine getirmekle kalmayıp, aynı zamanda yürütme organını denetleme ve gerektiğinde görevden alma yetkisine sahip olduğu vurgulanmıştır. Anayasanın kuvvetler birliği ilkesini benimsemiş ancak bu ilkeyi meclis üstünlüğü ekseninde yorumlamış olması, TBMM'nin dönemin siyasi yapısındaki eşsiz konumunu şekillendirmiştir. Tek meclisli sistemin tercih edilmesi, halk egemenliğini doğrudan temsil etme hedefiyle ilişkilendirilmiştir.

Çift meclisli sisteme dair önerilerin, milli egemenliği zayıflatacağı gerekçesiyle reddedilmesi ve tek meclisli yapının karar alma süreçlerini hızlandırdığı düşüncesiyle

desteklenmesi, anayasal tercihin temel dayanakları arasında yer almıştır. TBMM'nin, yalnızca seçildiği bölgelerin değil, tüm milletin temsilcisi olarak tanımlanması, anayasal düzenlemelerin demokratik temsiliyet anlayışını pekiştirdiğini göstermektedir. Milletvekilliği seçimleri ve milletvekili olma şartları ise nitelikli bir yasama organı oluşturma amacı doğrultusunda belirlenmiştir. Başlangıçta yalnızca erkek vatandaşlara tanınan seçme ve seçilme hakkının, 1934'te kadınları da kapsayacak şekilde genişletilmesi, modernleşme ve eşitlik ilkelerinin anayasal düzeyde benimsenmesinin somut bir göstergesi olmuştur. Bununla birlikte, milletvekili olabilmek için konulan yaş sınırı, vatandaşlık ve yüz kızartıcı suçlardan mahkûm olmama şartları gibi kriterler, toplumun belirli kesimlerini siyasal katılım sürecinin dışında bırakan sınırlamalar yaratmıştır.

Kanun yapma süreçleri, yasama organının yetkilerinin en önemli unsurlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Milletvekilleri ve İcra Vekilleri Heyeti'nin kanun teklif etme yetkisi, demokratik bir yasama sürecinin temellerini oluşturmuştur. Ayrıca, meclis müzakerelerinin aleniliği ilkesi, halkın yasama süreçlerini denetleyebilmesini sağlayan önemli bir anayasal güvence olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda, 1924 Anayasası'nın yasama sürecine yönelik düzenlemelerinin demokratikleşme sürecine sağladığı katkılar ayrıntılı şekilde analiz edilmiştir. Meclisin iç işleyişi ve örgütlenmesi de düzenlemelerin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Meclis başkanının seçimi, başkanlık divanının işlevleri ve meclisin düzenli toplanmasını sağlayan yapılar, TBMM'nin etkin ve istikrarlı bir şekilde çalışmasını garanti altına almıştır.

Milletvekillerinin hak ve sorumluluklarına yönelik anayasal hükümler, yasama organının bağımsızlığını ve etkinliğini artırmayı hedeflemiştir. Yasama faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamak için mevcut meclisin, yeni meclis seçilene kadar görevine devam etmesi öngörülmüştür. Dolayısıyla çalışmanın ikinci bölümü, 1924 Anayasası'nın yasama organına ilişkin düzenlemelerini, dönemin toplumsal ve siyasi bağlamı içinde analiz etmekte ve bu düzenlemelerin Cumhuriyet rejiminin demokratikleşme çabalarına yaptığı katkıları ortaya koymaktadır. TBMM'nin halk egemenliğini temsil eden bir yapı olarak şekillenmesi ve yasama süreçlerinin anayasal çerçevede belirlenmesi, Türkiye'nin anayasal sisteminin temel taşları olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, 1924 Anayasası'nın yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkileri düzenleyen hükümleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bağlamda, anayasal düzenlemelerin ışığında yürütmenin Meclis üzerindeki etkisi ve yasama organının yürütme üzerindeki denetim yetkileri analiz edilmiştir. Anayasa, TBMM'nin üstünlüğüne dayalı bir sistem geliştirmiş ve kuvvetler birliği ilkesini esas almıştır. Ancak bu ilkeyi

uygularken, Meclis'in yasama ve yürütme yetkilerini elinde bulunduran merkezi bir otorite olması sağlanmış ve yürütmenin yetkileri anayasal sınırlarla çevrelenmiştir.

Bu bölümde, Reisicumhurun anayasa çerçevesinde tanımlanan yetkileri üzerinde durulmuş, bu yetkilerin sembolik düzeyde tasarlandığı vurgulanmıştır. Reisicumhurun Meclisi tatildeyken toplantıya çağırma ve geciktirici veto hakkı gibi yetkilerle donatıldığı, ancak bu hakların pratikte sınırlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Özellikle geciktirici veto yetkisinin, Meclis tarafından tekrar kabul edilen kanunları yayımlama zorunluluğu nedeniyle, yürütme organına gerçek bir üstünlük sağlamadığı çalışmada belirtilmiştir. Bunun yanında, Reisicumhurun anayasal yetkilerden çok, dönemin siyasi liderlik özellikleri aracılığıyla etkili olduğu da değerlendirilmiştir.

Hükümetin yasama organı üzerindeki etkisi ise anayasal düzenlemeler ve uygulamadaki pratiklerle şekillenmiştir. Kanun teklif etme yetkisi hem milletvekillerine hem de İcra Vekilleri Heyeti'ne verilerek, hükümetin yasama sürecine katılımı sağlanmıştır. Çalışmada, hükümet üyelerinin milletvekili olması nedeniyle yasama sürecine kurumsal bir bağla entegre oldukları vurgulanmıştır. Ayrıca, Başvekilin genellikle iktidar partisinin lideri olması ve parti disiplini mekanizmasının etkinliği, hükümetin Meclis üzerindeki etkisini artıran başlıca unsurlar arasında değerlendirilmiştir. Yasama organının yürütme üzerindeki denetim gücü, bu bölümde detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Soru, genel görüşme, gensoru, Meclis soruşturması ve araştırma gibi denetim araçlarının anayasal dayanakları ve pratikteki işleyişi tartışılmıştır.

Özellikle gensoru mekanizmasının, anayasal olarak hükümet üzerinde önemli bir denetim aracı olduğu, ancak uygulamada çoğunlukla iktidar partisinin Meclis üzerindeki kontrolüne bağlı olarak sınırlı kaldığı belirtilmiştir. Bunun yanında, bakanların görevleri sırasında yaptıkları işlemler nedeniyle Yüce Divan'a sevk edilmeleri yetkisi, TBMM'nin yürütme üzerindeki denetim kapasitesini güçlendiren önemli bir anayasal düzenleme olarak öne çıkmıştır. 1924 Anayasası'nın kuvvetler birliği ilkesine dayalı yapısı, yasama ve yürütme arasındaki ilişkiyi belirlerken, yasama üstünlüğü ilkesini merkeze almıştır. Yürütme organlarının Meclisi feshetme yetkisinin olmaması ve TBMM'nin hükümeti istediği zaman görevden alabilmesi, bu üstünlüğü pekiştiren unsurlar arasında yer almıştır.

Ancak, anayasanın modern anlamda bir kuvvetler ayrılığı öngörmediği ve yasama ile yürütme arasındaki sınırların belirsizliğinin, anayasal sistemin belirgin özelliklerinden biri olduğu da çalışmada ifade edilmiştir. Sonuç olarak, bu bölüm, 1924 Anayasası'nın yasama ve yürütme arasındaki anayasal dengeleri ve bu dengenin Cumhuriyet rejiminin temel ilkeleri üzerindeki etkilerini tartışmaktadır. TBMM'nin yalnızca yasama yetkisiyle değil, aynı zamanda yürütme organını denetleme ve yönlendirme yetkisiyle donatılması, Cumhuriyet'in anayasal

yapısındaki Meclis merkezli düzenin önemini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle, 1924 Anayasası'nın yasama-yürütme ilişkilerini düzenleme biçimi, dönemin siyasi koşullarına uygun bir otorite yapısı sunarken, demokratikleşme sürecine de önemli katkılar sağlamıştır.

Anayasalar, bir devletin yönetim biçimini, temel organlarının işleyişini ve bireylerin hak ve özgürlüklerini düzenleyen en üst hukuk metinleri olarak, devletin yapısını ve işleyişini belirleyen kurallar bütünüdür. Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal gelişim sürecinde 1924 Anayasası, devletin temel organlarının tanımlanması ve ulusal egemenliğe dayalı bir yönetim anlayışının inşa edilmesi açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu anayasa, Cumhuriyetin ilanını takip eden dönemde, meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem arasında bir denge kurmayı amaçlayan bir yapıya sahip olup, yasama organının merkezi rolünü ön plana çıkarmıştır.

1924 Anayasası'nın yasama organına ilişkin düzenlemeleri, dönemin ihtiyaçlarına uygun olarak TBMM'ni ulusal egemenliğin en önemli temsilcisi ve yasama yetkisinin tek sahibi olarak konumlandırmıştır. TBMM, sadece yasama faaliyetlerini yerine getirmekle kalmamış, aynı zamanda yürütme organını belirleyerek ve denetleyerek, Türk siyasi sisteminde güçlü bir otorite haline gelmiştir. Bu durum, Cumhuriyetin erken döneminde halk egemenliğine dayalı bir yönetim anlayışının yerleşmesine katkıda bulunmuş ve Türkiye'nin anayasal ve siyasi tarihinde kalıcı izler bırakmıştır.

Çalışmada, öncelikle 1924 Anayasası'nın tarihsel bağlamı ele alınarak, anayasanın hazırlanma süreci ve kabulü sürecinde etkili olan tarihsel, siyasi ve toplumsal faktörler incelenecektir. Daha sonra yasama organının yapı ve işlevi, anayasanın ilgili hükümleri çerçevesinde detaylandırılacak ve bu hükümler ışığında yasama organının devlet sistemindeki konumu irdelenecektir. Bununla birlikte, 1924 Anayasası'nın yasama organını düzenleyen hükümleri, Osmanlı döneminden Cumhuriyete geçiş sürecindeki anayasal değişimlerin bir devamı olarak değerlendirilecek, bu bağlamda, anayasanın yasama-yürütme ilişkileri incelenecektir. Bu kapsamda hazırlanan çalışma, 1924 Anayasası'nda yasama organının konumunu tarihsel ve hukuki bir perspektifle analiz etmeyi hedeflemektedir. Tezin ilerleyen bölümleri, bu anayasanın Türk siyasi ve anayasal gelişimindeki yerini daha iyi anlamaya katkı sağlayacaktır.

1.BÖLÜM: ANAYASA İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR VE 1924 ANAYASASI'NIN TARİHSEL ARKA PLANI

Anayasalar, bir devletin siyasi ve hukuki yapısının temelini oluşturan, birey-devlet ilişkisini düzenleyen ve toplumun tüm kesimlerinin haklarını güvence altına alan en üst normatif metinlerdir. Tarih boyunca anayasal düzenlemeler, toplumların siyasi ve sosyal dönüşüm süreçlerinde hem bu süreçlerin bir sonucu hem de bu dönüşümlere yön veren temel araçlardan biri olmuştur. Bu metinler, devletin örgütlenişinden bireysel hak ve özgürlüklerin tanımlanmasına kadar birçok alanda düzenlemeler içererek hukuk sisteminin yapı taşı oluşturmalar.

Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal gelişiminde, 1924 Anayasası, Cumhuriyet rejiminin kurumsallaşmasını sağlamak ve modern bir devlet yapısı oluşturmak açısından kritik bir öneme sahiptir. Ancak bu anayasanın önemi, sadece içerdiği düzenlemelerle sınırlı değildir. Aynı zamanda, anayasa kavramının teorik temelleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki tarihsel olaylar ve yasama ile yürütme ilişkilerindeki dönüşüm bağlamında ele alınmalıdır. Bu çerçevede, 1924 Anayasası, hem geçmişin mirasını hem de Cumhuriyet'in yeni siyasi vizyonunu yansıtan bir belge olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde, anayasa kavramının tanımı, türleri ve temel ilkeleri üzerinde durulacak; anayasanın hukuki ve siyasi işlevleri detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin tarihsel dinamikleri ve bu sürecin anayasal düzenlemelere etkisi incelenecektir. 1924 Anayasası'nın hazırlanma süreci, Meclis görüşmeleri ve kabul edilme aşamalarındaki tartışmalar, dönemin toplumsal ve siyasi atmosferi bağlamında değerlendirilecektir.

1.1. Anayasa Kavramı

Anayasa, Türkçede "yasa" ve "ana" kelimelerinin birleşmesiyle oluşturulmuş olup, hukuksal çerçevede ülkenin temel düzenleyici belgesi olarak tanımlanmaktadır. Anayasa kavramı Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında "teşkilat-ı esasiye" "esas teşkilat" ve "esasiye" olarak, sonrasında ise "ana tüze" "esas" veya "devlet ana hukuku" gibi terimlerle ifade edilmiştir¹. Anayasa'nın temel işlevi, devletin örgütlenme yapısını, hükümet yetkilerini, yurttaşların temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alarak, hukuksal bir üstünlük

¹ Faruk Y. Turinay, "Bir Kelime Olarak 'Anayasa'nın Tarihsel Yolculuğu Üzerine Düşünceler" TBB Dergisi, sayı: 95, (2011), s. 272-273.

sağlamaktır². Anayasa, diğer yasalardan bağımsız olarak yalnızca bir düzenleyici bir belge değil, aynı zamanda devletin yönetim yapısının temelini oluşturan bir yapı taşı olmaktadır³. Bu kapsamda, bir ülkede çıkarılan tüm yasalar anayasanın belirlediği sınır ve ilkelere uygun olmalıdır. Aksi takdirde, anayasanın üstünlüğü ilkesi gereğince bu yasalar geçersiz sayılmaktadır⁴. Anayasa, bu yönüyle yasaların "*anası*" olarak bilinmekte, toplumda hukuk düzeninin sürdürülebilirliğini sağlamak adına normlar hiyerarşisinin en üst basamağında yer almaktadır⁵.

Anayasalar içerdiği düzenlemeler çerçevesinde, demokratik ilkelere göre bireylerin hak ve özgürlüklerini teminat altına almayı hedeflemektedir. Demokrasi, tarihsel süreçte özgürlük, eşitlik ve adalet gibi kavramların mücadele ile kazanıldığı bir yönetim biçimi olarak gelişmiştir. Özellikle anayasal düzenlemeler, bu ideallerin pratikte uygulanabilir hale gelmesi için yasal güvence sağlamaktadır⁶. Demokrasiyle yönetilen ülkelerde anayasa, yalnızca devleti tanımlamakla kalmaz; aynı zamanda yurttaşların hak ve özgürlüklerini ile bu hakların devlet tarafından korunacağını temin eder⁷. Bu bağlamda, anayasa yalnızca devletin yapısal özelliklerini belirleyen bir belge olmanın ötesinde yurttaş ve devlet arasındaki ilişkiyi düzenleyen en üst düzey hukuksal metindir.

Anayasalar, genellikle savaş, devrim veya hükümet darbesi gibi olağanüstü durumlarda ortaya çıkan ve sınırsız yetkiye sahip olan "*asli kurucu iktidar*" tarafından oluşturulurlar. Söz konusu bu iktidar, anayasanın ilk defa yapılmasını sağlayan otorite olarak, toplumun temel siyasal ve hukuksal düzenini belirleyen ilkeleri tesis eder⁸. Asli kurucu iktidarın sınırsız yetkisi, devletin yapısal temellerini özgürce belirleyebilmesi açısından önem olmaktadır. Bununla birlikte anayasa bir kez yapıldıktan sonra, onun değiştirilmesi asli değil, "*tali kurucu iktidar*" olarak adlandırılan sınırlı bir yetki tarafından gerçekleştirilmektedir⁹. Tali kurucu iktidar, anayasanın belirlediği sınırlar ve usuller çerçevesinde hareket eden ve anayasa değişikliklerini

² Ender Ethem Atay, "Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması Ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 12, sayı: 1-2, (2008), s. 506-507.

³ Kahan Onur Arslan, "Türk Anayasa Hukuku'nda "Anayasa" Terimi ve "Anayasa Hukuku" Kavramı", *EÜHFD*, cilt: 15, sayı: 1-2, (2011), s. 62-63.

⁴ Eren Bacak, *1924 Anayasası'ndaki Değişikliklerin Türk Demokrasi Tarihinin Gelişimi Açısından Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2023, s. 6.

⁵ Mehmet Turhan, *Anayasal devlet*. Gündoğan Yayınları, 1996, s. 15.

⁶ Semih Batur Kaya, "Hukuk devleti, demokrasi ve anayasacılık ekseninde anayasa yargısı ve yargısal aktivizm." *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 19, no. 3 (2015), s. 355-402.

⁷ Rıdvan Remzi Çabuk, *Anayasalarda Siyasal İdeolojiler*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, Danışman: Prof. Dr. Faruk Bilir, Konya, 2015, s. 45.

⁸ Gülşah Yalçın Güler, "Anayasa değişiklikleri, kurucu iktidarlar ve meşruiyet." *Sayıştay Dergisi* 66 (2007), s. 35-46.

⁹ Süheyl Batum, *Anayasa ve İnsan 99 Soruda Çağdaş Bir Anayasa*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2011, s. 57-190.

gerçekleştiren bir otoritedir¹⁰. Bu sınırlı iktidar, anayasanın düzenlediği kurallar çerçevesinde işleyişini sürdürür ve herhangi bir anayasa değişikliğinin, anayasa tarafından belirlenen yöntemlere uygun olarak yapılmasını sağlar.

Anayasa değişikliklerinin tali kurucu iktidar tarafından gerçekleştirilmesinde, her ülkenin kendi iç dinamiklerine göre farklılık gösteren esneklik ve katılık dereceleri belirlenmektedir. Anayasal değişikliklerin usulü, ülkelerin siyasal ve toplumsal koşullarına göre esneklik ve katılık arasında farklı derecelerde yer almaktadır¹¹. Esneklik, anayasanın herhangi bir kanun gibi kolaylıkla değiştirilebilmesini ifade etmekte ve çağdaş demokrasilerde pek tercih edilmemektedir. Bunun başlıca nedeni, anayasanın devletin temel yapısını ve düzenini belirleyen bir metin olması nedeniyle, günlük siyasi gelişmeler ve geçici çoğunluk talepleriyle sık sık değiştirilmesinin, devletin istikrarını ve sürekliliğini zedeleyecek riskler barındırmasıdır¹². Ayrıca, anayasanın kolayca değiştirilmesi, çoğunluk iktidarının azınlık hak ve özgürlüklerine zarar verme riskini de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, anayasanın katılığını sağlamak, toplumsal istikrarın korunması açısından önemli olmaktadır.

Öte yandan katılık, anayasaların değişen toplumsal ihtiyaç ve beklentilere cevap verebilmesini engelleyerek, zamanla toplumsal taleplere karşı yetersiz kalmasına yol açmaktadır. Katı anayasaların, özellikle toplumsal değişimin hızlı olduğu dönemlerde, güncel ihtiyaçları karşılayamaması ve halkın taleplerine duyarsız kalması, anayasanın işlevselliğini yitirmesine neden olmaktadır¹³. Bu sebeple, çağdaş demokrasiler, mutlak esneklik ile mutlak katılık arasında bir denge kurmaya çalışır. Bununla birlikte anayasalarının ihtiyaç duyulan durumlarda değiştirilebilmesini sağlarken, bu değişikliklerin toplumun temel değer ve ilkeleri doğrultusunda yapılmasına özen gösterirler¹⁴.

1.1.1 Anayasa Türleri

Anayasalar, devletin temel yapısını, yönetim biçimini ve vatandaşlarla olan ilişkilerini düzenleyen siyasal ve hukuki belgeler olup, bulundukları ülkenin siyasi, kültürel ve tarihsel dinamiklerine bağlı olarak farklı özelliklere sahiptir. Anayasa metinleri sadece belirli bir siyasal akımdan değil, aynı zamanda dönemin ideolojik eğilimleri, toplumsal talepleri ve hukuki gelişmeler gibi birçok etkenden beslenmektedir. Anayasaların şekil ve içerik bakımından

¹⁰ Kemal Gözler, *Hukuka Giriş*, Ekin Basın Yayın, Bursa, 2018, s. 159-160.

¹¹ Aslıhan Kaplan Arık, "Anayasa Değiştirme İktidarının Kötüye Kullanılmasını Önlemeye Yönelik Anayasa Değişikliği Usulünün Farklılaştırılması." *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 7, no. 28 (2023), s. 280-292.

¹² Serap Yazıcı, *Anayasa-I*, Anadolu Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2012, s. 18.

¹³ Kahan Onur Arslan, "Türk Anayasa Hukuku'nda "Anayasa" Terimi ve "Anayasa Hukuku" Kavramı", *EÜHFD*, cilt: 15, sayı, 1-2, (2011), s. 62-63.

¹⁴ Atay, 2008, a.g.e., s. 514.

ülkeden ülkeye değişiklik göstermesi, çeşitli anayasa türlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde Anayasalar biçimsel açıdan yazılı ve yazısız olarak, değiştirilebilme zorluklarına göre ise “yumuşak” ve “katı” olarak da ayrılmaktadır.

1.1.1.1. Yazılı Anayasa - Yazılı Olmayan Anayasa

Yazılı anayasa, devletin temel hukuki düzenlemelerinin, yetkili bir organ tarafından belirli bir belge halinde sistematik biçimde kaleme alındığı, yazıyla ifade edilmiş anayasa türüdür. Yazılı anayasalar, genellikle devletin temel normlarını oluşturan hukuki metinler olarak kabul edilmekte ve en yüksek otoritenin iradesini yansıtan bir hukuk belgesi niteliği taşımaktadır¹⁵. Bu tür anayasalar, anayasal düzenin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla tek bir belgede toplanmış olup, temel kanun ya da temel norm olarak adlandırılmaktadır. Modern anlamda ilk yazılı anayasa, 1787 yılında Amerika Birleşik Devletleri tarafından oluşturulmuş olan Amerikan Federasyon Anayasası’dır ve bu belge, yazılı anayasa kavramının temel örneği olarak kabul edilmektedir¹⁶.

Öte yandan, yazılı olmayan anayasa, devletin temel teşkilatıyla ilgili kuralların resmi bir belgeye bağlı olmadığı, gelenek, görenek ve teamüllere dayalı bir anayasa türüdür. Bu anayasa türü, yazılı anayasalardan farklı olarak, anayasal kuralların toplumsal gelenekler aracılığıyla sonraki nesillere sözlü olarak aktarılmasıyla şekillenmektedir¹⁷. Yazılı olmayan anayasa yapısının en bilinen örneği İngiltere’dir. İngiliz Anayasası, büyük ölçüde yazılı kurallar içermese de, belirli yasal belgeler, mahkeme kararları ve teamüllerden oluşmakta ve bu kapsamda İngiltere’de anayasal düzenin büyük kısmı yazılı bir metne dayanmadan, teamüller yoluyla korunmaktadır. İngiltere’de anayasa niteliğinde kurallar bulunmakla birlikte, bu kurallar arasında bir hiyerarşi mevcut değildir. Dolayısıyla, bütün yasalar aynı prosedüre tabi olarak çıkarılmakta, değiştirilmekte ve eşit derecede önem arz etmektedir¹⁸.

1.1.1.2. Yumuşak Anayasa - Katı Anayasa

Yumuşak ve katı anayasa kavramları, anayasal değişikliklerin yapılabirliği ve zorluğu açısından önemli bir ayrımı ifade etmektedir. Yumuşak anayasa, genel yasalarla aynı yöntem ve organlar aracılığıyla değiştirilebilen anayasal metinleri tanımlamakta olup, bu tür anayasalarda, değişiklik süreci diğer sıradan yasalarda uygulanan süreçten farklılık

¹⁵ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları Ders Kitabı*, Ekin Basım Yayın, Bursa, 2019, s. 54.

¹⁶ Atay, 2008, a.g.e., s. 514.

¹⁷ İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, Legal, İstanbul, 2005, s. 53.

¹⁸ Atilla Yayla, "Anayasacılık, anayasal demokrasi ve ideolojiler." *Liberal Düşünce Dergisi* 66 (2012), s. 13-22.

göstermez¹⁹. Bu bağlamda, İngiltere örneği dikkat çekici bir yumuşak anayasa örneği olarak öne çıkmaktadır. Çünkü yazılı bir anayasa olmamakla birlikte, yüzyıllar boyunca yerleşmiş ve toplum tarafından içselleştirilmiş anayasal geleneklerin toplamından oluşan bir sistem söz konusudur. İngiltere Anayasası gibi halkın içinde uzun süre kesintisiz uygulanan yazısız anayasal düzenlemeler, yumuşak anayasa niteliği taşımaktadır. Bunun yanı sıra, 1967 Irak Anayasası gibi, yazılı olmasına rağmen değişiklik yöntemleri konusunda özel hüküm içermeyen veya 1963 Singapur Anayasası gibi, genel yasalarla aynı koşullar altında değiştirilebilen anayasal düzenlemeler de yumuşak anayasa kategorisinde değerlendirilmektedir²⁰.

Yumuşak anayasa kavramının karşısında yer alan katı anayasa ise, anayasa değişikliklerine özel ve zorlaştırılmış usuller öngören anayasal sistemleri ifade etmektedir. Katı anayasa yapısında, anayasa değişikliklerinin sıradan yasama işlemlerinden farklı ve daha zorlayıcı bir süreç gerektirmektedir²¹. Bu tür anayasalarda, değişiklik sürecinde belirli nitelikli çoğunluklar talep edilebilmektedir. Örneğin parlamentonun üye tam sayısının üçte iki veya dörtte üç gibi yüksek bir oranının onayı gerekmekte ya da halk oylaması gibi özel mekanizmalar devreye sokulmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olan 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, yumuşak anayasa örneklerinden biridir ve bu anayasa, değiştirilebilirliği açısından özel bir zorlaştırma getirmemiştir.

Katı anayasalarda, anayasal metnin değiştirilebilmesi için öngörülen bu özel yöntemler, anayasanın kalıcılığını ve devletin temel yapısının korunmasını amaçlamaktadır. Bazı katı anayasa sistemlerinde, anayasanın belirli maddelerinin değiştirilmesi yasaklanmış olup bu maddeler, "*değiştirilemez hükümler*" olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, federal devlet yapısına sahip ülkelerde, anayasa değişikliklerinin yalnızca ulusal parlamentoda değil, aynı zamanda federe devletler tarafından da onaylanması şartı katılımın bir başka göstergesidir. Örneğin, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri anayasalarında, anayasa değişikliği sürecine federal düzeyde bir onay mekanizması eklenmiştir; bu durum, değişiklik sürecini daha karmaşık hale getirerek anayasanın sabitliğini korumayı hedeflemektedir²².

Katı ve yumuşak anayasa ayrımı, anayasa değişikliklerinin uygulanabilirliğini belirleyen bir araç olarak devletlerin yönetim sistemlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle demokratik ve otoriter yönetim modellerinde anayasa değişikliklerine ilişkin usuller farklılık gösterebilmektedir. Bu ise anayasal sistemlerin esneklik derecesini doğrudan

¹⁹ Kemal Gözler, *Türk anayasa hukuku dersleri*, Ekin Kitabevi, 2000, s. 25.

²⁰ Gülşah Yalçın Güler, "Anayasa değişiklikleri, kurucu iktidarlar ve meşruiyet." *Sayıştay Dergisi* 66 (2007), s. 35-46.

²¹ Gözler, a.g.e., s. 59-62.

²² Ergun Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 136- 158.

etkilemektedir. Demokratik rejimlerde katı anayasalar, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması açısından bir güvence olarak görülmekte iken, otoriter yönetimlerde bu katılık, mevcut iktidarın kalıcılığını sağlamaya yönelik bir engel olarak da işlev görebilmektedir²³.

1.1.2. Anayasanın Üstünlüğü İlkesi

Anayasanın üstünlüğü ilkesi, modern hukuk sistemlerinde devletin en yüksek normunun anayasa olduğunu ve tüm diğer normların bu anayasa çerçevesinde geçerlilik kazanması gerektiğini ifade etmektedir. Hans Kelsen'in normlar hiyerarşisi teorisine göre, hukuk sistemini oluşturan anayasa, kanun, tüzük ve yönetmelik gibi normlar arasında belirli bir üstlük-altlık ilişkisi bulunmaktadır²⁴. Bu teoride, alt seviyedeki bir normun hukuki geçerliliği, kendinden daha üst bir normun varlığına ve ondan aldığı yetkiye bağlı olarak şekillenmektedir. Anayasa, bu hiyerarşinin en üst noktasında yer almakta ve devletin hukuk düzeninde en yüksek hukuk kuralı olarak kabul edilmektedir. Anayasanın üstünlüğü ilkesi çerçevesinde, anayasanın altında yer alan yasaların, anayasa ile uyum içinde olması zorunluluğu doğmaktadır²⁵.

Anayasanın üstünlüğü ilkesi, özellikle katı anayasaların geçerli olduğu ülkelerde daha belirgin bir şekilde uygulanmaktadır. Çünkü bu ilke, anayasa değişikliklerini zorlaştırarak anayasanın diğer yasalara göre üstünlüğünü ve değiştirilemezliğini güvence altına almaktadır²⁶. Bu doğrultuda, yasaların anayasaya uygun olarak hazırlanması, anayasanın üstünlüğü ilkesinin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak, yasama organının anayasa normlarına uygun hareket etmesini sağlamak her zaman kolay olmamaktadır. Bu amaç doğrultusunda devletler, yasaların anayasaya uygunluğunu sağlamak için siyasal denetim ya da yargısal denetim mekanizmalarına başvurmaktadır²⁷.

Siyasal denetim, yasaların anayasaya uygunluk denetiminin belirli bir siyasi kurum ya da parlamentonun özel bir kanadı tarafından yapılmasını öngören bir denetim türüdür. Örneğin, Sovyetler Birliği döneminde bu görev, Yüksek Sovyet Meclisi tarafından yürütülmekteydi. Siyasal denetim yöntemi, anayasa denetiminde belirli bir siyasi mekanizmaya dayandığından, yargısal denetime kıyasla daha fazla siyasi etkiye açık olabilmektedir. Bununla birlikte,

²³ Ömer Temel, *Türkiye'de Anayasa Yapım Süreçleri ve Demokratik Anayasa Yapımı. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, 2014, s. 37.*

²⁴ Engin Arıkan, "Kelsen'in Saf Hukuk Kuramı Ve Ötesi." *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 17, no. 2 (2020), s. 417-446.

²⁵ Ümit Güveyi, "Anayasa yargısı ve demokrasi ilişkisi." *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 16, no. 3 (2012), s. 137-162.

²⁶ Atay, a.g.e., s. 503-550.

²⁷ Güveyi, a.g.e., s. 137-162.

günümüzde yargısal denetim, anayasanın üstünlüğü ilkesinin korunmasında daha etkin bir yöntem olarak kabul edilmekte ve birçok ülkede tercih edilmektedir²⁸.

Yargısal denetim ise, yasaların anayasaya uygunluğunun yargı organları tarafından denetlenmesi esasına dayanmaktadır. Bu denetim sistemi, ülkelere göre farklılık göstermekte, bazı ülkeler tüm mahkemelere anayasaya uygunluk denetimi yetkisi verirken, diğer ülkeler yalnızca anayasa mahkemesi gibi özel yetkilendirilmiş yargı organlarını bu görevle yetkilendirmektedir. Yargısal denetim, siyasal denetimden farklı olarak yargı bağımsızlığına dayanmakta ve anayasanın üstünlüğü ilkesine daha fazla güven sağlamaktadır. Günümüzde birçok hukuk sistemi, yargısal denetimi anayasa normlarının korunmasında daha güvenilir bir mekanizma olarak benimsemekte olup, anayasaya aykırı düzenlemelerin iptal edilmesi ya da uygulanmasının durdurulması için yargı organlarına geniş yetkiler tanımaktadır²⁹.

1.2. Yasama Fonksiyonu ve Anayasa ile İlişkisi

Yasama fonksiyonu, devletin temel işlevlerinden biri olarak, toplumun ihtiyaçlarına uygun hukuk kurallarını oluşturma, düzenleme ve değiştirme yetkisini kapsamaktadır. Devletin varlığı, yasama, yürütme ve yargı organlarının koordineli bir şekilde çalışmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda yasama, bireylerin hak ve özgürlüklerini koruma, toplumsal düzeni sağlama ve hukuk devletin temellerini inşa etme görevini üstlenir. Anayasal sistemler, yasama organının bu yetkisini belirli sınırlar ve ilkeler çerçevesinde düzenlerken, bu organın faaliyetlerini hem meşrulaştırmayı hem de denetim altına almayı hedeflemektedir. Aşağıda, yasama organının işlevi, yapısı ve anayasal düzen içerisindeki rolü detaylı bir şekilde incelenmiştir. Yasama organı ve fonksiyonunun yanı sıra yasama yetkisinin tanımı, niteliği ve bu yetkinin kullanılmasında anayasal çerçevenin önemi ele alınmıştır.

1.2.1. Yasama Organı ve Fonksiyonu

Toplumsal düzenin inşası, bireylerin güvenlik, adalet ve eşitlik beklentilerinin karşılanması, hukukun sağlanması ile mümkün olmaktadır. Bu kapsamda, toplum düzenine yön verecek hukuk kurallarının belirlenmesi zorunluluğu doğmakta ve bu kuralların uygulanmasını sağlayacak bir sisteme ihtiyaç duyulmaktadır³⁰. Hukuk kurallarının oluşturulması, yürürlüğe konulması ve denetlenmesi, bir devletin temel işlevleri arasında yer almakta olup, bu işlevler

²⁸ Atay, a.g.e., s. 503-550.

²⁹ Erdal Abdulkakimoğulları, Metin Baykan, "Anayasa değişikliklerinin yargısal denetimi." Ankara Barosu Dergisi 3 (2012), s. 19-40.

³⁰ Yavuz Abadan, Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri, Ankara, A.Ü.S.B.F.Y., 1952, s.366; Talip Türkan, İslam Hukuk Biliminde Norm-Amaç İlişkisi, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2009, s.62.

yasama, yürütme ve yargı olarak üç ana fonksiyon çerçevesinde sınıflandırılmaktadır. Yasama organı, toplumun gereksinimlerine uygun hukuk kurallarını düzenleme ve yasa oluşturma işlevini üstlenmektedir. Yürütme organı ise bu yasaların uygulanması için gerekli önlemleri alarak düzenlemeler yapmakta; toplum içinde belirli konularda ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümünü sağlayan yargı fonksiyonu ise yargı organı tarafından icra edilmektedir³¹.

Bu üç temel fonksiyonun yerine getirilmesi, toplumdaki sosyal düzenin korunması açısından elzemdir. Bununla birlikte, söz konusu fonksiyonların etkili bir şekilde yerine getirilebilmesi için, bu görevleri üstlenecek bir devlet mekanizmasının varlığı gereklidir. Devlet aygıtı, egemenlik yetkisinin bir yansıması olarak yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarını icra etmekte, böylece hukuk düzeni kurumsal bir yapı içinde sağlanmaktadır³². Bu bağlamda, devletin yasama, yürütme ve yargı yetkilerini, birbirinden bağımsız organlar aracılığıyla yerine getirmesi ilkesi, kuvvetler ayrılığı veya diğer bir ifadeyle fonksiyonlar ayrılığı olarak adlandırılmaktadır. Kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde her bir organ kendi alanında bağımsız ve tarafsız çalışması sağlanmaktadır³³.

Hukuk tarihine bakıldığında, devlet organlarının varlığı, fonksiyonların önceden belirlenmiş olmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, devletin kurumsal yapısı henüz oluşmadan önce de yasama, yürütme ve yargı işlevleri bir biçimde mevcut olup, toplum düzenini sağlama amacına hizmet etmekteydi. Dolayısıyla, organların varlığı fonksiyonların gerekliliğinden doğmuştur. Bu ise yasama, yürütme ve yargı görevlerinin, toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda belirli organlara devredilmesi sürecini beraberinde getirmiştir. Modern devletlerde, yasama organı yasama yetkisini kullanarak hukuk kurallarını ihdas etmekte, yürütme organı bu kuralların uygulanması ve toplumun güvenliğinin sağlanması için gerekli icraatları yürütmektedir. Yargı organı ise ortaya çıkan uyuşmazlıklarda adaleti temin etmektedir³⁴.

Devletin, yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarını yerine getirmek amacıyla bulunduğu irade beyanları fonksiyonların ayrılığı ilkesi gereğince belirli organlarca icra edilmektedir. Yasama niteliğindeki işlemler yasama organınca, yürütme niteliğindeki işlemler yürütme organınca, yargısal işlemler ise yargı organınca gerçekleştirilmekte olup, bu ayrım

³¹ Türker Ertay, *Kuvvetler ayrılığı ilkesi bağlamında yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki modern ilişkiler*. Dokuz Eylül Üniversitesi (Turkey), 2017, s. 25.

³² Melike Özge Çebi Buğdaycı, *İdarenin Resen İcra Yetkisi*, Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, 2019 s. 4.

³³ Fatih Özkul, "Anayasalarımızda Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı." *Ankara Barosu Dergisi* 3 (2016), s. 201-263.

³⁴ Talip Türkan, *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2001, s.163.

devletin işleyişinde fonksiyonel bir yapının teminini sağlamaktadır. Bu bağlamda yasama organını ifade etmek üzere doktrinde “*Meclis*”, “*parlamento*” ve “*kongre*” gibi terimler sıklıkla kullanılmaktadır. Bununla birlikte “*meclis*” terimi yasama organını ifade etme açısından daha kapsayıcı bir anlam taşımaktadır. Öte yandan, “*parlamento*” ve “*kongre*” terimleri, belirli siyasal sistemler içinde daha spesifik anlamlar taşıyan yasama organlarını ifade etmektedir. Bu doğrultuda, “*parlamento*” terimi daha çok parlamenter sistemlerin yasama organı için kullanılırken, “*kongre*” terimi başkanlık sistemine sahip ülkelerin yasama organını tanımlamak için tercih edilmektedir³⁵.

Anayasalar tarafından yasama fonksiyonunu yerine getirmek üzere yetkilendirilen yasama organları, tek meclisli veya iki meclisli olarak yapılandırılabilir. Günümüzde dünya genelindeki tek meclisli ve iki meclisli yapılar sıklıkla görülmektedir³⁶. Yasama organları, halkın temsilinden yürütme organının denetimine, bütçe kontrolünden yasa yapımına kadar çeşitli fonksiyonlar üstlenmektedir. Bu fonksiyonlar, ilgili ülkenin yönetim biçimine bağlı olarak farklılık göstermekle birlikte, parlamenter sistemlerde yasama organının yetkileri ve görevleri belirgin bir biçimde öne çıkmaktadır³⁷. Örneğin Parlamantonun halkın temsili işlevi, demokratik sistemlerin vazgeçilmez unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Nüfusun büyüklüğü göz önüne alındığında, vatandaşların doğrudan yönetime katılımı pratikte mümkün olmadığından, halkı temsil eden milletvekillerinin seçilmesi gerekmektedir. Bu temsil süreci, seçmenlerin oylarıyla belirlenen parlamenterlerin yasama organında görev almasıyla sağlanmakta olup, demokrasinin işleyişi açısından halkın temsilini garanti altına almaktadır. Ancak temsilde adaletin sağlanabilmesi, seçim sistemlerinin adil olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Yüksek seçim barajları gibi uygulamalar, bazı kesimlerin parlamentoda temsil edilmesini engelleyerek temsilde adalet ilkesini zedeleyebilmektedir³⁸.

Halkın parlamentoda temsil edilmesi aynı zamanda vatandaşların taleplerinin hükümet katına iletilmesini sağlamakta, milletvekilleri aracılığıyla halkın görüş ve önerileri hükümete aktarılabilir. Böylece vatandaşların sesi yasama organında yankı bulmaktadır. Özellikle, seçmenlerin doğrudan hükümete ulaşamadığı siyasal sistemlerde yasama organının bu işlevi daha da önemli hale gelmektedir. Yasama organının diğer bir temel fonksiyonu ise hükümetin kurulmasıdır. Parlamenter sistemlerde yürütme organı doğrudan yasama organından

³⁵ Baş, Sezgin, *Türk Anayasa Hukukunda Yasama İşlemleri Teorisi ve Parlamento Kararları. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Bursa, 2016, s. 4.*

³⁶ Baş, a.g.e., s. 4.

³⁷ Teziç, a.g.e., s.466.

³⁸ Erdal Onar, “Güncel Demokrasilerde Parlamantonun Rolü: Türkiye Büyük Millet Meclisi Örneği”, *Erdoğan Teziç’e Armağan, İstanbul, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, s.91.*

kaynaklanmakta ve ona karşı sorumlu olmaktadır. Bu sistemde yürütme organı, Devlet Başkanı ve İcra Vekilleri Heyeti olmak üzere iki başlı bir yapıya sahiptir³⁹. İcra Vekilleri Heyeti, parlamentonun içinden çıkarılmak zorunda olup, bu kurulun oluşumunda iki farklı yöntem kullanılmaktadır. Federal Almanya'da Başbakan, parlamento tarafından belirlenirken, İngiltere'de Devlet Başkanı, İcra Vekilleri Heyeti'ni oluşturacak kişiyi parlamenterler arasından atamaktadır.

Bazı anayasal sistemlerde, İcra Vekilleri Heyeti'nin göreve devam edebilmesi parlamentonun güvenoyuna bağlanmış durumdadır. İtalya örneğinde olduğu gibi, anayasa tarafından belirlenen süre zarfında parlamentonun her iki meclisinin hükümete güvenoyu vermesi zorunludur. Güvenoyu alana kadar İcra Vekilleri Heyeti'nin işlevi sınırlı kalmakta, yalnızca günlük işleri yürüten geçici bir nitelik taşımaktadır. Güvenoyu alarak görevine başlayan hükümet, kalıcı hale gelmektedir. Aksi durumda, güvenoyu alamayan hükümetin istifa etmesi gerekmektedir⁴⁰.

Yasama organının önemli fonksiyonlarından biri, yürütme organının kontrol ve denetimini sağlama işlevidir. Özellikle parlamenter sistemlerde bu denetim işlevi, başkanlık sistemine kıyasla daha belirgin bir önem taşımaktadır. Zira hükümetin eylem ve politikaları doğrudan parlamento denetimine tabi olmaktadır. Bu çerçevede, parlamentonun yürütme üzerindeki denetim yetkisi, hükümetin icraatlarının ve kararlarının kamuoyuna hesap vermesi açısından kritik bir rol üstlenmektedir⁴¹. Muhalefet, parlamentoda çeşitli araçlar kullanarak hükümetin politikalarını sorgulamakta, soru önergeleri, genel görüşmeler, meclis araştırma komisyonları gibi mekanizmalar aracılığıyla hükümet faaliyetleri üzerinde etkili bir denetim mekanizması oluşturulmaktadır⁴².

Bunun yanı sıra, parlamentonun bütçe üzerindeki kontrol fonksiyonu da önemlidir. Yürütme organının halka vergi yükümlülükleri getirebilmesi için parlamentonun onayını alması gerekmektedir. Bu yasama organının en temel işlevlerinden biri olarak tarih boyunca dikkat çekmiştir. Parlamenter sistemlerde, bütçe denetimi önemli bir araç olmakla birlikte, bu işlevin pratikte her zaman etkin şekilde uygulanabildiğini söylemek güçtür. Yasama organının bir diğer asli fonksiyonu yasa yapımıdır. Ülkede geçerli olacak hukuk kurallarının oluşturulması, parlamento eliyle yürütülmekte olup, bu görev yasama organının temel sorumluluklarından biridir. Ancak yasa yapımı sürecinde, çoğunlukla hükümetin parlamentoya sunduğu yasa

³⁹ Nazmiye Çağlar, "Avantaj Ve Dezavantajlarıyla Parlamenter Hükümet Sistemi." Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 19, no. 4 (2017), s. 111-117.

⁴⁰ Onar, a.g.e., s.93.

⁴¹ Seref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, 19. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2013, s.189.

⁴² Onar, a.g. e., s.93.

tasarılarının daha baskın olması nedeniyle, parlamenter sistemlerde dahi hükümet kanadının yasa yapımında belirleyici rol oynamaktadır. Birçok ülkede hükümet tarafından hazırlanan yasa tasarıları (government bills) genellikle parlamentodan değişikliğe uğramadan geçerken, parlamentonun bireysel üyelerince sunulan kanun teklifleri (private members' bills) çoğunlukla reddedilmektedir⁴³. Bu durum, İngiltere ve Türkiye başta olmak üzere birçok parlamenter sistemde geçerliliğini korumaktadır.

Yasama fonksiyonunun belirlenmesi hususunda doktrinde iki temel kriter ileri sürülmektedir. Bunlar maddi kriter ve şekli kriterlerdir⁴⁴. Léon Duguit tarafından savunulan maddi kriter, devletin hukuki fonksiyonlarının belirlenmesinde işlemin hukuki niteliğinin esas alınması gerektiğini öne sürmektedir. Bu kritere göre yasama fonksiyonu, genel, soyut, objektif, sürekli ve kişilik dışı nitelikte kurallar koymaktan ibarettir⁴⁵. Maddi kriter çerçevesinde bir işlemin yasama fonksiyonu olup olmadığı, işlemi ihdas eden organın kimliğinden bağımsız olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, yürütme organına bağlı olarak İcra Vekilleri Heyeti veya idare tarafından çıkarılan tüzük veya yönetmelikler, maddi kriter açısından değerlendirildiğinde yasama fonksiyonu olarak kabul edilmektedir. Diğer yandan, yasama organı tarafından çıkarılan subjektif nitelikteki işlemler ise yasama fonksiyonu olarak değil, yürütme fonksiyonu olarak değerlendirilmelidir.

Raymond Carré de Malberg'in öne sürdüğü şekli veya organik kriter ise, işlemin niteliğine bakılmaksızın yasama organı tarafından çıkarılan her işlemin yasama fonksiyonu olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır⁴⁶. Bu yaklaşımda, işlemin genel veya özel nitelikte olması dikkate alınmamaktadır. Yasama organı tarafından kanun adı altında çıkarılan her düzenleme, nitelik veya kapsamı ne olursa olsun hukuki sistemde kanun statüsünde yer almaktadır⁴⁷. Dolayısıyla şekli kriter, işlemlerin yasama organı tarafından çıkarılmış olmasını esas almakta ve yasama organının yürütme veya yargı organlarına kıyasla üstün konumunu vurgulamaktadır.

⁴³ Baş, a.g.e., s. 9.

⁴⁴ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, Bursa, Ekin Yayınevi, 2011, s.816.

⁴⁵ Akif Tögel, *Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Kanun Kavramı*. Adalet Yayınevi, Ankara, 2016, s. 7.

⁴⁶ Mehmet Güneş, "Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Normlar Hiyerarşisindeki Yeri Ve Denetiminde Maddi İçerik Kriteri." *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11, no. 1 (2020), s. 166-179.

⁴⁷ Mahmut Bülbül, *Parlamento Hukukunda Çift Meclis Sistemi ve Uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Anayasa Hukuku Bilim Dalı, Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Bülent Yavuz, Ankara, 2010, s. 55.

1.2.2. Yasama Yetkisinin Tanımı ve Niteliği

Yasama yetkisi, hukuki olaylara yönelik maddi yaptırımlarla bağlanmış kurallar koyma anlamına gelen bir devlet fonksiyonudur ve tüm toplumlarda egemen iradenin en temel tezahürlerinden birini oluşturmaktadır. Yasama, yürütme ve yargı olmak üzere devletin üç temel fonksiyonundan biri olan yasama yetkisi, egemen iradenin toplum düzenini sağlamak amacıyla hukuk kurallarını belirlemesini mümkün kılmaktadır⁴⁸. Ancak bu yetki, toplumların siyasi yapısına ve yönetim biçimine göre farklı organlarca kullanılabilir. Egemenliğin tek bir kişide toplandığı mutlak monarşilerde yasama yetkisinin kaynağı monarkın iradesine dayanırken, egemenliğin halka ait olduğu demokratik devletlerde yasama yetkisi halkın iradesini yansıtan temsil organı olan parlamentoya verilmiştir⁴⁹.

Yasama organı, hukuk kurallarını yasa şekline getirerek devlete yaptırım gücü kazandıran temel organdır. Devletin yapısına bağlı olarak yasama yetkisinin niteliği de değişiklik göstermektedir. Örneğin, demokrasi ile yönetilen devletlerde egemenlik halkın iradesine dayandığı için yasama yetkisinin kaynağı halkın temsilcilerinden oluşan parlamentodur. Buna karşın, mutlak monarşi ile yönetilen bir devlette yasama yetkisi monarkın iradesine dayanmaktadır⁵⁰. Egemenlik yetkilerini doğrudan kullanamayan toplumlar ise yasama yetkisini temsilcileri aracılığıyla yürütmektedir.

Yasa koyma sürecinde kanun metninin ortaya çıkarılmasından önce, kapsamlı hazırlık çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bir kanunun çıkarılmasının gerekliliği, kanunun işlevi ve içerdiği hükümlerin birbiriyle olan ilişkileri açıklayan bir gerekçe hazırlanmak suretiyle belirlenmektedir. Yasama süreci, teknik bilgi ve uzmanlık gerektirdiğinden, kanun hazırlama sürecinde alanında uzman komisyonların görüşlerine başvurulmaktadır. Kanunun içeriğini belirleyen ve teknik çalışmaları yürüten bu komisyonlar, yasa koyma sürecinin temel unsurlarını oluşturmaktadır⁵¹.

Kanun yapma ile kanun koyma arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Kanunun maddi yönü, içeriğini ve gerekçesini hazırlayan uzman komisyonlar tarafından belirlenirken, kanunun şekli olarak kabul edilmesi yani yasalaşması parlamentonun görevidir. Bu nedenle kanun yapma süreci, ihtisas komisyonları tarafından yürütülen teknik bir çalışmayı ifade ederken, kanun koyma, parlamentonun iradesini ortaya koyduğu bir faaliyettir. Ancak parlamenter

⁴⁸ İrfan Neziroğlu, *Türk Parlamento Hukukunun Temel Kavramları*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2008, s.445.

⁴⁹ Fatih Türe, "Türkiye'de Siyasal Egemenlik Kavramının Gelişimi: Osmanlı'dan Cumhuriyete Tarihsel Süreç." *Journal of Management and Economics Research* 3, no. 4 (2005), s. 28-51.

⁵⁰ Türe, a.g.e., s. 28-51.

⁵¹ Havvana Yapıcı, "Komisyonların Yasama Sürecindeki Rollerini Bağlamında Komisyon Aşamasındaki Özel Yöntem ve Uygulamalar." *Yasama Dergisi* 5 (2007), s. 57-81.

sistemlerde yasa yapma süreci genellikle bakanlıklardan başlamakta ve bu sürecin sonunda parlamentoda kanunun kabulüyle yasama faaliyeti tamamlanmaktadır⁵².

1.2.3. Yasama İşleminin Tanımı

Hukuk devleti ilkesinin temelini oluşturan devlet fonksiyonları, hukuki işlemler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu işlemler, başlıca yasama işlemleri, idari işlemler ve yargı işlemleri olarak üç ana grupta sınıflandırılmaktadır⁵³. Genel anlamda hukuki işlem ise, belirli bir hukuki sonucun elde edilmesi amacıyla irade beyanında bulunulması olarak tanımlanmaktadır. Hukuki işlemler, taraf sayısına bağlı olarak tek taraflı veya iki taraflı olarak gerçekleştirilmektedir⁵⁴. Örneğin, şartları belirlenmiş bir sözleşmenin kurulması durumunda iki taraflı bir hukuki işlem meydana gelirken, bu sözleşmenin tek bir tarafın iradesi ile feshedilmesi tek taraflı bir irade beyanı örneği teşkil etmektedir. Yasama organı da devletin diğer organları ve bireyler gibi, hukuki işlemler tesis etmek suretiyle iradesini ortaya koymaktadır. Bu işlemler ise Anayasa ve Meclis İçtüzüğü ile belirlenen usul ve şekil şartlarına tabi kılınmaktadır⁵⁵.

Yasama organının işlemleri genellikle genel, soyut ve kişilik dışı nitelikte olmasına karşın, somut ya da bireysel işlemler de yapabilmektedir. Bu sebeple yasama işlemlerini belirlerken, işlemi gerçekleştiren organın niteliğini esas alan organik kriterin dikkate alınması gerekmektedir. Önemli bir husus ise yasama organının gerçekleştirebileceği işlem türleridir. Yasama organının gerçekleştiremeyeceği bazı işlemler de mevcuttur. Bu durumlar, yasama yetkisinin genelliğine istisna teşkil etmektedir. Örneğin, yasama organı doğrudan belirli bir kişiye uygulanacak işlemler tesis edemez. Çünkü bu tür bireysel işlemler yasama yetkisinin kapsamı dışındadır. Ayrıca, yargılama faaliyetleri, yargı organlarının yetkisi kapsamında olup yasama organı bu faaliyetleri gerçekleştiremez⁵⁶.

Doktrinde yasama işlemi genellikle, yasama organının yasama görev ve yetkisi doğrultusunda belirli bir hukuki sonuç doğurmaya yönelik olarak gerçekleştirdiği irade açıklaması şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre, yasama işleminin dört temel unsuru bulunmaktadır: (1) işlemin yasama organı tarafından yapılması, (2) işlemin yasama görev ve yetkisiyle ilgili olması, (3) yasama organının irade açıklamasında bulunması ve (4) işlemin

⁵² Akın Çakın, "Yasa Yapma Süreci ve Sosyal Kontrol Şeffaflık ve Katılım." *Yasama Dergisi* 9 (2008) , s. 3-19.

⁵³ Gözler, a.g.e., s. 307.

⁵⁴ Turan Güneş, *Türk pozitif hukukunda yürütme organının düzenleyici işlemleri*. Sevinç Matbaası, 1965, s. 12-47.

⁵⁵ Sezgin Baş, *Türk Anayasa Hukukunda yasama işlemleri teorisi ve parlamento kararları*. Bursa Uludag University (Turkey), 2016, s. 36.

⁵⁶ Gözler, a.g.e., s.363.

hukuki sonuç doğurması⁵⁷. Yasama işleminin hukuki varlık kazanabilmesi için bu unsurların birlikte sağlanması gerekmektedir.

1.3. Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyete Geçiş Süreci

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemleri, tarihsel, siyasi ve sosyal açıdan derin bir dönüşümün yaşandığı, modern Türk devletinin temellerinin atıldığı bir süreçtir. Bu dönemde, anayasal düzene geçiş çabaları, modernleşme hareketleri ve toplumsal dönüşüm dinamikleri, Cumhuriyet’in ilanına giden yolu hazırlamıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile başlayan reform hareketleri, Meşrutiyet Dönemleri’nde anayasal bir zemin kazanmış, ancak bu süreçte padişah otoritesinin sınırlandırılması ve halk iradesinin yönetime yansımaları sınırlı kalmıştır. Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet’in ilanı ise, Osmanlı’nın geleneksel monarşik yapısından modern bir ulus-devlete geçişin en önemli dönüm noktalarını oluşturmuştur. Aşağıda Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinin tarihsel dinamikleri incelenerek, anayasal modernleşmenin aşamaları ve bu dönüşümde etkili olan siyasi ve sosyal faktörler detaylandırılacaktır. Meşrutiyet Dönemi, Kanun-i Esasi’nin ilanı, II. Meşrutiyet süreci, saltanatın kaldırılması ve nihayetinde Cumhuriyet’in ilanı gibi önemli başlıklar ele alınacak; bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti’nin temellerini oluşturan siyasi ve hukuki gelişmeler tarihsel bir perspektifle değerlendirilecektir.

1.3.1. Meşrutiyet Dönemi

Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Devleti’nin modern anayasal sürece adım attığı önemli bir dönemdir. Bu dönemin temelleri, Tanzimat Fermanı (1839) ve Islahat Fermanı (1856) ile atılmış olup, Kanun-i Esasi’nin ilanı ile ilk anayasaya dayalı yönetim biçimi kurulmuştur. Tanzimat ve Islahat Fermanları, devletin idari ve hukuki yapısında önemli değişiklikler yapmayı amaçlayarak Osmanlı Devleti’ni Batı normlarına uygun bir devlet yapısına kavuşturmayı hedeflemiştir⁵⁸. Bu reform hareketlerinin arkasında, bir yandan Osmanlı Devleti’nin kendi iç reform ihtiyacı, diğer yandan Avrupa devletlerinin Osmanlı üzerindeki baskıları etkili olmuştur⁵⁹.

⁵⁷ Gözler, a.g.e., s.240; Erdal Abdulhakimoğulları, “Türk Anayasa Hukukunda Parlamento (Meclis) Kararlarının Yargısal Denetimi Sorunu”, *Yasama Dergisi*, Sayı 5, 2007, s.8.

⁵⁸ Yılmaz Yurtseven, “Osmanlı Siyasal İktidarı.” *Meşrutiyet, Otorite ve İdeoloji Üzerine Bir Deneme*, Savaş Yayınları, Ankara, 2019, s.220-242.

⁵⁹ Yılmaz Yurtseven, “Osmanlı Siyasal İktidarı.” *Meşrutiyet, Otorite ve İdeoloji Üzerine Bir Deneme*, Savaş Yayınları, Ankara, 2019, s.238-252.

Meşrutiyet dönemi 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanı ve Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. Bu ilk anayasa, Osmanlı Devleti'nin hukuki yapısında önemli bir dönüşümü simgelemekte olup, ülkenin anayasal monarşiye geçişinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Ancak, kısa süren I. Meşrutiyet, II. Abdülhamid'in meclisi kapatarak anayasayı askıya almasıyla sona ermiştir. Bu durum, devletin mutlak monarşiye geri dönmesine yol açmıştır⁶⁰. II. Meşrutiyet'in 1908 yılında yeniden ilan edilmesiyle anayasal süreç tekrar canlanmış ve Osmanlı Devleti'nde parlamenter sisteme dayalı bir yönetim biçimi yeniden tesis edilmiştir⁶¹. II. Meşrutiyet Dönemi'nde, meclisin etkinliği ve siyasal katılım artarken, anayasal düzene geçişin kalıcı hale getirilmesi amaçlanmıştır⁶².

1.3.2. Meşrutiyet ve Kanuni Esasi

Tanzimat Fermanı ile başlayan modernleşme devlet yapısını yeniden şekillendirmeyi amaçlamış ancak bu reformlar hedeflerine tam olarak ulaşamamıştır. Femandaki birçok Osmanlı aydını tarafından taviz olarak değerlendirilen maddeler, devletin iç işlerine yönelik dış müdahaleleri engelleyememiş, aksine bu baskılar daha da artmasına neden olmuştur⁶³. Bu koşullar, Osmanlı Devleti'nin içsel ve dışsal faktörlerden kaynaklanan yeni anayasal düzenlemeler ihtiyacının olduğu bir ortamda I. Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlamıştır. Artan dış baskılar ve devlet içindeki huzursuzluklar, Meşrutiyet yanlısı aydınları ve devlet adamlarını harekete geçiren temel faktörler haline gelmiştir. Bu süreçte ayrıca, Mithat Paşa'nın sadrazam olarak görevlendirilmiş ve II. Abdülhamid'in ikna edilmesiyle Kanun-i Esasi ilan edilmiştir⁶⁴.

Kanun-i Esasi, padişah tarafından belirlenen bir komisyon tarafından tasarlanmış, sonrasında Meclis-i Vükela tarafından incelenerek padişaha arz edilmiştir. Ancak, anayasanın hazırlanma sürecinde halkın temsil edildiği bir yasama organı veya kurucu meclis yer almamıştır. Bu durum, anayasanın tamamen padişahın tek taraflı iradesiyle hazırlandığını göstermektedir. Bu sebeple, Kanun-i Esasi, halk iradesini yansıtan bir anayasa olmaktan uzak, hukuki öğretide "*ferman anayasası*" olarak nitelendirilmektedir⁶⁵.

⁶⁰ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri. Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 133.*

⁶¹ Ahmet Yusuf Yılmaz, *1909 Yılında Anayasada Yapılan Değişiklikler, Tezkire, S. 15, 2008,s.42.*

⁶² Tanör, a.g.e., s. 133.

⁶³ Murat Akçakaya, Kübra İlhan, "Enderun Mektebi ve Türk kamu yönetimi için bir model önerisi." *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi* 7, no. 2, 2021, s. 169-187.

⁶⁴ Burak Koçak, "Cumhuriyetin Kökenleri: Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi." *İmgelem* 3, no. 5, 2019, s. 207-238.

⁶⁵ Tanör, a.g.e., s. 133; Eren Cenani, "Osmanlı-Türk Anayasacılığının İlk Anayasası: 1876 Tarihli Kanun-i Esasi." *Adalet Dergisi* 71, 2023, s. 565-604; Canay Umunç, "1876 Tarihli Kanun-i Esasi ve İstanbul Konferansı'nın Sunumu Çerçevesinde Fransız Basınında Osmanlı Algısı." *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)* 9, no. 87, 2022, s. 1723-1739.

II. Abdülhamid, 23 Aralık 1876 tarihinde Mithat Paşa'ya hitaben yayımladığı Hatt-ı Hümayun ile Kanun-i Esasi'yi kabul ettiğini belirtmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin anayasal monarşiye geçişi resmen ilan edilmiştir. Kanun-i Esasi'ye göre Osmanlı Devleti üniter bir devlet olup, başkent İstanbul olarak belirlenmiştir. Saltanat ve hilafet, Osmanlı Hanedanı'nın en büyük evladına ait olarak kabul edilmiş ve bu haklar Osmanlı Hanedanı'na tahsis edilmiştir. Anayasanın 5. maddesi ise Padişah'ın kutsal ve sorumsuz olduğunu belirterek, yürütme organının başında olmasına karşın kendisine hukuki bir sorumluluk yüklememiştir⁶⁶.

Kanun-i Esasi'nin en çok tartışılan maddelerinden biri, padişaha meclisi tatil etme ve feshetme yetkisi tanıyan 44. maddedir. Bu madde, Padişah'a meclisin varlığını sona erdirmeye hakkı tanımakta olup, bu yetki kutsal bir hak olarak nitelenmiştir. Ayrıca, milletvekilleri yemin ederken yalnızca vatana ve anayasaya değil, aynı zamanda Padişah'a sadakat yemini etmişlerdir. Bu durum, vatana sadakatin Padişah'a sadakat ile eş değer tutulduğunu göstermektedir⁶⁷.

Kanun-i Esasi'nin 10. maddesi kişi güvenliğini anayasal güvence altına almış görünmekle birlikte, 113. maddesi bu güvenceyi padişahın sınırsız yetkileri karşısında zayıflatmıştır. Bu maddeye göre, Padişah'a huzursuzluk çıkaran veya hükümetin yetkilerini ihlal eden kişileri sürgüne gönderme yetkisini vermektedir⁶⁸. Anayasa metninde kişi güvenliği hakkı korunmuş gibi görünse de, padişaha tanınan geniş yetkiler bu korumanın kapsamını daraltmış ve eleştirilerin dahi itaatsizlik olarak değerlendirilmesine yol açabilecek geniş bir yorum alanı bırakmıştır.

Kanun-i Esasi'nin anayasal düzeninde saltanat kurumunun devam etmesi, Osmanlı Devleti'nin monarşik yapısının sürdüğünü göstermektedir. Bu bağlamda, devletin yönetim biçimi monarşi olarak kalmakta, padişah yürütme organının başı olarak kabul edilmektedir. Anayasada devletin resmi dininin İslam olarak belirtilmesi, Osmanlı'nın teokratik bir devlet düzenini koruduğunu göstermektedir. Ayrıca Şer'i mahkemelerin varlığı anayasal olarak güvence altına alınmaktadır. Bunun yanında, anayasanın egemenliği hanedana bağlaması, Osmanlı Devleti'nde "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" ilkesine vurgu yapan 1921 ve 1924

⁶⁶ Merve Ünal Açıkgöz, "1876 Tarihli Kanun-i Esasi'de Yasama-Yürütme İlişkisi." *Yasama Dergisi* 43, 2021, s. 61-86.

⁶⁷ *Kânûn-ı Esâsî* (1876), 7 Zilhicce 1293 (1876), *Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*, erişim: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> (Erişim tarihi: 24.12.2024); Tuba Özhazinedar, "Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-i Esasi'nin Tahlili." *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 12, no. 36, 2024, s. 759-786.

⁶⁸ *Kânûn-ı Esâsî* (1876), 7 Zilhicce 1293 (1876), *Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*, erişim: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> (Erişim tarihi: 24.12.2024)

Anayasalarından farklı bir anlayış ortaya koymakta ve egemenliğin hanedana ait olduğunu ifade etmektedir⁶⁹.

Padişah, yürütme organının başı olarak Heyet-i Vükela'nın (İcra Vekilleri Heyeti) başkan ve üyelerini atama, görevden alma yetkisine sahip olup, diğer devlet görevlilerinin atama ve görevden alma işlemleri de padişahın tasarrufuna bırakılmıştır. Yasama organı ise iki kanatlı bir meclis olarak yapılandırılmış; Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan olarak adlandırılmıştır. Heyet-i Ayan, Meclis-i Mebusan'ın üçte birini geçmeyecek şekilde, 40 yaşını doldurmuş ve seçkin kişiler arasından padişah tarafından atanmakta ve bu üyeler ömür boyu görev yapmaktadır. Diğer yandan, Heyet-i Mebusan üyeleri her elli bin erkek nüfusa bir temsilci olmak üzere, dört yılda bir yapılan seçimlerle belirlenmektedir⁷⁰. Padişah, meclis üzerindeki etkinliğini, meclis başkanlarını seçme yetkisini elinde bulundurmasıyla pekiştirmektedir. Heyet-i Ayan'ın başkanı doğrudan padişah tarafından atanmaktadır. Heyet-i Mebusan'ın başkanı ve yardımcıları ise meclisin belirlediği üç aday arasından padişah tarafından seçilmektedir. Padişah yürütme üzerindeki etkisinin yanı sıra yasamanın şekillendirilmesinde de önemli bir irade gücüne sahiptir. Ancak, Meclis-i Mebusan'ın seçimle belirlenen üyelerden oluşması Osmanlı tarihinin ilk seçimli meclisini oluşturarak, padişahın mutlak egemenliğini sınırlandıran önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir⁷¹.

Tanör'e göre Kanun-i Esasi, 1831 Belçika Anayasası'nın kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemekten ziyade, 1814 Fransız Anayasa Beratı'nı anımsatmakta, monark merkezli bir kuvvetler birliğini öngörmektedir. Bu nedenle, anayasal dönem Osmanlı padişahı, anayasasız dönemdekilere kıyasla daha geniş güvenceye sahip bir konumda bulunmaktadır⁷². Meclisin seçimle oluşturulmasına karşın, mecliste uyum sağlanamaması ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın gerekçe gösterilmesi üzerine, II. Abdülhamid anayasanın kendisine tanıdığı yetkiye dayanarak 7. madde uyarınca Meclis'i feshetmiştir. Bu karar ile II. Meşrutiyet'e kadar padişahın mutlak iktidarı yeniden tesis edilmiştir⁷³.

⁶⁹ Bilal Tunç, "Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın Yeri ve Önemi." *Karadeniz Araştırmaları* 67, 2020, s. 657-692.

⁷⁰ *Kânûn-ı Esâsî* (1876), 7 Zilhicce 1293 (1876), *Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*, erişim: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>. (Erişim tarihi: 24.12.2024)

⁷¹ Merve Ünal Açıkgöz, "1876 Tarihli Kanun-i Esasi'de Yasama-Yürütme İlişkisi." *Yasama Dergisi* 43, 2021, s. 61-86..

⁷² Tanör, a.g.e., s 144.

⁷³ Tanör, a.g.e., s 144.

1.3.3. II. Meşrutiyet Dönemi

II. Meşrutiyet'in doğuşunu tetikleyen en önemli etken, II. Abdülhamit yönetimine karşı gelişen muhalefetin yoğunlaşmasıdır. I. Meclis-i Mebusan'ın 1878'de süresiz olarak kapatılmasının ardından, Padişahın Meşrutiyet taraftarı aydınlar ve reform yanlısı subaylar üzerindeki baskıcı tutumu, entelektüel ve askeri çevrelerde yeni bir muhalefet dalgasının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır⁷⁴. Bu dönemde, Meşrutiyet fikrini savunan pek çok aydın, çeşitli gerekçelerle sürgüne gönderilmişse de bu isimler gittikleri Avrupa ülkelerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi ve sosyal sorunları tartışmaya devam etmiş, hatta bu sorunlara çözüm arayışında bulunmuşlardır. Böylelikle yurtdışındaki sürgün aydınlar, Osmanlı toplumunda değişim ve modernleşme taleplerini diri tutan bir merkez haline gelmişlerdir⁷⁵.

II. Abdülhamit'in devletin ideolojik temellerini İslam Birliği (Panislamizm) politikası üzerine inşa etme çabası, dönemin dinamiklerine uygun düşmemiş ve imparatorluğun eski gücüne ulaşması konusunda yetersiz kalmıştır. Panislamizm, devletin geniş Müslüman nüfusunu ortak bir kimlik etrafında birleştirmeyi amaçlamışsa da, bu politika Batı'daki sekülerleşme eğilimlerine paralel bir çizgide ilerleyen Osmanlı aydınları arasında karşılık bulamamıştır⁷⁶. Bu bağlamda, Pozitivizm gibi Batı kaynaklı ideolojiler, Osmanlı aydınları arasında hızlı bir biçimde yayılmaya başlamış, rasyonalite, bilim ve ilerlemeye dayalı bu düşünce akımı, özellikle askeri okullarda güçlü bir etkide bulunarak genç subaylar arasında reform talebini artırmıştır⁷⁷.

Bu dönemde, II. Abdülhamit'e karşı muhalefet hareketinin en belirgin merkezi Askeri Tıbbiye olmuştur. 1889 yılında burada kurulan İttihat-ı Osmani Cemiyeti, II. Abdülhamit rejimine karşı örgütlenmenin ilk adımlarından biri olarak dikkat çekmektedir. 1895 yılında adını İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştiren bu grup, giderek genişleyen bir örgüt yapısına sahip olmuş, siyasi alanda etkinliklerini artırmıştır. 1906 yılında ise Selanik'te asker ve sivil aydınlar tarafından kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, hızla Rumeli genelinde yayılmaya başlamış ve Osmanlı coğrafyasında liberal, reformist ve milliyetçi fikirlerin etkisini artırmıştır⁷⁸. Cemiyetin ideolojik çizgisi, Batılı anlamda modernleşme ve siyasi reform talebini merkezine alırken, ulusal kimlik ve bağımsızlık vurgusunu da içermektedir. 1907 yılına

⁷⁴ Şükrü M. Hanioğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi 'Garbcılığı'nın Kavramsallaştırılmasındaki Üç Temel Sorun Üzerine Not." *Doğu Batı* 31, 2005, s. 55-64.

⁷⁵ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 352.

⁷⁶ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi, 1800-2012*, Timaş, 2012.

⁷⁷ Zürcher, a.g.e., s. 352.

⁷⁸ Zürcher, a.g.e., s. 352.

gelindiğinde, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ve İttihat ve Terakki Cemiyeti birleşmiş, bu birleşim Osmanlı toplumunda ihtilalci düşüncelerin hızla yayılmasına zemin hazırlamıştır⁷⁹.

1908 yılına gelindiğinde, Rumeli’de düzenlenen toplantı ve mitingler geniş bir kitleye hitap eden halk hareketlerine dönüşmüştür. Bu toplantılarda istibdat yönetimi şiddetle eleştirilmekte, Osmanlı İmparatorluğu’nun meşruti idareye dönmesi talep edilmektedir. Ancak, II. Meşrutiyet’in ilanını tetikleyen en kritik gelişme, Mart 1908’de Rusya ve İngiltere arasında yapılan Reval Görüşmeleri olmuştur⁸⁰. Bu görüşmelerde Osmanlı Devleti’nin geleceği üzerine yapılan tartışmalar ve paylaşıma ilişkin yayılan söylentiler, Osmanlı toplumunda derin bir kaygı ve belirsizlik yaratmıştır. Bu kaygılar neticesinde, asker ve sivillerden oluşan çeşitli gruplar, dağlarda silahlı mücadeleye başlamışlardır. Bu hareketin sembolik ismi ise, Resne’de çetesiyle dağa çıkan Kolağası Niyazi Bey olmuştur⁸¹.

23 Temmuz 1908 tarihinde, halkın yoğun baskısı ve Osmanlı ordusunun desteğiyle II. Abdülhamit, Kanun-i Esasi’yi yeniden yürürlüğe koyarak Meclis-i Mebusan’ın açılacağını duyurmuştur. Böylece, Osmanlı tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır. Bu gelişme, Osmanlı İmparatorluğu’nda anayasal monarşi ve modern bir devlet yapısının inşasına yönelik umutları canlandırmış ve Osmanlı aydınları ile askerler arasında oluşan muhalefetin zaferi olarak tarihe geçmiştir⁸².

1.3.4. Saltanatın Kaldırılması

Saltanatın kaldırılması kararı, I. Meclis’in kuruluşundan itibaren şekillenen siyasal ve toplumsal koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. I. Meclis, Kurucu Meclis sıfatıyla hareket ederek temel hedefini ülkeyi işgalden kurtarmak ve bağımsız bir devlet kurmak şeklinde belirlemiştir. Bu amaçla, ilk mecliste siyasi partilere yer verilmemiştir. Ancak milletvekilleri arasında görüş birliği tam anlamıyla sağlanamamıştır. Milletvekilleri, siyasi ve toplumsal meselelere bakış açılarındaki farklılıklar nedeniyle iki gruba ayrılmıştır. Mustafa Kemal’in görüşlerini destekleyenler I. Grup olarak anılırken, onun düşüncelerine karşıt olan vekiller II. Grup olarak adlandırılmıştır⁸³. Her iki grup da vatanın düşman işgalinden kurtulması konusunda aynı görüşü paylaşmakta olsa da, kurtuluştan sonraki yönetim şekline dair derin görüş ayrılıkları barındırmışlardır. Mustafa Kemal ve destekçileri, saltanatın kaldırılmasını ve

⁷⁹ Hanioglu, a.g.e.,s. 55-64.

⁸⁰ Mithat Aydın, "II. Meşrutiyet’in İlanı ve İngiltere." *Belgi Dergisi* 1, 2011, s. 15-49.

⁸¹ Karpat, a.g.e.,s. 80.

⁸² Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, 12. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 45.

⁸³ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet: İkinci Grup: İkinci Grup*, cilt 44, İletişim Yayınları, 1994, s. 25.

Cumhuriyet idaresinin kurulmasını, toplumsal dönüşümün zorunlu ve hızlı bir biçimde gerçekleştirilmesini savunurken muhalif grup, saltanatın korunması ve toplumsal değişimin doğal akışına bırakılmasını tercih etmiştir⁸⁴.

Bu bağlamda, I. Grup, Millî Mücadele'nin sona ermesiyle birlikte iki başlı yönetimin sona erdirilmesi ve saltanatın kaldırılması gerekliliğini vurgulamıştır. 30 Ekim ve 1-2 Kasım 1922 tarihlerinde alınan 307 ve 308 sayılı kararlar ile saltanatın kaldırılması yönünde adım atılmış ve padişahlık sisteminin sona erdiği ilan edilmiştir⁸⁵. Ancak bu dönemde henüz Cumhuriyet terimi kullanılmamış, TBMM hükümet sistemi olarak adlandırılmıştır. Saltanatın kaldırılması, Mustafa Kemal'in zihin dünyasında şekillenen Cumhuriyetçi yönetim anlayışına geçişin bir ön koşulu olarak görülmüştür. Çünkü saltanat devam ederken cumhuriyetin ilan edilmesi mümkün görünmemektedir. Millî Mücadele'nin başladığı 19 Mayıs 1919'dan itibaren Mustafa Kemal, her fırsatta millet egemenliğine vurgu yaparak Cumhuriyet'e geçişin alt yapısını hazırlamaya çalışmıştır⁸⁶.

Saltanatın kaldırılması sürecinde Mustafa Kemal, stratejik bir taktik benimsemiştir. Çıkarılan kanunla hilafet ve saltanat birbirinden ayrılarak, "*Türkiye Devleti makamı hilafetin istinatgâhıdır*" ifadesiyle hilafetin meşru bir otorite olduğu vurgulanmıştır. Bu suretle hilafet makamının Osmanlı Hanedanı'na ait olduğu, ancak bu hanedan üyelerinden ilmi ve ahlaki açıdan en uygun olanının TBMM tarafından seçileceği belirtilmiştir. Böylece, saltanatın kaldırılmasına yönelik eleştiriler hafifletilmeye çalışılmış ve hilafetin yetkisinin de devletin kontrolünde olduğu ima edilmiştir⁸⁷.

Saltanat ve hilafet makamlarının ayrılması konusu, Meclis komisyonlarında yoğun tartışmalara yol açmış ve derinlemesine müzakerelerle ele alınmıştır. Mustafa Kemal, komisyon çalışmalarında bu iki kurumun birbirinden bağımsız olarak varlığını sürdürebileceğini vurgulayan kapsamlı konuşmalar yapmış; özellikle milli egemenlik ilkesine uygun bir devlet yapısının, saltanatın kaldırılmasını zorunlu kıldığını ifade etmiştir. Sonunda yapılan oylamalar sonucunda, saltanatın kaldırılması kabul edilmiş ve hilafet makamı ise Abdülmecit Efendi'ye tevdi edilmiştir. Böylelikle saltanatın ilgası, milli egemenlik yolunda

⁸⁴ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)," S. Akşin (Ed.), *Türkiye Tarihi IV Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınları, İstanbul, s. 86.

⁸⁵ Tanör, 2011: 278.

⁸⁶ Tanör, 2011: 278.

⁸⁷ Tarık Sarıoğlu, "Bölüm 3: Demokratikleşme Sürecinde Önemli Bir Aşama: Saltanatın Kaldırılması." *Atatürk Dönemi*, 2021, s. 59.

önemli bir adım olarak değerlendirilmiş ve Osmanlı hanedanının mutlak otoritesinin sona erdirilmesi suretiyle egemenliğin millete devredilmesi sağlanmıştır⁸⁸.

Bu kararlar birlikte, Meclis'te bazı milletvekillerinin direnişine rağmen, söz konusu yasanın yürürlüğe girmesi de yürütme organının o dönemdeki gücüne bağlanabilir. Mustafa Kemal'in liderliğinde kazanılan Milli Mücadele, kendisine halk nezdinde geniş bir destek sağlamıştır. Böylece anayasal reformlarda yürütme gücünün etkisi, bazı muhalif unsurlar karşısında dahi belirleyici olmuştur. Saltanatın kaldırılmasıyla, padişahlık makamı ortadan kaldırılmış, yürütme yetkisi millet iradesini temsil eden TBMM'ne ve onun oluşturduğu hükümete devredilmiştir.

1.3.5. Cumhuriyetin İlanı

Cumhuriyet'in ilanı süreci, I. Meclis'in kuruluşundan itibaren çeşitli siyasal görüşlerin karşı karşıya geldiği bir ortamda şekillenmiştir. Meclis, milletin farklı kesimlerinden gelen ve değişik siyasi eğilimlere sahip vekillerden oluşmuş, bu vekiller vatanın kurtarılması konusunda birleşmiş olmakla birlikte, yönetim şekline ilişkin konularda ayrılıklar yaşamıştır⁸⁹. Bu farklı düşüncelere sahip vekiller, zaman zaman belirli oluşumlar altında bir araya gelmiştir. Bu kapsamda Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi ve Halk Zümresi gibi gruplar meclis içinde aktif rol oynamıştır. Ancak bu gruplaşmalar, ortak karar alma sürecinde ciddi zorluklara neden olmuş ve meclisin işleyişini aksatmıştır⁹⁰.

Bu durumda meclisin etkili ve istikrarlı bir yönetim sergileyemediğini gören Mustafa Kemal, siyasi yapıyı düzenlemek amacıyla kendisine yakın milletvekilleriyle birlikte 10 Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurmuştur. Bu grup, daha sonra I. Grup olarak anılmaya başlamıştır. Yaklaşık bir yıl sonra, I. Grubun karşısında II. Grup olarak bilinen muhalif bir grup mecliste ortaya çıkmış; bu bölünme, özellikle Lozan görüşmeleri sırasında meclisteki tartışmaları derinleştirerek gerginliği artırmış ve meclisin neredeyse iş göremez hale gelmesine yol açmıştır⁹¹.

⁸⁸ Asaf Özkan, "Cumhuriyet'e Giden Yol: Saltanatın Kaldırılması Sürecinde Yaşanan Siyasal Sistem Tartışmaları." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 59, Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı, 2023, s. 109-137.

⁸⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2018, s. 149.

⁹⁰ Müzehher Yamaç, "Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu." *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, TBMM'nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı, 2020, s. 204-220.

⁹¹ Buşra Erimli, "İlk Meclis'te Gruplar Arası Rekabet ve Partileşme Meselesi." *İnsan ve İnsan*, 9, no. 34, 2022, s. 13-28.

Siyasi istikrarı sağlama ve meclisteki ayrışmaları yönetilebilir bir yapıya kavuşturma amacı güden Mustafa Kemal, Halk Fırkası adıyla yeni bir siyasi parti kurma planını açıklamış ve böylece 1 Nisan 1923 tarihinde Meclis'in seçimlerin yenilenmesi kararını almasına öncülük etmiştir. Haziran ve Temmuz aylarında yapılan bu seçimlerde Mustafa Kemal'in kurduğu Halk Fırkası büyük bir zafer kazanarak çoğunluğu elde etmiştir. 11 Ağustos 1923 tarihinde de yeni seçilen milletvekilleri meclis çalışmalarına başlamıştır. Yeni meclisin ilk icraatı, 23 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'nı onaylamak olmuştur. Bu önemli kararı, 13 Ekim 1923 tarihinde Ankara'nın başkent ilan edilmesi kararı takip etmiştir⁹².

Ancak II. Meclis'in belki de en önemli kararı, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilan edilmesi olmuştur. Bu karar ile Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na "*Türkiye Devleti'nin şekli hükümeti Cumhuriyettir*" maddesi eklenerek, Cumhuriyet'in ilanı resmileşmiştir. Aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı makamı oluşturulmuş, anayasanın "*Türkiye Reisicumhuru devletin reisidir*" maddesi ile Cumhurbaşkanlığı görevine anayasal bir tanım kazandırılmıştır. Kanunun 11. maddesine göre Reisicumhur, TBMM üyeleri arasından bir dönem için seçilecek, aynı kişinin yeniden seçilmesi mümkün olacaktır.

1.4. 1924 Anayasası Teklifi ve Meclisteki Görüşmeler

1924 Anayasası'nın hazırlanması süreci, savaş sonrası dönemde yeniden inşa sürecine giren Türkiye Cumhuriyeti için bir gereklilik haline gelmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın ardından yeni bir devlet yapısının oluşturulması ve bu yapının yasal bir çerçeveye kavuşturulması zorunluluğu doğmuştur. 1921 Anayasası, bağımsızlık mücadelesinin olağanüstü koşullarında şekillendirilmiş ve meclise olağanüstü yetkiler tanıyan hükümler içermiştir. Bu dönemde, milli iradeye dayalı bir yönetim sistemi kurulmuşsa da, anayasa tam anlamıyla bir devletin kurumsal ihtiyaçlarını karşılayacak detayda olmaktan uzaktı⁹³. Dolayısıyla, Kurtuluş Savaşı sonrası dönemde olağanüstü yetkiler içeren bir anayasa yerine, cumhuriyetin dayandığı ilkeleri kurumsallaştıran ve yeni devlet yapısının sürekliliğini sağlayacak kapsamlı bir anayasanın hazırlanması gündeme gelmiştir.

1924 Anayasası'na yönelik çalışmalarda, egemenlik yetkisinin kaynağının millet olduğu ilkesi temel alınmıştır. Bu bağlamda, meclisin yetkilerini sınırlandıran, ancak yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki dengeyi gözetten bir yapı tasarlanması hedeflenmiştir. Anayasanın oluşturulmasında, daha önce uygulamaya konulan 1921 Anayasası'nın

⁹² Karpas, a.g.e., s. 95.

⁹³ Erden, a.g.e., s. 55-56.

eksikliklerinin giderilmesi, yeni devletin yönetim esaslarının ve cumhuriyetin kurucu değerlerinin güvence altına alınması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, 1924 Anayasası'nın teklif aşamasında meclis içinde farklı görüşler ortaya çıkmış, yasama ve yürütme arasındaki güç dengesi, anayasada nasıl yer alması gerektiğine dair tartışmalara neden olmuştur⁹⁴.

Anayasa teklifinin görüşüldüğü meclis oturumlarında, yeni anayasanın, milli iradeyi temsil eden meclisin üstünlüğünü koruyacak şekilde düzenlenmesi gerektiği fikri öne çıkmıştır. Ancak, bu üstünlüğün dengeleyici bir yürütme organı ile desteklenmesi gerektiği savunulmuş; böylece kuvvetler birliği ilkesine dayalı sistemin, modern bir cumhuriyet anlayışı içinde yürütme gücünü zayıflatmaması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, yeni anayasa, devletin laikleşme sürecine de katkı sağlayacak düzenlemeler içermiştir. Mecliste süren görüşmelerde, yeni anayasanın Türkiye Cumhuriyeti'nin modern ve çağdaş bir devlet olarak ilerlemesini sağlayacak esasları içermesi gerekliliği savunulmuştur⁹⁵.

1.4.1. 1924 Anayasasının Hazırlık Süreci

1924 Anayasası'nın hazırlanış süreci, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni bir devlet olarak ihtiyaç duyduğu kurumsal temellerin tesis edilmesi amacıyla başlatılmıştır. 1921 Anayasası, bağımsızlık mücadelesinin olağanüstü koşullarında, hızla kabul edilmiş bir metin niteliği taşıdığı için birçok yönden eksik ve sınırlı bir yapıya sahipti. Mustafa Kemal, TBMM Başkanı sıfatıyla, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü sonrasında İstanbul Hükümeti'ne çektiği telgrafta, bu anayasanın İstanbul'da geçerli olduğunu bildirmiş ve bu yeni anayasanın, 1876 Kanun-i Esasi ile birlikte yürürlükte olması gerektiğini belirtmiştir⁹⁶. Bu nedenle, 1921 Anayasası'nın, dar anlamda, mevcut 1876 Anayasası'nın ilgili maddelerinde yapılan değişiklikleri içeren bir nitelikte olduğu söylenebilir. Ancak yasama yöntemi, kanunlaşma süreci ve yürürlüğe giriş biçimi açısından değerlendirildiğinde, 1921 Anayasası'nın bağımsızlık ve halk egemenliği kaygılarıyla yapılmış demokratik bir anayasa olduğu açıktır⁹⁷.

Dönemin siyasi şartlarında, yeni devletin varlığını sürdürebilmesi için çağdaş anayasa sistematiğine uygun, kurucu ilkeleri somutlaştıran bir anayasa gereksinimi hissedilmekteydi. Bu çerçevede, meclis üstünlüğü ilkesine dayanan yeni anayasa fikri, 1921 Anayasası'nın

⁹⁴ Şeref Gözübüyük ve Zekai Sezgin, "1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri." AÜSBF İdari İlimler Enstitüsü Yayınları, Enstitü Yayın 3, 1957, s. 240.

⁹⁵ Ömer Anayurt, "1924 Anayasası'nda Meclis-Yürütme İlişkileri." Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 8, no. 39, 1997, s. 673-694.

⁹⁶ Yusuf Tekin ve Şeref İba, "Görüşme ve Yasama Yöntemi Bağlamında 1921 Anayasasının Kanunlaşma Süreci." Amme İdaresi Dergisi C. 53, S. 2, s. 1-18.

⁹⁷ İhsan Güneş, "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun (1921 Anayasası'nın) Yapılış Süreci." Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 20, no. 2, 2020, s. 233-256.

yetersiz kaldığı alanları düzenleme ihtiyacıyla birleşmiştir. Yeni anayasa yapma yetkisine sahip İkinci Meclis, milli iradenin en üst temsilcisi olarak görülmekteydi ve anayasa değişiklikleri üzerinde nihai yetkiye sahip olduğu kabul edilmiştir. Bu yetki, İkinci Meclisin, Birinci Meclis'in kurucu güç misyonunu devralmasıyla pekiştirilmiştir⁹⁸.

İkinci Meclisin, 1921 Anayasası'nın sınırları içinde seçilmesine rağmen, anayasa yapma yetkisine sahip olduğu kabul edilmiştir. Yeni bir anayasa hazırlama görevi de bu doğrultuda meşruiyet kazanmıştır. 1921 Anayasası'nın olağanüstü koşullarda kabul edilen sınırlı yapısının yerini, yeni devletin ihtiyaçlarını karşılayacak, insan hakları ve modern anayasal düzenlemelerle uyumlu bir anayasanın alması gerekmektedir. Dolayısıyla, İkinci Meclis'in oluşturulması, Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını güvence altına alan yeni anayasal düzenin kurulması için uygun siyasi zemin sağlamış ve 1924 Anayasası'nın hazırlanmasına giden süreçte kurucu rol üstlenmiştir⁹⁹.

1.4.2. 1924 Anayasasının Mecliste Görüşülmesi ve Kabulü

1924 Anayasası'nın Mecliste görüşülmesi ve kabulü süreci, Birinci Meclis'in görev süresinin sonlandırılmasının ardından İkinci Meclis'in anayasal yetkilerle donatılmasını hedefleyen detaylı bir düzenlemeyi içermektedir. 1921 Anayasası'nın yürürlük maddesi niteliğinde olan “*madde-i münferide*” hükmü, Meclis'in görev süresinin, vatanın kurtarılması ve bağımsızlığın sağlanması hedefleri tamamlanıncaya dek devam etmesini öngörmüştü. Birinci Meclis'in temel amacı, bu hedefleri gerçekleştirmek üzere sürekli olarak toplanmak ve anayasal düzenin temelini oluşturmaktır. Nitekim 5 Eylül 1920 tarihli ve 18 sayılı Nisab-ı Müzakere Kanunu da Meclis'in görev süresinin vatanın kurtarılması ve milletin bağımsızlığının sağlanması çerçevesinde süreklilik arz edeceğini hükme bağlamıştı¹⁰⁰.

Savaşın sona ermesi ve yeni bir devletin kurulmasıyla, Birinci Meclis'in görevinin tamamlandığı görüşü öne çıkmış ve seçimlerin yenilenmesi teklifi gündeme getirilmiştir. Ancak, seçimlerin yenilenmesi anayasa değişikliği niteliğinde görüldüğünden, bu değişikliğin üçte iki nitelikli çoğunlukla kabul edilmesi gerektiği yönündeki itirazlar sonucunda teklif reddedilmiş, ancak Genel Kurul kararı ile seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır. Seçimlerin yenilenmesi kararı alınırken Batı dünyasında Türkiye'nin saygınlığını artırma arzusu da etkili olmuştur. Kılıç Ali, hatıralarında, seçime gitmenin Batılı devletlere karşı Türkiye'nin milli

⁹⁸ Şeref İba, *Türk Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara, 2018, s. 47.*

⁹⁹ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku, Beta Yayınevi, 20. Baskı, İstanbul, 2016, s. 185.*

¹⁰⁰ Belkıs Konan, “1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Lâyihası.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 71, no. 1, 2022, s. 437-476.

egemenliğe dayalı bir hükümetle yönetildiğini göstermenin önemine vurgu yapmıştır. Bu durumun, özellikle dış politika açısından olumlu sonuçlar doğuracağını savunmuştur¹⁰¹.

Lozan görüşmelerinde bu konuda gelen talepler de seçim kararını etkileyen unsurlar arasındadır. Kazım Karabekir Paşa hatıralarında, Lozan görüşmelerine katılan İsmet Paşa'nın, müzakere sürecinde Türk milletinin özgürce temsil edilmesinin önemine dikkat çektiğini ve yeni bir meclisin bu gerekliliği karşılayacağını belirttiğini aktarmaktadır¹⁰². Ayrıca, muhalefetin etkili isimlerinden Ali Şükrü Bey'in suikast sonucu yaşamını yitirmesi, Meclis'te gerginliğin artmasına neden olmuştur. Bu gelişmenin ardından Mustafa Kemal, meclisin yenilenmesi için harekete geçmiştir¹⁰³.

1 Nisan 1923'te yapılan oturumda, Menteşe Mebusu Dr. Tevfik Rüştü Bey, hedeflere ulaşıldığı gerekçesiyle Meclis'in üçte iki çoğunlukla seçimlerin yenilenmesi kararını almasını öneren bir teklif sunmuştur. İsmail Hakkı Sevük hatıralarında Mustafa Kemal'in, Meclis'in kendi kendine feshedilemeyeceğini ancak seçimin yenilenmesine karar verebileceğini belirttiğini aktarmaktadır¹⁰⁴. İkinci Grubun da destek verdiği bu önerge, Genel Kurul'da kabul edilmiş ve "*yeniden intihabat icrası karargir oldu*" ifadesiyle tutanaklara yansımıştır¹⁰⁵.

Ayrıca, Meclis tutanaklarına göre, ilk Meclis'te görev alan Velidedeoğlu'nun anılarında kanun olarak nitelenen bu yenileme kararı, üç maddelik bir teklif olarak sunulmuştur. Teklifin ilk maddesi olan "*20 Kanunusani 1339 tarihli madde-i münferide mülğadır*" hükmü görüşülürken, muhalif milletvekillerinden Hüseyin Avni Bey'in itirazları doğrultusunda değişiklik önergesi kabul edilmiştir. Böylece, Anayasa'nın "*madde-i münferide*" hükmünün yürürlükte olup olmadığı tartışmalı bir hale gelmiştir. Bu karara gerek öğretide gerekse anayasa hukuku literatüründe, yasa yapma tekniği ve anayasa hükümleri açısından çeşitli eleştiriler getirilmiştir¹⁰⁶.

1.4.2.1. Kurucu Meclis Tartışmaları

1924 Anayasası'nın kabul süreci, Osmanlı İmparatorluğu'nun iki anayasalı yönetim sisteminin son bulmasına ve yeni bir anayasal düzenin tesisiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin modern temeller üzerine inşa edilmesine vesile olmuştur. 1921 Anayasası'nın geçici nitelikteki maddeleriyle birlikte 1876 Kanun-i Esasi hükümlerinin aynı anda uygulanmasına dayanan bu

¹⁰¹ Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 119.

¹⁰² Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, Haz.: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 1994, s. 128.

¹⁰³ Şeref İba, "1924 Anayasası'nın Hazırlık ve Kanunlaşma Süreci Üzerine." *Yasama Dergisi* 44, 2021, s. 43-60.

¹⁰⁴ İsmail Habib Sevük, *Atatürk'le Beraber, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul, 2008, s. 61.

¹⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C.28, İçtima.1, s.286-293.

¹⁰⁶ Çelik, a.g.e., s.26.

iki anayasalı dönem, İkinci Meclis tarafından, kurucu meclis niteliği taşımasa da anayasa yapıcı yetkilerle hareket edilerek hazırlanan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile sona erdirilmiştir¹⁰⁷. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte, Türkiye Devleti'nin hükümet şeklinin Cumhuriyet olduğu anayasal bir değişiklik ile tasdik edilmiştir. Ancak bu düzenleme, anayasa değişikliği için öngörülen usullere riayet edilmeksizin yürürlüğe konulmuştur. Kanun, Dahili Nizamname'nin anayasa değişiklikleri için belirlediği yöntemi izlememiş, meclisteki üyelerin oybirliğiyle kabul edilmiştir¹⁰⁸.

Bu anayasa değişikliği ile birlikte, TBMM tarafından seçilen Cumhurbaşkanlığı makamı kurulmuş ve ilk Reisicumhur olarak Mustafa Kemal Paşa oybirliği ile seçilmiştir. Paşa'nın teşekkür konuşmasını takiben, oturumda Kamil Efendi'nin duasıyla Cumhuriyet'in ilanı sembolik bir şekilde sona erdirilmiştir¹⁰⁹. Yeni anayasa ile egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ilkesine tekrar vurgu yapılmış ve Türkiye Devleti'nin dini İslam, dili ise Türkçe olarak belirlenmiştir (md. 1-2). Ayrıca, TBMM'nin devletin yönetiminde en üst yetkili organ olduğu, yürütme erkini ise hükümetin idari şubeleri aracılığıyla kullanacağı kabul edilmiştir (md. 4).

Reisicumhur'un, TBMM üyeleri arasından bir dönem için seçilmesi ve yeniden seçilebilmesi de anayasa ile düzenlenmiştir. Reisicumhur'un, devletin başı olarak gerektiğinde meclise ve hükümete başkanlık yapabileceği ifade edilmiştir (md. 10-11). Bu yeni düzenleme ile Başvekilin Reisicumhur tarafından meclis üyeleri arasından atanması, diğer vekillerin ise Başvekil tarafından seçilmesi ve hükümetin TBMM'nin onayına sunulması hükme bağlanmıştır (md. 12).

1924 Anayasası'nın hazırlık sürecinde TBMM, anayasa hazırlama yetkisini Anayasa Komisyonu'na (Kanun-i Esasi Encümeni) tevdi etmiş, bu komisyon anayasa teklifini hazırlayarak meclise sunmuştur. Ancak anayasa teklifi, bir kurucu meclis tarafından hazırlanmamış; İkinci Meclis, kurucu yetkilerle seçilmiş olmamakla birlikte, halkın tek temsilcisi olarak anayasa yapma gücüne sahip olduğu kabul edilmiştir. Anayasa teklifinin görüşülmesi öncesinde, toplantı ve karar yeter sayısı konusundaki tartışmalar yoğunluk kazanmıştır. Bazı üyeler anayasa değişikliği niteliğindeki bu düzenlemelerde nitelikli çoğunluk aranması gerektiğini savunurken, diğer üyeler salt çoğunlukla alınacak kararların yeterli olduğunu ileri sürmüştür. Nihayetinde, 83 sayılı Heyet-i Umumiye Kararı doğrultusunda,

¹⁰⁷ Muhammed Hakan Özata ve Burak Taş, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Kapsamında Hükümete Karşı Suç (TCK m. 312)." *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1, 2022, s. 441-483.

¹⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C.3, İçtima 2, s.100.

¹⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.3, İçtima 2, s.100.

toplantı yeter sayısının üye tam sayısının salt çoğunluğu, karar yeter sayısının ise toplantıya katılanların üçte ikisi olması kararlaştırılmıştır¹¹⁰. Bu şekilde yapılan oylamalar sonucunda, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 104. maddesi ile Osmanlı Anayasası açıkça yürürlükten kaldırılarak tek anayasalı düzene geçilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal düzeni, yeni ilkeler ve çağdaş esaslar temelinde inşa edilmiştir.

1.4.2.2. 1924 Anayasası'nın Görüşmelerinde Uygulanan İçtüzük

1876 Kanun-u Esasi, Osmanlı meclislerine açık bir içtüzük çıkarma yetkisi tanımamıştır. Ancak yasama faaliyetlerinin belirli bir düzene göre yürütülmesini dolaylı olarak gerekli kılmıştır. Özellikle 47. madde, yasama dokunulmazlıklarına ilişkin düzenlemeleriyle içtüzük ihtiyacını vurgulamış, böylece 1877'de Meclis-i Mebusan İchtüzüğü, Padişah'ın irade-i seniyyesi ile onaylanmıştır. Bununla birlikte, 1924 Anayasası, "*Vazife-i Teşriyye*" başlıklı ikinci bölümünde, meclisin tüm yasama süreçlerini içtüzük hükümlerine göre yürüteceğini belirlemiş ve içtüzüğe çeşitli referanslar yaparak yasama süreçlerinin işleyişine dair kurallar oluşturmuştur. Ancak, içtüzük çalışmaları her ne kadar önem arz etse de, 1909'dan itibaren başlayan ve içtüzük meselesi olarak nitelendirilen sorun, bu süreçte çözümsüz kalmış ve Osmanlı'dan devralınan içtüzüklerin yenilenmesi çabaları sonuçsuz kalmıştır¹¹¹.

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması ile birlikte gündeme alınan ilk tartışma konularından biri de içtüzük meselesi olmuştur. Osmanlı Meclis-i Mebusan İchtüzüğü'nün uygulanabilir maddelerinin yürürlükte tutulması; yürürlükte olmayan veya uygulanabilirliği sınırlı olan diğer maddelerin ise komisyona havale edilmesi benimsenmiştir¹¹². 13 Mayıs 1920'de verilen bir önergeyle birlikte, Osmanlı içtüzüğünün takdim edilmesi ve tartışmaların komisyon aracılığıyla yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Ancak, bu süreçte içtüzüğün tamamen yenilenmesine yönelik çalışmalar sonuç vermemiş ve bu doğrultuda sadece belirli maddelerde değişiklikler yapılmasıyla yetinilmiştir¹¹³.

1924 Anayasası'nın görüşüldüğü dönemde ise Osmanlı'dan kalma Meclis-i Mebusan İchtüzüğü, komisyon ve genel kurul aşamalarında küçük çaplı değişiklikler yapılarak kullanılmaya devam edilmiştir. Bu düzenlemeler, meclisin kurucu bir yetkiyle hareket ettiği ve Anayasa'nın o dönemin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde uyarlanması amacıyla Osmanlı

¹¹⁰ İba, a.g.e., s. 43-60.

¹¹¹ İba, a.g.e., s. 43-60.

¹¹² Ahmet Ali Gazel, "Türk Parlamentolarının Yasama Dönemi Sıra Numaralarında Yaşanan Kesintiler ve Meclis'te Yaşanan Yasama Dönemi Tartışmaları," *Uluslararası Bilim ve Eğitim Dergisi* 4, no. 3, 2021, s. 194-206.

¹¹³ Şeref İba, "İchtüzük Meselesi ve Notlu Dahili Nizamname," *Meclis Haber Dergisi*, Temmuz-Ağustos 2021, S. 255.

döneminin yasama pratiklerine bağlı kaldığını göstermektedir. Parlamento tarihimizde usulü bağımsızlık ilkesi benimsenerek yapılan ilk içtüzük çalışması, 2 Mayıs 1927 tarihinde "*Dahili Nizamname*" adı altında yürürlüğe girmiştir. Bu içtüzük, yasama faaliyetlerinin düzenlenmesi bakımından yeni bir anlayışı yansıtmakla birlikte, Cumhuriyet'in ilk yıllarında içtüzüğe duyulan ihtiyacın sembolik bir örneğini teşkil etmektedir¹¹⁴.

1.4.2.3. Meclis Görüşmeleri

1924 Anayasası'nın hazırlanma sürecinde özellikle cumhuriyetle yönetilen Fransa ve Polonya anayasalarından faydalandığı, Kanun-u Esasi Encümeni mazbata muharriri Celal Nuri Bey'in beyanlarından anlaşılmaktadır. Temmuz 1923'te Ankara'daki İstasyon Binası'nda başlayan anayasa çalışmaları, 1924 yılı baharında Kanun-u Esasi Encümeni tarafından hazırlanan taslağın TBMM'ne sunulmasıyla sona ermiştir. Bu çerçevede, anayasa görüşmeleri için haftanın bir gününün ayrılması önerisi, Kütahya Mebusu Ragıp Bey'in 28 Şubat 1924 tarihli önergesi üzerine kabul edilmiştir¹¹⁵.

TBMM, 9 Mart 1924 tarihinde Kanun-u Esasi Teklifini görüşmeye başlamış ve toplamda 9 birleşim ve 15 oturumda yaklaşık 30 saat süren tartışmalar sonucunda, 20 Nisan 1924'te anayasayı kabul etmiştir¹¹⁶. Bu süreçte alınan 83 numaralı TBMM kararı uyarınca, 1876 Kanun-u Esasi'de öngörülen anayasa değişikliğinde aranan üçte iki çoğunluk şartı geçersiz sayılarak, toplantı nisabının salt çoğunluğunun üçte ikisinin oyuyla kabul edilmesi esası benimsenmiştir¹¹⁷. Anayasa görüşmeleri süresince yapılan tartışmaların çoğunlukla sakin bir ortamda gerçekleştiği, yalnızca Reiscumhur'un yetkileri ve hükümet sistemi gibi temel maddeler üzerinde yoğun görüş ayrılıklarının yaşandığı görülmektedir¹¹⁸. Bu sakinliğin temel sebeplerinden biri, anayasa teklifinin Mustafa Kemal Paşa'nın doğrudan başkanlık ettiği İstasyon Toplantıları'nda belirli bir mutabakata varılarak hazırlanması ve ayrıca yeni seçilmiş mecliste muhalefet unsurlarının oldukça sınırlı kalmasıdır. 1924 Anayasası'nın görüşme ve kabul süreci, kanun yapım tekniği ve yasama usulleri açısından incelendiğinde, esasen 1876 Kanun-u Esasi ve 1921 Anayasası'nın belirlediği ilkelere dayandığı, aynı zamanda 1877 Osmanlı Meclis-i Mebusan İchtüzüğü ile 83 sayılı Meclis Kararı'nın sağladığı hukuki çerçevede değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

¹¹⁴ İba, "İçtüzük Meselesi ve Notlu Dahili Nizamname", a.g.e., s. 255.

¹¹⁵ Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s.33.

¹¹⁶ Şeyma Nur Özden, "1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Hakkında Basına Yansıyan Tartışmalar," Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

¹¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7, İçtima 2, s.246-252.

¹¹⁸ Şeref, a.g.e., s. 43-60.

Anayasa maddelerinin görüşmeleri sırasında oylamaların işaretle yapılması, sürecin içtüzük kurallarına uygun olarak sürdürüldüğünü göstermektedir. Bununla birlikte, Kanun-u Esasi'de öngörülen anayasa değişikliği rejimi ve nitelikli çoğunluk şartı fiilen devre dışı bırakılmış, bu hususta Genel Kurul kararı ile yetinilmiştir¹¹⁹. Yapılan oylamalarda işaretle oylama yöntemine başvurulmuş ve oylama sonuçları işaretle yapıldığından belirgin şekilde kayıt altına alınmamıştır. 290 üyeli mecliste en az 145 üyenin hazır bulunması ve kararların alınabilmesi için en az 97 üyenin oyu gerektiği belirtilmiş, ancak katılım arttıkça gerekli çoğunluğun sağlanmasının daha kolay hale geldiği görülmüştür.

20 Nisan 1924 tarihindeki nihai oylamada ise Başkan, anayasanın tüm maddelerinin açık oylamaya sunulmasını önerirken, görüşmeler sırasında bu öneri, araya giren talepler ve düzeltme istemleri sebebiyle geri çekilmiş ve oylama işaretle yapılmıştır. Oylama sonucunda "*İttifaka yakın bir ekseriyetle kabul edilmiştir*" şeklinde açıklama yapılmıştır. Böylece meclisin anayasayı kabul ettiği resmen ilan edilmiştir¹²⁰. Bu süreçte, içtüzük kurallarının ihlal edilmeden oylamaların hızla sonuçlandırılması sağlanmış, bu da anayasa yapım sürecinin düzenli ve hızlı bir şekilde ilerlemesine katkıda bulunmuştur.

¹¹⁹ Fahri Bakırcı, "1924 Anayasası," *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://yeni.ataturkansiklopedisi.gov.tr>, s. 1. (Erişim tarihi: 24.12.2024)

¹²⁰ Şeref, a.g.e., s. 43-60.

2. BÖLÜM: 1924 ANAYASASI'NDA YASAMA ORGANININ KURULUŞU VE YAPISI

1924 Anayasası, yasama organının işleyişini ve yetkilerini ayrıntılı bir şekilde düzenleyerek TBMM'nin temel yapısını oluşturmuştur. Bu anayasal düzenleme, halk egemenliğini temel alarak yasama yetkisinin doğrudan millet iradesini yansıtan bir organ tarafından kullanılmasını öngörmüştür. TBMM'nin kuruluşundan itibaren uygulanan tek meclis sistemi, milletvekillerinin seçimi ve görev süreleri, meclisin yasama faaliyetleri, milletvekillerinin hak ve sorumlulukları gibi birçok düzenleme, demokratik temsilin sağlanması amacıyla şekillendirilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, TBMM'nin yapısı, işleyişi ve yetkileri detaylı olarak ele alınacaktır. Milletvekilliği seçimlerinden yasama sürecine, meclisin iç örgütlenmesinden milletvekilliğinin sona erme koşullarına kadar geniş bir yelpazede anayasal düzenlemelerin nasıl işlediği ve bu düzenlemelerin Türk demokrasi tarihindeki önemi incelenecektir.

2.1. 1924 Anayasasının Yapısı ve İçeriği

1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel siyasi ve hukuki yapısını şekillendiren ve modern bir devlet anlayışını yansıtan kapsamlı bir anayasal düzenlemedir. Bu anayasa, sadece devletin işleyişini düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki ilişkileri belirleyen çerçeveyi de oluşturmuştur. Toplumun temel hak ve özgürlüklerini tanımlayan düzenlemeleriyle birey-devlet ilişkisine dair hukuki bir zemin hazırlamış; bu yönüyle Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki reform sürecinin temel taşı olmuştur. Bu bölümde, 1924 Anayasası'nın yapısal özellikleri ve içeriği detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Anayasanın genel hükümleri olarak bilinen Ahkâm-ı Umumiye, yasama yetkilerini tanımlayan Vazife-i Teşriiye, yürütme erkine ilişkin düzenlemeler olan Vazife-i İcra- iye, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'nun yetkileri, yargı erkinin işleyişine dair hükümler ve vatandaşlık haklarını düzenleyen Türklerin Hukuk-u Ammesi başlıkları incelenecektir. Ayrıca, anayasanın çeşitli konulara ilişkin düzenlemelerini içeren Mevadd-ı Müteferrika gibi özel hükümler de değerlendirilecektir.

2.1.1. Ahkâm-ı Umumiye

1924 Anayasası'nın “*Ahkâm-ı Umumiye*” bölümü, Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuki temellerini, devletin yapı ve işleyişine dair esasları kapsamlı bir biçimde tanımlamıştır.

Anayasa'nın Ahkâm-ı Umumiye başlığı altında devletin temel niteliklerini, vatandaşlık ilişkilerini ve devlet organlarının yetki ve sorumluluklarını açıkça ortaya konulmuştur. Ahkâm-ı Umumiye 'in ilk maddesi, “*Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir*” ifadesiyle yönetim biçimini kesin bir dille Cumhuriyet olarak tanımlamaktadır¹²¹. Bu madde, egemenliğin padişahlık gibi tek bir kişiye değil, halkın kendisine ait olduğu anlamını taşımakta, egemenliği millete veren bir devlet yapısını tesis etmektedir¹²². Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün de üzerinde durduğu bu yapı, yeni devletin saltanat yerine milletin iradesine dayalı bir yönetimi esas aldığını göstermektedir. Dolayısıyla, anayasanın ilk maddesi devletin yönetim şeklinin ana niteliğini vurgulayarak halk egemenliğine dayalı bir siyasi düzenin kurulduğunu bildirmektedir.

Meclis görüşmeleri sırasında bu ifade farklı yorumlara ve önerilere yol açtı. Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey, bu ifadenin yoğun ve anlam açısından “*çok teksif edilmiş*” olduğunu belirterek, daha açık bir anlatım için “*Türkiye Devletinin Hükümet şekli Cumhuriyettir*” şeklinde değiştirilmesini teklif etti. Ancak, Gelibolu Milletvekili Celal Nuri Bey, bu öneriyi yabancı anayasa metinlerinden örneklerle reddederek, mevcut ifadenin uluslararası standartlara daha uygun olduğunu savunmuştur. Celal Nuri Bey'in açıklamaları, o dönemin anayasa yapıcılarının yalnızca ulusal ihtiyaçları değil, aynı zamanda uluslararası alandaki temsiliyet ve kabul edilebilirlik kriterlerini de göz önünde bulundurduklarını ortaya koymaktadır. Görüşmeler sırasında bir diğer dikkat çekici öneri ise Mersin Milletvekili Niyazi Bey'den geldi. Niyazi Bey, “*Türkiye Devletinin şekli Cumhuriyet olamaz; Türk Devletinin şekli Cumhuriyet olur*” diyerek, metnin “*Türk Devletinin şekli Hükümeti Cumhuriyettir*” biçiminde değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca “*Türkiye*” yerine “*Türkili*” teriminin kullanılmasını önermiştir¹²³. Bu öneri, Meclis'te gerekli çoğunluğu sağlayamamış ve tartışmalar arasında kaybolup gitmiştir. Niyazi Bey'in bu önerisi, o dönemde ulusal kimliğin anayasal metinlerde nasıl ifade edilmesi gerektiği konusundaki farklı görüşleri gözler önüne sermektedir. Kimlik ve aidiyet konusundaki bu tartışmalar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk ulusunun tanımlanmasında nasıl bir hassasiyet gösterildiğini de açıkça ortaya koymaktadır.

Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey'in “*Türkiye Devleti, bir Halk Cumhuriyetidir*”¹²⁴ ifadesini önerdiği tartışmalar ise, metnin daha ideolojik bir vurgu taşımasını isteyen bir başka yaklaşımı yansıtmaktadır. Tunalı Hilmi Bey'in bu önerisi, halk egemenliğine

¹²¹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 1.

¹²² Ali Fuat Başgil, *Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri: Mukayeseli Türk Esas Teşkilât Hukuku Dersleri, Birinci Cilt, Baha Matbaası, İstanbul, 1957, s. 117.*

¹²³ TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İçtima 7, s.225-226.

¹²⁴ TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İçtima 7, s.225-226.

dayalı bir yönetim anlayışını daha belirgin şekilde ifade etme çabasıydı. Ancak, Anayasa Komisyonu bu öneriyi kabul etmemiştir. Muhtemelen, “*Halk Cumhuriyeti*” gibi bir ifadenin dönemin siyasi bağlamında sosyalist rejimlerle özdeşleşme riskini taşıması, bu önerinin reddedilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca, mevcut ifadede zaten halk egemenliği vurgusunun açıkça yapıldığı düşünüldüğünde, yeni bir terim eklenmesine gerek olmadığı kanaatinin daha ağır basmış olabileceği anlaşılmaktadır. Bu tartışmaların bir başka boyutu da Meclis Başkanı Fethi Bey’in tartışmaların disiplin içinde yürütülmesini sağlama çabasıdır. Fethi Bey, anayasa maddelerinin üçte iki çoğunlukla kabul edilmesi gerektiğini belirterek isim okunarak oylama yapılmasını önermiştir¹²⁵. Fethi Bey’in bu tutumu, Meclis çalışmalarına düzen kazandırmak ve anayasa sürecini daha verimli bir şekilde tamamlamak amacıyla alınmış bir karar olarak değerlendirilebilir.

1924 Anayasası’nın ilk maddesi etrafında yapılan bu tartışmalar, yeni devletin kimlik, yönetim biçimi ve uluslararası alandaki temsiliyetiyle ilgili derin bir düşünce sürecini yansıtmaktadır. “*Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir*” ifadesi, yalnızca bir yönetim biçimini tanımlamaktan öte, Türkiye Cumhuriyeti’nin dayandığı temel ilkelerin en güçlü sembollerinden biri haline gelmiştir. Bu ifade, saltanat rejiminin sona erdiğini ve halkın iradesine dayalı bir yönetim anlayışının benimsendiğini ilan etmekle kalmamış, aynı zamanda genç Cumhuriyet’in ulusal ve uluslararası bağlamdaki yerini de kesin bir şekilde belirlemiştir. Böylelikle, 1924 Anayasası’nın bu maddesi, Türkiye’nin modernleşme sürecindeki en önemli hukuki ve siyasi adımlardan biridir.

Ahkâm-ı Umumiye’nin ikinci maddesi, Türkiye Devleti’nin dini, dili ve başkenti gibi temel unsurlarını belirlemiş ve bu unsurları açık bir şekilde ifade etmiştir. Maddenin orijinal metninde “*Türkiye Devletinin dini, Dîn-i İslâmdır; resmî dili Türkçe’dir, makarrı Ankara şehridir*” ifadeleri yer almış ve böylece dönemin toplumsal yapısı ile devletin temel nitelikleri arasında bir bağ kurulmuştur¹²⁶. Ancak, bu madde 1928 yılında yapılan değişiklikle önemli bir revizyona uğrayarak, “*dini*” vurgusu metinden çıkarılmış ve böylelikle devletin laik yapısının pekiştirilmesi sağlanmıştır. Bu değişiklik, Cumhuriyet’in kuruluş ilkelerine uygun olarak, devletin din işlerinden ayrılmasını ve laik bir yönetim anlayışını benimsemesini daha belirgin bir şekilde ortaya koymuştur.

Maddenin oylaması sırasında Bolu Milletvekili Falih Rıfkı Bey ve Mardin Milletvekili Yakup Kadri Bey, maddenin “*Türkiye Devletinin dini resmisi Din-i İslam’dır*” şeklinde

¹²⁵ TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İctima 7, s. 226.

¹²⁶ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 2.

düzenlenmesi gerektiğini önermişlerdir ¹²⁷. Bu öneri, hem metnin dilini sadeleştirme hem de dini unsuru daha yumuşak bir biçimde vurgulama amacı taşımaktaydı. Ancak, bu teklif Anayasa Komisyonu tarafından reddedilmiştir. Komisyonun bu öneriyi kabul etmemesi, dönemin siyasi ve toplumsal bağlamı göz önünde bulundurulduğunda oldukça anlamlıdır. Anayasa Komisyonu, bu öneriyi reddederken, metnin mevcut haliyle devletin dini yapısını zaten açık bir şekilde ifade ettiğini ve fazladan bir revizyona gerek olmadığını düşünmüş olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, “*resmi din*” ifadesinin anayasal metinlere girmesi, devletin din ile olan ilişkisini daha sıkı bir şekilde tanımlayarak ileride olası yorumlara açık kapı bırakabilirdi. Cumhuriyet’in ilk yıllarında benimsenen yaklaşım ise, din unsurunun belirgin bir şekilde ifade edilmesiyle birlikte devletin idari yapısının din temelli bir düzen olmaktan uzak tutulmasıydı. Bu sebeple, önerilen ifadeler, mevcut anayasa metninin özünde değişiklik yaratmaktan çok, gereksiz bir tekrara neden olabileceği gerekçesiyle uygun bulunmamıştır¹²⁸. Ayrıca, önerilen değişikliğin kabul edilmemesi, anayasa metninin uluslararası standartlara ve modern hukuk anlayışına uygunluğunu koruma kaygısından da kaynaklanabileceği anlaşılmaktadır. “*Resmi din*” gibi bir kavramın eklenmesi, ileride laiklik ilkesiyle çelişebilecek bir yorum yaratma riskini taşıyordu. Bunun yanı sıra, anayasa yapıcılarının, özellikle dil ve içerik açısından sade, net ve yorumdan uzak bir metin hazırlama arzusunun, bu önerinin reddedilmesinde etkili olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda, Anayasa Komisyonu’nun tercihi, mevcut metnin daha kapsayıcı ve dönemin gereksinimlerine uygun olduğuna dair bir kanaatin yansıması olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak, bu öneri reddedilmiş ve madde, ilk haliyle kabul edilmiştir¹²⁹.

Anayasanın üçüncü maddesi olan “*Hâkimiyet bilâ kayd-ü-şart Milletindir*” hükmü mutlak anlamda halk egemenliği ilkesini anayasal güvence altına almaktadır¹³⁰. Bu ifade, tüm yönetim yetkilerinin kaynağını milletin iradesine dayandırarak, TBMM’ni halkın tek ve gerçek temsilcisi olarak belirlemiştir. Aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu döneminde padişahın elinde toplanan mutlak egemenlik yetkisinin, Cumhuriyet rejimiyle birlikte halkın tamamına devredildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Böylelikle, Türkiye Cumhuriyeti’nde halkın iradesi, devlet yönetiminin ve yasaların üzerinde bir üstünlük kazanmış ve anayasal düzende radikal bir dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca yönetim biçimindeki bir değişiklik değil, aynı zamanda halkın yönetime doğrudan katılımını esas alan yeni bir siyasi kültürün inşası anlamına gelmekteydi ¹³¹. Maddenin Meclis’teki görüşmeleri sırasında Yozgat Milletvekili

¹²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.532.

¹²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.532.

¹²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.532.

¹³⁰ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 3.

¹³¹ Faruk ALPKAYA, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 295.

Ahmed Hamdi Bey tarafından bazı değişiklikler önerilmiş, ancak bu teklif kabul edilmemiştir¹³². Anayasa metninin bu kadar temel bir ilkesinde değişiklik yapılmaması, halk egemenliği ilkesine ilişkin metnin kesin ve açık bir biçimde formüle edildiği inancından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu tür bir değişikliğin kabul edilmemesi, halk egemenliği anlayışının net bir şekilde ifade edilmesi ve farklı yorumlara yol açabilecek unsurların önüne geçilmesi kaygısının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Konya Milletvekili Musa Kazım Efendi'nin bazı anayasa maddelerinin bu hükümle çelişip çelişmediği konusundaki sorusu ise halk egemenliği ilkesinin diğer anayasa maddeleriyle uyumunun tartışmaya açıldığını göstermektedir. Bu sorgulama, dönemin anayasa yapıcılarının, halk egemenliği ilkesini her açıdan koruma ve herhangi bir çelişkiye mahal vermeme konusundaki titizliklerini ortaya koymaktadır. Komisyon raportörü ve Gelibolu Mebusu Celal Nuri Bey'in, "*idare usulü bizzat ve bilfiil halkın kendisini idare etmesidir diye idare, idare ile tarif olunur ki bir mana ifade etmiyor*"¹³³ şeklindeki ifadesi, halkın iradesine dayalı bir yönetim anlayışını açıklamaya yönelik bir savunmadır. Celal Nuri Bey'in bu açıklaması, halk egemenliği ilkesine aykırı bir durumun söz konusu olmadığı ve anayasanın tüm hükümlerinin bu ilkeyle uyum içinde olduğu yönündeki güçlü bir duruşu açıkça göstermektedir.

Maddenin kabul sürecinde yaşanan bu tartışmalar, halk egemenliği ilkesinin Cumhuriyet rejiminin temel taşı olarak konumlandığını ve bu ilkeye yönelik herhangi bir esneme ya da belirsizliğin anayasa yapıcılar tarafından kesinlikle kabul edilmediğini göstermektedir. Anayasa metninin bu hükümle birlikte hem halkın iradesini merkeze alan hem de merkezi bir devlet yapısını koruyan bir dengeyi yakalamayı hedeflediği açıktır. Önerilen değişikliklerin reddedilmesi, halk egemenliği ilkesinin anayasa metninde açık, sade ve tartışmaya yer bırakmayacak şekilde ifade edilmesine yönelik bir hassasiyeti yansıtmaktadır. Bu süreç, halkın iradesinin üstünlüğünü esas alan bir devlet düzeni inşa etmeye yönelik çabaların somut bir göstergesidir. Anayasa'nın bu maddesi, yalnızca yeni bir devlet anlayışının başlangıcını temsil etmekle kalmamış, aynı zamanda halk iradesinin her türlü yönetim faaliyetinin üzerinde olduğunu anayasal bir ilke olarak tescil etmiştir¹³⁴. Bu nedenle, madde üzerinde yapılan tartışmalar, halk egemenliğinin yalnızca bir ilke değil, Cumhuriyet'in tüm yapısına rehberlik eden bir prensip olduğunu açıkça göstermektedir.

¹³² TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.535.

¹³³ TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.536.

¹³⁴ TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.536.

1924 Anayasası'nın dördüncü ve beşinci maddeleri, TBMM'nin halk adına hâkimiyet yetkisini kullandığını ve yasama ile yürütme erklerinin TBMM çatısı altında birleştiğini ifade eden temel anayasal düzenlemelerdir. Dördüncü madde, TBMM'nin milletin yegâne ve hakiki temsilcisi olduğunu vurgulayarak, egemenliğin yalnızca milletin iradesine dayandığını açıkça ortaya koyulmaktadır¹³⁵. Bu ilke, Cumhuriyet rejiminin temel yapı taşlarından biri olan halk egemenliği anlayışının anayasal zemindeki en önemli ifadelerinden birini oluşturmaktadır. Beşinci madde ise yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM'de toplandığını belirterek, dönemin kuvvetler birliği anlayışını ve meclis hükümeti sistemini hukuki çerçevede tanımlamaktadır.

Dördüncü madde görüşülürken Mersin Milletvekili Niyazi Bey, anayasa metninde kullanılan “*Türkiye*” kelimesinin yerine “*Türkili*” ifadesinin tercih edilmesi gerektiğini öne sürmüştür¹³⁶. Niyazi Bey, “*Türkiye*” teriminin kökenine dair İtalyanca ve Arapça etkiler içerdiğini ifade ederek, bu terimin Türk milletinin kimliğini tam anlamıyla yansıtmadığını savunmuştur. Ona göre, “*Türkili*” ifadesi, hem ulusal kimliği daha net bir şekilde vurgulamakta hem de anayasa metninde bir dil bütünlüğü sağlamaktadır. Ancak bu teklif, yeterli çoğunluğa ulaşamadığı için reddedilmiş ve madde mevcut haliyle yasalaşmıştır.

Niyazi Bey'in önerisinin kabul edilmemesinin nedenleri, dönemin siyasi, hukuki ve dilsel bağlamı dikkate alındığında daha iyi anlaşılabilir. Öncelikle, “*Türkiye*” kelimesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulusal kimliği ifade eden bir terim olarak halk arasında yaygın şekilde kabul görmüş ve uluslararası alanda da tanınır bir kullanıma sahip olmuştur¹³⁷. Anayasa yapıcılarının, devletin adıyla ilgili olarak köklü bir değişiklik önerisine sıcak bakmamış olmaları, hem metnin uluslararası standartlara uygunluğunu koruma isteğinden hem de toplumsal kabul görmüş bir ifadeyi muhafaza etme kaygısından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, “*Türkili*” teriminin önerilmesi, ulusal kimliği daha net bir biçimde vurgulama amacı taşıyor olsa da, bu ifade halk ve devletin uluslararası temsiliyeti açısından yeterince oturmuş bir kavram olarak değerlendirilmemiştir. Cumhuriyet'in erken döneminde, anayasa metinlerinin hem halkın anlayabileceği bir dilde hem de uluslararası alanda kabul görececek bir şekilde düzenlenmesi önem taşıyordu. Bu nedenle, anayasa yapıcılarının, köklü bir değişikliğe gerek duymadan mevcut “*Türkiye*” ifadesini koruma yönünde bir irade göstermiş olmaları, anayasa metninin istikrarını ve tutarlılığını koruma çabasıyla ilişkili olarak yorumlanabilir.

Beşinci madde ise yasama ve yürütme erklerinin TBMM'de toplandığını açıkça belirterek, halk egemenliği ilkesinin pratikteki uygulanışını açıklamaktadır. Bu madde,

¹³⁵ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 4.

¹³⁶ TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İçtima 13, s.537.

¹³⁷ TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İçtima 13, s.537.

kuvvetler birliği anlayışını ve meclis hükümeti sistemini temel alan Cumhuriyet rejiminin yapısal özelliğini vurgulamaktadır¹³⁸. Bu düzenleme, halkın iradesinin yalnızca yasama organında değil, aynı zamanda yürütme yetkisinde de doğrudan temsil edildiği bir yönetim modelini yansıtmaktadır. Kuvvetler birliğine dayalı bu sistem, Cumhuriyet’in erken döneminde halk egemenliğinin güçlü bir şekilde vurgulanması ve merkezi otoritenin devamlılığının sağlanması amacı taşıymaktaydı. Bu bağlamda, anayasa maddeleri üzerinde yapılan tartışmalar, yalnızca hukuki bir düzenleme değil, aynı zamanda yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kimliğini ve yönetim anlayışını şekillendiren bir sürecin parçası olarak değerlendirilmelidir. Niyazi Bey’in önerisi gibi tartışmalar, bu süreçte dil ve kimlik gibi konuların ne denli hassasiyetle ele alındığını ve anayasa yapıcılarının metni oluştururken nasıl bir denge gözettiğini gözler önüne sermektedir. “Türkiye” teriminin korunması, hem anayasal tutarlılığı hem de ulusal ve uluslararası kabul edilebilirliği sağlama amacını yansıtan bir tercih olarak deđerlendirilebilir¹³⁹.

Ahkâm-ı Umumiye’nin altıncı ve yedinci maddeleri, 1924 Anayasası’nın yasama ve yürütme erkleri arasındaki ilişkiyi ve bu erklerin kullanımına dair esasları ortaya koyan kritik düzenlemelerdir. Altıncı madde, yasama yetkisinin yalnızca Meclis tarafından kullanılacağını belirterek, yasama erkine ilişkin mutlak bir yetki tanımlamaktadır¹⁴⁰. Bu hüküm, halk iradesinin Meclis aracılığıyla doğrudan temsiline dayalı bir anlayışı göstermektedir. Yedinci madde ise yürütme yetkisinin Reisicumhur ve onun atadığı İcra Vekilleri Heyeti eliyle kullanılacağını ifade etmektedir. Söz konusu düzenlemeler, 1924 Anayasası’nın kuvvetler birliği esasını benimsediğini açıkça göstermektedir. Yasama ve yürütme erkleri arasında ayrılık yerine bütünleşme öngören bu sistem, Meclis’in yürütmeyi denetleme ve gerektiğinde görevden alma yetkisine sahip olduğu bir yönetim modelini öne çıkarmaktadır. Böylece, Meclis hükümeti sisteminin temel yapısal özellikleri anayasal bir çerçeveye oturtulmuştur.

Altıncı madde, Meclis’te herhangi bir muhalefette karşılaşmadan kabul edilmiş ve yasama yetkisinin tamamen Meclis’e ait olduğu ilke düzeyinde kabul görmüştür. Ancak, yedinci madde görüşmeleri sırasında özellikle yürütme yetkisinin kullanım biçimine dair tartışmalar yaşanmıştır. Bayezid Milletvekili Şefik Bey, maddenin “*Meclis, İcra Vekilleri Heyetini müçtemian veya münferiden her vakit murakabe ve iskat edebilir*” şeklinde düzeltilmesini önermiştir¹⁴¹. Bu öneri, mevcut metindeki “hükümet” teriminin daha spesifik bir ifadeyle “*İcra Vekilleri Heyeti*” olarak değiştirilmesini içermektedir. Şefik Bey’in önerisi,

¹³⁸ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 5.

¹³⁹ TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.537.

¹⁴⁰ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 6.

¹⁴¹ TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.537.

Meclis'in yürütme üzerindeki denetim yetkisinin daha açık bir şekilde tanımlanmasını amaçlamıştır. Ancak Erzincan Milletvekili Sabit Bey ve diğer bazı milletvekillerinin de benzer yöndeki değişiklik taleplerine rağmen, bu öneriler kabul edilmemiştir.

Yedinci maddeye ilişkin en dikkate değer tartışmalardan biri, Mersin Milletvekili Niyazi Bey'in, icra yetkisinin bütünüyle hükümete verilmesine ilişkin itirazıdır. Niyazi Bey, Avrupa anayasal sistemlerinde yürütme yetkisinin hükümetlere bırakılmasının genel bir uygulama olduğunu kabul etmekle birlikte, Türkiye'nin Meclis merkezli yönetim sistemiyle bunun uyuşmadığını ifade etmiştir¹⁴². Bu değerlendirme, dönemin siyasal anlayışı ile anayasa yapım sürecinde yaşanan tartışmalar arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır. Niyazi Bey'in vurguladığı, Meclis'in egemenliğinin gölgelenmesi endişesi, o dönemde halk iradesinin doğrudan temsili üzerine inşa edilen yönetim anlayışını koruma çabası olarak görülebilir.

Sonuç olarak, uzun süren tartışmalar ve farklı önerilere rağmen, komisyon, yedinci maddeyi ilk haliyle kabul ederek anayasa metninde bir değişiklik yapmamıştır. Söz konusu bu durum, komisyonun anayasanın tutarlılığı ve sistematüğını koruma yönündeki yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır¹⁴³. Ayrıca, Meclis'in egemenliğinin altını çizen mevcut hükmün yeterli olduğu değerlendirilmiş ve önerilen değişikliklerin, anayasa metnini daha fazla netleştirmeye katkı sunmayacağına karar verilmiştir. Yedinci maddenin bu şekilde kabul edilmesi, yasama ve yürütme erkleri arasındaki ilişkinin, Meclis merkezli bir yapı içerisinde bütünsel bir şekilde düzenlenmesi gerektiğini yansıtmaktadır. Bu tercih, Türkiye'nin Cumhuriyet rejiminin erken dönemindeki yönetim modelini şekillendiren temel bir yaklaşımı göstermektedir. Tartışmaların niteliğı, dönemin anayasal süreçlerinin sadece metin üzerinde bir düzenleme değil, aynı zamanda Cumhuriyet'in temel değerlerini inşa etmeye yönelik derin bir siyasi çaba olduğunu da açıkça göstermektedir.

Sekizinci madde, yargı yetkisinin bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacağını ifade ederek, 1924 Anayasası'nın hukuk devleti ilkesine olan bağlılığını somut bir şekilde ortaya koymaktadır. "*Hakk-ı kazâ, Millet nâmına, usulü ve kanunu dairesinde müstakil mehâkim tarafından istimal olunur*" şeklindeki ifade, yargı erkinin yalnızca bağımsız mahkemeler aracılığıyla ve millet adına işletileceğini vurgulamaktadır¹⁴⁴. Bu düzenleme, adaletin tarafsız bir şekilde tesis edilmesini garanti altına almayı ve yargı organlarının yürütme ve yasama erklerinden ayrı bir çerçevede hareket etmesini sağlamayı hedeflediğı görülmektedir. Ayrıca, millet adına hareket eden yargının bağımsızlık ilkesiyle birleştirilmesi, hukuk devleti

¹⁴² TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.538.

¹⁴³ TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.538.

¹⁴⁴ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 8.

anlayışının Cumhuriyet rejiminin temel ilkelerinden biri olarak benimsenmiş olduğunu göstermektedir.

Madde üzerinde herhangi bir tartışmanın yaşanmamış olması ve oybirliği ile kabul edilmesi, yargı bağımsızlığının o dönemde toplumun ve siyasetçilerin geniş bir kesimi tarafından kabul gören bir değer olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, hukuk devleti ilkelerinin yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel yapı taşlarından biri olarak görüldüğünü ve yargının bağımsızlığı konusunda geniş bir mutabakat sağlandığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Anayasanın bu maddesi, yargının tarafsız ve bağımsız bir şekilde işlemesinin, halkın adalet sistemine olan güvenini tesis etmek için vazgeçilmez olduğunu kabul etmektedir.

Bu bağlamda, sekizinci madde sadece yargının bağımsızlığını anayasal bir ilke olarak benimsemekle kalmamış, aynı zamanda bu bağımsızlığın millet adına kullanılacağına dair bir güvence sunmuştur¹⁴⁵. Böyle bir düzenleme, yargının işlevini yalnızca hukuki bir görev olarak değil, aynı zamanda halkın iradesini adalet yoluyla gerçekleştiren bir mekanizma olarak tanımlamaktadır. Maddeye ilişkin herhangi bir muhalefetin bulunmaması, bu anlayışın o dönemde siyasal ve toplumsal uzlaşının temel bir unsuru haline geldiğini göstermektedir. Sonuç olarak, sekizinci madde, yalnızca yargı bağımsızlığını garanti altına alan bir hüküm olarak değil, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin modern bir hukuk devleti inşa etme kararlılığının bir sembolü olarak değerlendirilebilir. Bu hüküm, adaletin bağımsız mahkemeler eliyle sağlanacağına dair bir ilke ortaya koymuş ve Cumhuriyet rejiminin temel değerlerinden biri olan hukuk devleti anlayışını pekiştirmiştir¹⁴⁶. Bu nedenle, madde, genç Cumhuriyet'in hukuk sistemi içinde hem bir güvence hem de bir ideali temsil etmektedir.

2.1.2. Vazife-i Teşriiye

“Vazife-i Teşriiye” başlığı altındaki hükümler, TBMM'nin yasama yetkisini ve bu yetkinin kullanımına dair esasları kapsamlı bir biçimde düzenlemektedir. Anayasası'nın genel esaslar bölümünde yasama ve yürütme yetkileri üzerinde kapsamlı düzenlemelere gidilmiş, yasamadan yetki olarak bahsedilirken, yürütme organı güç ifadesiyle tanımlanmıştır¹⁴⁷. Yasamayı düzenleyen ikinci bölümde ise yasama, bir görev olarak ifade edilmiştir¹⁴⁸. Bu bölüm ayrıca TBMM'nin seçim sistemi, milletvekili olma şartları, yasama faaliyetlerinin kapsamı ve

¹⁴⁵ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 31.

¹⁴⁶ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 31.

¹⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima 13, s.538-539.

¹⁴⁸ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 9-30.

yürütme organları ile ilişkisini belirleyerek devletin hukuk devleti niteliğini ortaya koymaktadır (1924 Anayasası, madde 9-30). Bu bağlamda, anayasanın Vazife-i Teşriye bölümü, Cumhuriyet’in temsil yetkisini ve yasama erkine dair sorumluluklarını belirleyerek millet iradesine dayalı bir yönetim biçimini tesis etmektedir.

Vazife-i Teşriye’nin ilk maddesi olan 9. maddesi, TBMM’nin doğrudan milletin seçtiği temsilcilerden oluştuğunu ifade ederek, yasama yetkisinin halk iradesine dayalı bir sistem üzerine inşa edildiğini açıkça ortaya koymaktadır¹⁴⁹. Bu madde, TBMM’nin yalnızca bir yasama organı değil, aynı zamanda milletin iradesinin en üst düzeyde yansıdığı bir yapı olarak işlev gördüğünü vurgulamaktadır. Yasama yetkisinin halkın temsilcilerinden oluşan bir meclise ait olması, Cumhuriyet rejiminin demokratik temelini ve halk egemenliğine dayalı yapısını pekiştiren kurucu bir ilke olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda dokuzuncu madde, halkın temsilini anayasal güvence altına alan bir düzenlemedir.

Maddenin Meclis’teki görüşmeleri sırasında İzmir Milletvekili Saracoğlu Şükrü Bey, bölüm başlığının “Vazife-i Teşriye” yerine “Büyük Millet Meclisi” olarak değiştirilmesini önermiştir¹⁵⁰. Saracoğlu, bu değişikliğin ifadenin daha açık ve net bir anlam taşımasını sağlayacağını savunmuştur. Ancak Kanun-ı Esasi Mazbata Muharriri Gelibolu Milletvekili Celal Nuri Bey, bu öneriye karşı çıkarak “Vazife-i Teşriye” başlığının yalnızca Meclis’in teşkilat yapısını değil, aynı zamanda yasama yetkisiyle ilgili diğer görev ve sorumlulukları da kapsadığını belirtmiştir¹⁵¹. Celal Nuri Bey’in bu açıklaması, bölüm başlığının kapsamını daraltmanın, anayasanın genel sistematigi içinde yanlış anlaşılmalara yol açabileceği kaygıların olduğunu göstermektedir. Saracoğlu’nun önerisi bu gerekçeyle kabul edilmemiş ve mevcut başlık korunmuştur¹⁵².

Bu önerinin reddedilmesinin nedenleri, dönemin anayasa yapıcılarının hem metnin sistematik bütünlüğüne hem de anayasanın ifade ettiği geniş kapsamlı görev tanımına gösterdikleri özeni ortaya koymaktadır. “Büyük Millet Meclisi” ifadesi, yalnızca Meclis’in teşkilat yapısını ve doğrudan işlevlerini vurgularken, “Vazife-i Teşriye” başlığı yasama yetkisinin geniş bir çerçevede ele alındığını ve bu çerçevenin yalnızca Meclis’in varlığıyla sınırlı olmadığını ifade etmektedir¹⁵³. Bu durum, anayasa metninin kapsamlı ve bağlam açısından zengin bir dil kullanma arzusunu yansıtmaktadır. Ayrıca, “Vazife-i Teşriye” başlığının korunması, yasama yetkisinin halk iradesinden doğan geniş sorumluluklarını

¹⁴⁹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 9.

¹⁵⁰ TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.540.

¹⁵¹ TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.540.

¹⁵² TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.540.

¹⁵³ TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.540.

vurgulayan bir tercih olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Saracoğlu'nun önerisi, metnin anlamını daraltacağı ve yasama yetkisinin kapsamını yalnızca Meclis'in işlevleriyle sınırlıymış gibi gösterebileceği endişesiyle reddedilmiştir. Anayasa yapıcıları, anayasanın sistematığı ve kapsamı içinde, yasama görevlerini daha geniş bir çerçevede ele alan mevcut başlığın, anayasa metninin ruhuna ve hedeflerine daha uygun olduğunu değerlendirmiştir. Bu karar, anayasa yapım sürecinin sadece teknik bir düzenleme değil, aynı zamanda halk egemenliği ilkesini kurumsal ve kapsamlı bir şekilde ifade etmeye yönelik bir çaba olduğunu açıkça göstermektedir. Böylelikle, dokuzuncu madde, TBMM'nin yasama yetkisini ve halk iradesini temsil etme sorumluluğunu güvence altına alan temel bir düzenleme olarak kabul edilmiştir.

10. ve 11. maddeler, TBMM seçimlerine katılma ve seçilme haklarına ilişkin temel düzenlemeleri içermektedir. Bu maddeler, seçme ve seçilme yaş sınırlarını belirleyerek, dönemin toplumsal ve siyasal yapısını yansıtan önemli hükümlerden biri olmuştur¹⁵⁴. Onuncu madde, "*On sekiz yaşını tamamlayan her erkek Türk, mebusan intihabına iştirak etmek hakkına sahiptir*" ifadesiyle, yalnızca erkeklere seçme hakkı tanımıştır. Ancak, bu düzenleme anayasanın ilk halinde cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin her Türk vatandaşına seçme hakkı verilmesini öngören bir metinden değiştirilmiştir¹⁵⁵. Meclis görüşmeleri sırasında yapılan değişikliklerle bu hak yalnızca erkeklere tanınmış ve kadınların seçme hakkı tartışma dışı bırakılmıştır. Bunun nedenlerinden biri, dönemin toplumsal yapısındaki kadınların siyasal hayata katılımını sınırlayan anlayış ve bu katılımın henüz toplumsal olarak kabul görmediği düşüncesi olmuştur¹⁵⁶.

Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı ilk metin, cinsiyet ayrımı yapılmaksızın tüm vatandaşlara seçme hakkı tanıyan daha kapsayıcı bir yaklaşım içermekteydi. Ancak Meclis görüşmeleri sırasında bu metin dikkatsizlik sonucu olduğu gibi kabul edilmiş ve bu durum kadınların siyasal haklarını dışlayan bir düzenlemenin yürürlüğe girmesine neden olmuştur. Bu durum, dönemin milletvekillerinin kadınların siyasal haklarına ilişkin tutumlarının net bir şekilde ortaya konulmadığı, tartışmaların daha çok teknik boyutuyla sınırlı kaldığı bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Dolayısıyla, anayasanın bu haliyle kabul edilmesi, kadınların siyasal haklarının ancak ilerleyen yıllarda, özellikle 1934 düzenlemeleriyle tanınabileceği bir süreci beraberinde getirmiştir.

On birinci maddeye ilişkin tartışmalar, kadınların seçilme hakkı meselesini gündeme getirmiş ve bu hakka ilişkin "*her Türk*" ifadesi yerine "*her erkek Türk*" ibaresi getirilerek metin

¹⁵⁴ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 10-11.

¹⁵⁵ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 10.

¹⁵⁶ TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.540.

değiştirilmiştir¹⁵⁷. Bu değişiklik, kadınların seçilme hakkına sahip olmadığı gerçeğini açık bir şekilde anayasal düzeyde pekiştirmiştir. O dönemde kadınların siyasal haklarının tanınmaması, sadece toplumsal algıyla değil, aynı zamanda devletin kurucu elitinin kadınların kamusal alandaki rolüne dair çekinceleriyle de ilişkilendirilebilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme sürecinde kadınların eğitim, sosyal ve ekonomik haklarının siyasal haklardan önce geliştirilmesi gerektiği düşüncesi bu kararın temel nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda, "*her Türk*" ifadesinin "*her erkek Türk*" olarak değiştirilmesi, kadınların siyasal haklarının henüz yeterince toplumsal olgunluğa erişmediği varsayımıyla açıklanabilir¹⁵⁸. Bu değişiklik, halk egemenliği ve temsil anlayışının, o dönemin toplumsal cinsiyet normları çerçevesinde kısıtlandığını da göstermektedir. Anayasa Komisyonu ve Meclis'in genel yaklaşımı, kadın haklarının zamanla tanınacağı bir geçiş sürecine işaret etmiş ve kadınların seçme ve seçilme hakkı 1934 yılına kadar beklemiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu düzenlemeler, Cumhuriyet'in kurucu yıllarındaki siyasal reformların aşamalı olarak gerçekleştiğini ve kadınların siyasal haklarının tanınmasının o dönemin toplumsal ve siyasal koşullarına bağlı olarak ertelendiğini göstermektedir. Anayasa'nın 10. ve 11. maddeleri, halk egemenliğine dayalı bir düzen inşa ederken, bu egemenliğin cinsiyet eşitliği bağlamında sınırlı bir perspektifle ele alındığını yansıtmaktadır. Kadınların siyasal haklarının bu süreçte göz ardı edilmesi, Cumhuriyet rejiminin kadın hakları açısından zamanla gelişen bir yaklaşımı benimsediğini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte On birinci madde, otuz yaşını tamamlayan her erkek Türk vatandaşının milletvekili seçilebileceğini belirtmektedir. Ancak Kanun-ı Esasi Encümeninin hazırladığı ilk metinde, cinsiyet ayrımı yapılmaksızın her Türk'ün seçilme hakkı olduğu ifade edilmiş ve Meclis'e bu şekilde sunulmuştur¹⁵⁹. Bu hüküm görüşülürken, Bayezid milletvekili Şefik Bey, "*Türk*" ifadesinin kadınları da kapsadığına dikkat çekmiş, ancak Konya milletvekili Refik Bey, kadınların seçilme hakkının henüz toplumsal ve hukuki olarak yeterince olgunlaşmadığı yönünde itirazda bulunmuştur. Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey ise, Türk kadınının toplumsal hayatın her alanında önemli bir yere sahip olduğunu belirterek, kadınların da seçme ve seçilme hakkına sahip olmasının memleket için büyük bir kazanım olacağını ifade etmiştir¹⁶⁰.

¹⁵⁷ TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.540.

¹⁵⁸ TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.540.

¹⁵⁹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 11.

¹⁶⁰ TBMM Zabut Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.541.

Feridun Fikri Bey'in bu ifadeleri Meclis'te alkışlarla karşılanmış, ancak nihayetinde madde üzerinde değişiklik yapılmamıştır. Zabıt Ceridesi, Kütahya milletvekili Recep Bey'in kadınların Türk toplumundaki önemine vurgu yaparak, hakların sadece erkeklerle sınırlanmasının halk devleti anlayışıyla çeliştiğini savunduğunu şu şekilde aktarmaktadır: “*Her Türk tabiri, tıpkı 'her Fransız' tabirinin Fransız kadını dışarıda bırakmadığı gibi, Türk kadını da bu tanımın dışında tutulamaz. Eğer Yüce Heyet, Türk tabirinin yanına (Nüfusu zükûr) ibaresini eklerse bu farklı bir durum yaratır. Ancak (Nüfusu zükûr) ibaresi eklenmediği sürece, kadınlar da bu kapsama dahildir. Benim görüşüm, kadınların dahil edilmesi yönündedir. Aksi halde bu konuyu oylama yoluyla karara bağlamak gerekir*”¹⁶¹. Recep Bey'in yukarıdaki ifadeleri, kadınların Türk halkının ayrılmaz bir parçası olduğunu ve haklardan dışlanmamaları gerektiğini vurgulamaktadır. Buna karşın, kadınların siyasal haklarının tanınmasına yönelik yeterli toplumsal olgunluğun oluşmadığına dair çekinceler, dönemin toplumsal dönüşüm sürecinin hızını ve sınırlarını göstermektedir.

Yine bu tartışmalar sırasında Afyonkarahisar milletvekili İzzet Ulvi Bey de bir önerge sunarak maddenin “*kadın, erkek her Türk*” ifadesiyle yeniden düzenlenmesini talep etmiştir. Kanun-ı Esasi Encümeni rapor yazarı Gelibolu Milletvekili Celal Nuri Bey ile Kütahya Milletvekili Recep Bey arasında, kadınların seçme ve seçilme haklarına ilişkin hararetli bir tartışma yaşanmıştır¹⁶². Celal Nuri Bey'in, “*Gelecekte kadınların da bu hakkı kullanmasını arzu ederiz*” ifadesine karşılık olarak Recep Bey, “*Kadınlar da Türk değil mi, beyefendi?*” diyerek itiraz etmiş, Celal Nuri Bey'in “*Evet, Türk'tür*” cevabı üzerine Recep Bey, “*Madem Türk dediniz, bu madde Türk kadını da kapsamalıdır*” şeklinde bir çıkış yapmıştır¹⁶³. Bu tartışma sırasında Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey de “*Celal Nuri Bey kadın haklarına karşı*” diyerek Recep Bey'in itirazlarını desteklemiştir. Celal Nuri Bey yeniden söz alarak kadınların oy hakkına karşı olmadığını, ancak bu hakkın gelecekte tanınmasının daha uygun olacağını belirtmiştir. Ayrıca, kadın haklarına ilişkin tereddütlerin çözülmesi adına maddenin “*Otuz yaşını tamamlayan her erkek Türk*” ifadesiyle düzenlenmesini teklif etmiştir. Urfa Milletvekili Yahya Kemal Bey de kadınların da seçilme hakkına sahip olması gerektiğini belirten bir önerge sunmuş, ancak bu önerge TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilmemiştir. Kabul edilmeme kararı alkışlarla karşılanınca, bu duruma öfkelenen Recep Bey, “*Kadına hak vermediniz, bari alkışlamayın*” diyerek tepkisini dile getirmiştir. Sonuç olarak “*her Türk*” ifadesi yerine “*her erkek Türk*” ifadesi kabul edilmiş ve oturumu yöneten Meclis Başkanı, gerilen ortamı

¹⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.541.

¹⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.541.

¹⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.542.

yatıştırmak için oturuma on dakikalık bir ara vermiştir. Verilen aranın ardından yapılan oylama sonucunda, madde “*Otuz yaşını tamamlayan her erkek Türk milletvekili seçilme hakkına sahiptir*” şeklinde yasalaşmıştır¹⁶⁴.

Yukarıdaki tartışmalardan da anlaşılacağı üzere, kadınların siyasal hakları o dönemde hem destek hem de çekincelerle karşılanmış, Meclis'te hararetli bir şekilde tartışılmıştır. Recep Bey ve Zeki Bey gibi milletvekilleri, kadınların da “*Türk*” tanımının bir parçası olduğunu savunarak, seçilme hakkının yalnızca erkeklerle sınırlanmasının halk devleti anlayışıyla bağdaşmadığını ifade etmişlerdir. Recep Bey'in “*Kadınlar da Türk değil mi?*” şeklindeki sorusu ve reddedilen önergelerin ardından yaptığı “*Kadına hak vermediniz, bari alkışlamayın*” tepkisi, bu konudaki duygusal yoğunluğu ve kararlılığı ortaya koymaktadır. Öte yandan, Celal Nuri Bey gibi vekillerin, kadınlara siyasal hak tanınmasını “*toplumun henüz hazır olmadığı*” gerekçesiyle geleceğe bırakmayı önermesi, dönemin toplumsal yapısına dair önemli bir ipucu vermektedir. Kadınların haklarının hemen tanınmasını isteyenler ile bu değişimi zamana yaymayı savunanlar arasındaki bu gerilim, Meclis'in toplumsal dönüşüm sürecindeki karmaşık rolünü gözler önüne sermektedir.

Anayasa'nın seçilme yeterliliğini düzenleyen on ikinci maddesinde, ilk metinde “*Türkçe okuyup yazamayanlar*” ifadesi yer almamıştır¹⁶⁵. Ancak bu konuda, Konya Milletvekili Naim Hazım Efendi'nin Türkçe okuryazarlık şartının eklenmesi yönündeki önerisi Meclis'te tartışmaya açılmıştır. Zabıt Ceridesi'ne göre, Naim Hazım Efendi, seçilecek kişilerin Türkçe okuma ve yazma yeteneğine sahip olmasının, hem yasama görevlerinin etkin bir şekilde yerine getirilmesi hem de halkla doğrudan iletişim açısından gerekli olduğunu savunmuştur¹⁶⁶. Bu öneri, Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından olumlu bulunmuş ve maddeye eklenmiştir. Sonuç olarak, Meclis'te yapılan oylamada bu haliyle kabul edilmiştir. Seçimlerin düzenliliğini ve temsilin sürekliliğini sağlamak amacıyla on üçüncü madde, TBMM seçimlerinin her dört yılda bir yapılacağını ve yeni Meclis oluşana kadar mevcut Meclis'in görevine devam edeceğini hüküm altına almıştır. Bu düzenleme, halk iradesinin sürekliliğini ve yasama faaliyetlerinin kesintisiz devam etmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda bu hüküm, yasama organının sürekliliğini korumakta ve halk iradesinin temsili süreklilik ilkesine dayandırmaktadır. Ayrıca, bu maddenin TBMM'nin sürekli faal bir organ olarak çalışmasını sağlayarak siyasi istikrarın sağlanmasında önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

¹⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.542.

¹⁶⁵ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 12.

¹⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.542.

Zabıt Ceridesi'ne göre, görüşmeler sırasında bu madde hakkında milletvekilleri arasında sürenin uzunluğu ya da kısalığı konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Denizli Milletvekili Haydar Rüştü Bey, mevcut Meclis'in yalnızca iki yıllığına seçildiğini hatırlatarak, görev süresinin dört yıla çıkarılmasının halk iradesine aykırı olabileceğini savunmuştur. Bu görüşe katılan Isparta Milletvekili Mükerrerem Bey ve Eskişehir Milletvekili Emin Bey de, halkın kendilerine yalnızca iki yıl için vekâlet verdiğini belirterek, dört yıla çıkarılmanın ulusal egemenlik anlayışıyla çelişeceğini ifade etmişlerdir. Emin Bey'in, *"Biz milletten iki yıl için vekâlet aldık; bu süreyi dört yıla çıkarmak ulusal egemenliğe tecavüz anlamına gelir"*¹⁶⁷ sözleri, bu çekincelerin bir özetini oluşturmaktadır. Ancak tartışmalarda, ülkenin geniş yüzölçümü ve ulaşım imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle dört yıllık bir sürenin daha pratik ve uygun olacağı yönündeki görüşler de öne çıkmıştır. Encümen, bu gerekçelere dayanarak dört yıllık görev süresinde ısrar etmiş ve madde bu şekilde düzenlenmiştir. Bu durum, dönemin koşullarında temsilin sürekliliği ve yasama faaliyetlerinin istikrarını sağlamaya yönelik bir tercih olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, görüşmeler sırasında Edirne Milletvekili Hüseyin Rıfkı Bey, *"heyet"* yerine *"meclis"* ifadesinin kullanılmasını önermiş ve bu önerisi TBMM tarafından uygun bulunarak kabul edilmiştir¹⁶⁸. Bu değişiklik, dönemin hukuki ve resmi dilinde yapılan sadeleştirme çabalarının bir yansımasıdır. Osmanlı döneminden miras kalan terimlerin kullanımı, halkın anlayışını zorlaştıran bir unsur olarak görülmekteydi. *"Heyet"* gibi terimler, halk tarafından daha az bilinen ve resmi dile özgü ifadeler olduğundan, *"meclis"* gibi daha anlaşılır ve yaygın bir terimle değiştirilmesi, yasaların halk nezdinde daha kolay anlaşılabilir olmasını sağlama amacı taşımıştır. Bu değişiklik, Cumhuriyet'in dil devrimi ve halkla devlet arasındaki iletişimde kolaylığı ön plana çıkaran reformlarının erken bir örneği olarak değerlendirilebilir. Milletvekilleri arasındaki bu tür tartışmalar, Türkiye'nin modernleşme sürecinde hukuki ve idari metinlerde sade bir dil kullanma eğiliminin, Cumhuriyet'in demokratikleşme çabalarıyla paralel olarak geliştiğini göstermektedir. Bu adım, sadece dilde bir sadeleştirme değil, aynı zamanda halkın yönetime daha etkin bir şekilde katılımını sağlamayı hedefleyen geniş bir anlayışın parçası olarak da görülebilir.

14. madde, TBMM'nin her yıl Teşrin-i Sani ayında davetsiz olarak toplanacağını ve yıllık faaliyet döneminin altı aydan uzun bir süre boyunca kesintiye uğramayacağını düzenlemektedir¹⁶⁹. Bu düzenleme, Meclis'in çalışmalarının düzenli bir şekilde sürdürülmesini ve halkın iradesinin kesintisiz temsilini sağlamayı hedefliyordu. Meclis'in yıllık toplantı

¹⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.542-548.

¹⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.549.

¹⁶⁹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 14.

düzeninin anayasada açık bir şekilde belirlenmesi hem yasama faaliyetlerinin sürekliliğini sağlama hem de halkın temsilcilerinin ülke yönetiminde etkin bir rol oynamasını garanti altına alma amacı taşıyordu. Bu durum, halk egemenliği ilkesine bağlılık ve demokratik yönetim anlayışının güçlendirilmesi yönünde önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Ancak söz konusu maddeyle ilgili görüşmeler sırasında milletvekilleri arasında farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştı. Zonguldak Milletvekili Halil Bey, madde metninin “*Meclis senede bir kez belirli bir süre tatil kararı alabilir, ancak bu süre hiçbir durumda altı ayı geçemez*” şeklinde yeniden düzenlenmesini teklif etmişti¹⁷⁰. Halil Bey, bu önerisiyle Meclis’in çalışma düzenine daha fazla esneklik kazandırmayı amaçlamıştı. Ancak bu teklif, TBMM Genel Kurulu tarafından kabul edilmemiş ve reddedilmişti. Dönemin yasama anlayışı açısından yukarıdaki tartışmalara bakıldığında Meclis’in çalışmalarının sürekliliğini koruma hassasiyetinin ön planda olduğunu görülebilmektedir.

Yine zabıt ceridelerinden anlaşıldığı üzere Halil Bey’in esneklik sağlama çabası, diğer vekiller tarafından yasama organının işlevselliğini zayıflatabilecek bir öneri olarak değerlendirilmişti¹⁷¹. Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey ise altı aylık tatil süresinin çok uzun olabileceğini belirterek, Meclis’in tatil süresinin dört ayla sınırlandırılmasını önermişti. Feridun Fikri Bey, uzun tatil sürelerinin yasama faaliyetlerini aksatabileceği endişesini dile getirmiş ve Meclis’in halkın ihtiyaçlarına hızlı bir şekilde yanıt verebilmesi gerektiğini savunmuştur. Feridun Fikri Bey’in bu görüşü, yasama organının etkinliğini koruma çabalarının bir yansıması olarak görülebilir. Ancak Bozok Milletvekili Ahmed Fikri Bey, Encümen üyesi olarak mevcut düzenlemenin yeterli olduğunu ifade etmiş ve dört aylık sınır önerisine karşı çıkmıştır. Tartışma sırasında Celal Nuri Bey, Feridun Fikri Bey’in önerisine “*Hangi maddede bulundun?*” diyerek tepki göstermiş ve Encümen’in öneriyi zaten onayladığını belirtmiştir¹⁷². Buna karşın Feridun Fikri Bey, iyi niyetle raporu imzaladığını, ancak dört aylık sınır konusundaki önerisinde ısrarcı olduğunu ifade etmişti. Daha sonra ise, Encümen Başkanı Yunus Nadi Bey, tartışmalara son noktayı koymuş ve altı aylık tatil süresinin yalnızca bir üst sınır olduğunu açıklamıştır. Yunus Nadi Bey, bu sürenin Meclis’in düzenli toplantılarını aksatmayacağını ve yasama organının çalışmasını engellemeyeceğini ifade ederek, mevcut düzenlemenin Meclis’in işlevselliğini korumak için yeterli olduğunu savunmuştur¹⁷³.

¹⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.549-556.

¹⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.549-556.

¹⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.549-556.

¹⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.549-556.

14. madde üzerindeki yukarıdaki tartışmalar, 1924 Anayasası'nın yasama faaliyetlerine ilişkin hükümlerinin dönemin siyasal ve toplumsal koşullarına uygun şekilde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Milletvekilleri arasındaki görüş ayrılıkları, halkın iradesini temsil etme, yasama faaliyetlerinin etkinliği ve sürekliliği gibi temel demokratik unsurların o dönemde nasıl ele alındığını göstermesi açısından önemlidir. Anayasadaki bu düzenleme, hem halk egemenliğine dayalı bir yönetim anlayışını pekiştirme hem de yasama organının işleyişine esneklik kazandırarak istikrar sağlama amacı taşımaktaydı. Bununla birlikte söz konusu bu tartışmalar, Türkiye'nin anayasal sisteminin gelişiminde Meclis'in merkezi rolünü ve halkın iradesine dayalı bir yönetim anlayışını yerleştirme çabasını gözler önüne sermektedir.

Yasama sürecine katılım ve kanun teklif etme yetkisine ilişkin 15. madde, kanun teklif etme hakkının hem TBMM üyelerine hem de İcra Vekilleri Heyeti'ne vermiştir¹⁷⁴. Buna göre söz konusu hüküm, yasama ve yürütme organları arasında bir denge mekanizması kurarak, kanun yapma sürecine yürütme organının da katkıda bulunmasını sağlamaktadır. Vazife-i Teşriiye'nin 16. maddesi, TBMM üyelerinin göreve başlarken anayasal sadakat yemini etmelerini öngörmüştür. Bu yeminde milletin koşulsuz hâkimiyetine ve Cumhuriyet'in esaslarına bağlılık vurgusu yapılmaktadır¹⁷⁵. Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından hazırlanan söz konusu maddenin ilk metinde “*milletin kayıtsız şartsız egemenliğine*” ibaresi yer almamaktadır.

Zabıt Ceridesi incelendiğinde Bozok Milletvekili Ahmed Hamdi Bey ve Konya Milletvekili Naim Hazım Efendi'nin önerileri üzerine bu ifade maddeye eklenmiş ve metin, halk egemenliği ilkesini daha açık bir şekilde ifade edecek hale getirilmiş olduğu görülmektedir. Bu değişiklik, Cumhuriyet rejiminin halk iradesine dayalı bir yönetim anlayışını pekiştirme çabasının bir yansımasıdır. Milletvekillerinin bu yeminle anayasal düzeni koruma ve Cumhuriyet değerlerine bağlılık taahhüdünde bulunmaları, yeni devletin ideolojik ve kurumsal temelinin güçlendirilmesi açısından önemli bir adım olmuştur¹⁷⁶.

Ayrıca, milletin egemenliğine yapılan vurgunun yalnızca hukuki bir düzenleme olarak değil, aynı zamanda dönemin siyasal ve toplumsal koşullarına verilen bir yanıt olarak görülebileceği açıktır. 1924 Anayasası, halk iradesini Cumhuriyet rejiminin temeline yerleştirme hedefi taşıırken, anayasal yeminle bu iradeye bağlılığın sembolik bir ifadesini de yaratmıştır. “*Milletin kayıtsız şartsız egemenliği*” ifadesinin eklenmesi, o dönemde halk egemenliğinin yalnızca bir ideal değil, somut bir anayasal ilke olarak kabul gördüğünü ve anayasa yapıcılarının bu doğrultuda harekete geçtiğini göstermektedir.

¹⁷⁴ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 15.

¹⁷⁵ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 16

¹⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s.549-556.

Genel olarak bu maddeler, Cumhuriyet'in temel ilkelerinin kurumsallaşma sürecini yansıtmakta ve anayasal düzenin halk egemenliğine dayalı bir yönetim anlayışıyla uyumlu bir şekilde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Kanun teklif etme sürecinde yasama ve yürütme arasında bir denge kurulması, yeni devletin hem pratik bir yönetim anlayışı geliştirme hem de kurumsal istikrar sağlama çabalarını yansıtırken, milletvekillerinin anayasal yeminine yapılan vurgu, halk egemenliğinin ve Cumhuriyet rejiminin esaslarının korunmasına yönelik güçlü bir taahhüt sunmaktadır.

On yedinci madde, yasama dokunulmazlığı ve yasama sorumsuzluğunu düzenlemekte olup, Encümen tarafından hazırlanan metin, milletvekillerinin Meclis içinde ve dışında dile getirdikleri görüşlerinden sorumlu tutulamayacaklarını belirtmiştir. Bu madde, milletvekillerinin Meclis içerisindeki oy ve ifadelerinden dolayı sorumlu tutulamayacaklarını belirtmektedir¹⁷⁷. Milletvekili dokunulmazlığı, milletvekillerinin baskıdan uzak bir şekilde görevlerini yerine getirebilmesi, yasama sürecine müdahalelerin önlenmesi ve temsil ettikleri halkın iradesini özgürce ifade edebilmeleri açısından temel bir anayasal ilke olarak kabul edilmiştir. Bu maddeyle birlikte, milletvekili seçilmeden önce ceza hükmü bulunan kişilerin cezai infazlarının milletvekilliği süresince ertelenmesi de öngörülmüş ve bu durum, yasama görevinin sürekliliğini sağlama amacı taşımıştır¹⁷⁸.

Zabit ceridelerinden de anlaşılacağı üzere madde görüşmeleri sırasında, milletvekili dokunulmazlığının sınırlarına dair farklı görüşler dile getirilmiş ve bu konu, milletvekillerinin ifade özgürlüğü ile hukuki sorumlulukları arasındaki denge açısından önemli bir tartışma alanı olmuştur. Malatya Milletvekili Reşit Ağa, milletvekillerine sağlanan bu dokunulmazlıkların, zamanaşımı süresi gibi hukuki avantajlardan yararlanma hakkını ortadan kaldıracı olduğunu ifade ederek, bu durumun adalet ilkesine aykırı olduğunu öne sürmüştür¹⁷⁹. Benzer şekilde, Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey de hazırlık soruşturmasını engelleyen hükümlerin yasama sürecine zarar verebileceğini belirterek, bu hükümlerin madde metninden çıkarılması gerektiğini savunmuştur¹⁸⁰. Söz konusu bu itirazlar, dokunulmazlık düzenlemesinin hem yasama sürecinin işleyişine hem de hukuk devleti ilkelerine uygun şekilde uygulanmasının sağlanmasına yönelik hassasiyetleri açıkça göstermektedir.

Erzincan Milletvekili Sabit Bey'in dokunulmazlık kapsamının basın ve yayın yoluyla yapılan açıklamaları içerip içermediğine dair sorusu, bu düzenlemenin kapsamına ilişkin

¹⁷⁷ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 17.

¹⁷⁸ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 17.

¹⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima 13, s. 557-567.

¹⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima 13, s. 557-567.

önemli bir sorunu gündeme getirmiştir. Encümen raporunu hazırlayan Celal Nuri Bey, dokunulmazlık kapsamının geniş olduğunu ve bu tür açıklamaları da içerdiğini belirtmişse de, İzmir Milletvekili Seyid Bey bu görüşe karşı çıkarak, dokunulmazlığın yalnızca Meclis içindeki ifadelerle sınırlı olması gerektiğini savunmuştur¹⁸¹. Seyid Bey, Meclis dışındaki açıklamaların dokunulmazlık kapsamına alınmasının eşitlik ilkesine aykırı olacağını ifade etmiş ve Encümen de bu görüşü destekleyerek, “*haricinde*” ibaresinin madde metninden çıkarılmasını tavsiye etmiştir. Ancak bu öneri, Karesi Milletvekili Ahmet Süreyya Bey ve Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey tarafından reddedilmiş ve milletvekillerinin Meclis dışında da görüşlerini ifade etmelerinin dokunulmazlık kapsamında korunması gerektiği savunulmuştur¹⁸².

Sonunda yapılan oylamada diğer öneriler reddedilmiş ve yalnızca Hakkı Tarık Bey ile Vehbi Bey’in önerileri kabul edilmiştir. Maddenin son hali, “*Meclisteki oy, görüş ve beyanlarının Meclis dışında ifade edilmesinden dolayı da milletvekilleri sorumlu tutulamaz*” şeklinde düzenlenmiştir¹⁸³. Bu sonuç, milletvekili dokunulmazlığının kapsamını genişleterek, milletvekillerinin yalnızca Meclis içinde değil, aynı zamanda dışarıda da ifade özgürlüğü ilkesine dayalı bir koruma altına alınmasını sağlamıştır.

Söz konusu madde düzenlemesi, 1924 Anayasası’nın yasama sürecinde milletvekillerinin ifade özgürlüğüne verdiği önemi ortaya koymakla birlikte, bu özgürlüğün sınırlarının nerede başlayıp bittiği konusunda dönemin anayasa yapıcılarında farklı yaklaşımların olduğunu göstermektedir. Anayasanın bu maddesi, yasama dokunulmazlığı ilkesini yalnızca hukuki bir düzenleme olarak değil, aynı zamanda Cumhuriyet rejiminin demokratik ve özgürlükçü yapısının bir teminatı olarak kurgulamıştır. Tartışmalar sırasında dile getirilen görüşler, bu ilkenin toplumsal adalet, hukuk devleti ve yasama faaliyetlerinin etkinliği arasındaki dengeyi sağlamada ne kadar kritik bir rol oynadığını gözler önüne sermektedir. On yedinci madde, Meclis’teki tartışmaların sonucunda, milletvekillerinin yasama görevlerini güvence altına alan, aynı zamanda ifade özgürlüğünü anayasal bir hak olarak pekiştiren bir düzenleme olarak şekillenmiştir.

Vazife-i Teşriiye bölümü, TBMM’nin kendi iç düzenini oluşturma yetkisini de tanımlamaktadır. Örneğin, 21. madde TBMM müzakerelerinin TBMM İçtüzüğü’ne göre yürütüleceğini belirlemekte olup, Meclis’in kendi çalışma usulünü belirleme özerkliğini güvence altına almaktadır¹⁸⁴. Yirmi beşinci maddeye ilişkin olarak Encümen, “*Meclis*

¹⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s. 557-567.

¹⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s. 557-567.

¹⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İctima 13, s. 557-567.

¹⁸⁴ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 21.

seçimlerin yenilenmesine kendiliğinden karar verebileceğİ gibi, *Reisicumhur da hükümetin görüşünü aldıktan sonra gerekçesini Meclis ve millete bildirmek koşuluyla seçimlerin yenilenmesine karar verebilir*" şeklinde öneri sunmuştur¹⁸⁵. Madde metni Meclis'te okunurken, Karesi Milletvekili Vehbi Bey, konuşmaların lehte ve aleyhte ayrılması gerektiğini savunmuş, Encümen Başkanı Yunus Nadi Bey ise maddenin yeniden düzenlenmesi için Encümen tarafından geri çekildiğini bildirmiştir¹⁸⁶. Bu geri çekilme isteğİ, bazı milletvekilleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Karesi Milletvekili Ahmed Süreyya Bey, İçtüzük 'ün çeşitli maddelerini okuyarak Encümen'in bu geri çekme talebinin geçersiz olduğunu ileri sürmüştür. Halk Fırkası Genel Sekreteri ve Kütahya Milletvekili Recep Bey, İçtüzük maddelerini okuyarak Ahmed Süreyya Bey'e karşı çıkararak, Encümen'in isteğine uyulması gerektiğini ifade etmiştir. Konya Milletvekili Musa Kazım Efendi, "*İçtüzük gayet açıktır; bu madde Encümen'in özel malı değildir ki istedikleri zaman alıp geri versinler. Bu maddeyi niçin önerdiklerini ve neden geri almak istediklerini açıklamadan geri çekmeleri abes olur*" diyerek, Encümen'in geri çekme isteğinin geçersiz olduğunu ifade etmiştir. Tepkiler üzerine Encümen, geri çekme talebinden vazgeçmiştir¹⁸⁷.

Bu sırada Saruhan Milletvekili Reşat Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın milli egemenlik hakkındaki konuşmalarından bölümler okuyarak halkın milli egemenlikten taviz verilmesini istemediğini vurgulamıştır. Malatya milletvekili ve Başvekil İsmet Paşa, Reşat Bey'in konuşmasına sert bir dille yanıt vererek, "*Büyük Millet Meclisi'nin kararının üstünde bize herhangi bir durumu dayatmaya çalışıyorlar. Hükümet olarak bu durumu anlamak isteriz*" demiştir¹⁸⁸. Reşat Bey, bu ifadeye nazik bir üslupla karşılık vererek, halkın taleplerini dile getirmekten başka bir amacı olmadığını belirtmiştir. Cebelibereket milletvekili İhsan Bey ise, Reşat Bey'e hitaben, "*Halkın aydınlanmaya ihtiyacı var; vazifeniz ne varsa söylemektir*" demiştir. Ancak, Reşat Bey konuşmasına devam etmemiştir¹⁸⁹. Halk Fırkası içindeki gerginlikler bu madde görüşmeleri sırasında derinleşmiş ve bazı milletvekillerinin tepkilerini artırmıştır. Kütahya Milletvekili Recep Bey'in verdiği önergenin ve diğer önergelerin reddedilmesi üzerine bazı milletvekilleri Meclis salonunu terk etmiştir. Bu gelişmenin ardından İçtüzük gereğİ maddenin ilk toplantıda tekrar oylanacağı duyurularak oturum sona erdirilmiştir.

Anayasanın 26. ve 27. maddeleri, TBMM'nin yasama yetkileri ile milletvekilliğinin sona erme koşullarını düzenleyerek, dönemin anayasal sisteminin işleyişine dair önemli

¹⁸⁵ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 25.

¹⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima 19, s. 982-986.

¹⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima 19, s. 982-986.

¹⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima 19, s. 992-997.

¹⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima 19, s.1010.

hükümler getirmiştir. 26. madde, TBMM'nin yasama yetkilerinin genişliğini vurgulayarak, kanun yapma, değiştirme ve yorumlamadan devletlerarası antlaşmaları onaylamaya, savaş ilanından bütçe ve para basımına kadar çeşitli alanlarda karar alma yetkisi tanımaktadır¹⁹⁰. Bu madde, TBMM'nin halk egemenliğini temsil eden bir organ olarak devletin temel işleyişinde merkezi bir rol oynadığını açıkça ortaya koymaktadır. Görüşmeler sırasında milletvekilleri tarafından getirilen eleştiriler ve öneriler, yasama yetkisinin kapsamının daha net tanımlanması ve Meclis'in sorumluluklarının daha açık bir şekilde belirlenmesi gerektiği yönündeki bir hassasiyeti yansıtmaktadır. Özellikle Abdullah Azmi Efendi, Ahmed Süreyya Bey ve Yunus Nadi Bey gibi isimlerin bu sürece katkıları, anayasa yapım sürecinde tartışmanın ve fikir alışverişinin ne derece önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir ¹⁹¹.

Milletvekilliğinin sona erme koşullarını düzenleyen 27. madde ise, vatan hainliği veya görev süresi boyunca işlenen yolsuzluk gibi ciddi suçların milletvekilliğinin düşmesi için yeterli gerekçe sayılacağını ifade etmektedir. Bu düzenleme, milletvekilliği görevinin sorumlulukla yürütülmesi gerektiğine dair anayasal bir güvence sağlamak ve halk temsilcilerinin yasaların üstünde olmadığını vurgulamaktadır¹⁹². Özellikle “*mahkûm olur ve mahkûmiyeti kesinleşirse*” ifadesinin maddeye eklenmesi, milletvekillerinin yargılanabilirliği konusundaki belirsizlikleri gidermeyi ve adaletin sağlanmasını amaçlamaktadır. Bu düzenleme, milletvekillerinin dokunulmazlıklarına rağmen anayasal sınırlar içinde hesap verebilir olmalarını sağlamak için önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Zabıt Ceridesi'ne bakıldığında, 27. madde üzerindeki tartışmaların, milletvekilliği makamını suistimal eden kişilerin bu makamdaki uzaklaştırılmasını sağlama konusundaki kararlılığı yansıttığı görülmektedir¹⁹³. Erzurum Milletvekili Raif Efendi, Karesi Milletvekili Ahmed Süreyya Bey ve Dersim Milletvekili Fikri Bey'in önerileri doğrultusunda yapılan düzenlemeler, milletvekilliğinin sona erme koşullarını açıkça tanımlamış ve TBMM'nin kendi üyeleri üzerinde denetim yetkisini güçlendirmiştir.

1924 Anayasası'nın söz konusu hükümleri, yasama sürecinin kapsamını genişleterek TBMM'nin ulusal egemenliğin birincil temsilcisi olarak konumunu güçlendirmiş ve aynı zamanda milletvekilliği makamını hukukun üstünlüğü ilkesiyle uyumlu bir şekilde düzenlemiştir. Bu düzenlemeler, yasama organının halk adına üstlendiği görevlerin anayasal bir güvenceye bağlanmasını sağlamış ve yasama erkinin sorumluluklarının belirlenmesi

¹⁹⁰ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 26.

¹⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, İçtima 24, s. 97-103.

¹⁹² Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 27.

¹⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, İçtima 24, s. 93-97.

konusunda önemli bir yapı taşı oluşturmuştur. Genel olarak, 26. ve 27. maddeler, yasama organının işleyişini düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda demokratik temsilin ve hesap verebilirliğin temel ilkelerine uygun bir anayasal çerçeve sunmuştur. Bu maddeler, yalnızca TBMM'nin yetki ve sorumluluklarını değil, aynı zamanda Cumhuriyet'in demokratik değerler temelindeki siyasal yapısını da somut bir şekilde yansıtmaktadır.

Anayasa'nın 28. maddesi ise milletvekilliğinin düşme sebeplerini daha ayrıntılı bir şekilde düzenlemektedir. Bu maddeye göre milletvekilliği, milletvekilinin istifası, kısıtlanması, özürsüz ve izinsiz iki ay boyunca Meclis'e katılmaması veya kamu görevliliğini kabul etmesi gibi hallerde sona ermektedir¹⁹⁴. Yirmi dokuzuncu maddeye göre ise milletvekilliği düşen veya hayatını kaybeden vekillerin yerine yeni vekiller seçilecektir. Meclis zabıtları incelendiğinde, Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey'in, "*Büyük Millet Meclisi, kendi zabıtlarını Meclis Başkanı aracılığıyla düzenler ve yönetir*" ifadesini ekleyerek, Meclis'in kendi iç işleyişini düzenleme yetkisine dair bir hükmün yasama görevine ilişkin bölümde yer almasını teklif ettiği görülmektedir¹⁹⁵. Bu öneri Meclis tarafından kabul edilmiş ve böylelikle söz konusu hüküm anayasanın otuzuncu maddesi olarak anayasa metnine dâhil edilmiştir. 30. madde ise, TBMM'nin kendi güvenliğini sağlama yetkisine sahip olduğu hükmü yer almış Meclis zabıtasının Meclis Başkanı aracılığıyla yönetileceği vurgulanmıştır¹⁹⁶.

Anayasa'nın bu şekliyle kabul edilmesinin ardından, TBMM, Halk Partisi grup toplantısına geçmiştir. Bu süreçte parti içinde, anayasa görüşmeleri sırasında yükselen gerilimin yanı sıra radikal kanadın yönetim kuruluna seçilmemesi nedeniyle hükümetin istifa edeceği söylentileri yayılmış ve bu gerilim Meclis'in Teşkilat-ı Esasiye Kanunu görüşmelerine de yansımıştır¹⁹⁷. TBMM, anayasa görüşmelerine 23 Mart'ta 159 milletvekilinin katılımıyla yeniden başlamıştır. Meclisin toplantıya çağrılmasını düzenleyen on dokuzuncu madde, Reisicumhurun gerekli gördüğü durumlarda ya da Meclis üyelerinin beşte birinin talebi üzerine Meclisi olağanüstü toplantıya çağırmasını öngörmektedir. Bu düzenleme, Meclis tatildayken yalnızca Reisicumhurun inisiyatifiyle veya beşte bir çoğunluğun talebiyle Meclisin toplanmasını mümkün kılmaktadır.

Zabıt ceridesi incelendiğinde madde metninin TBMM'de oylamaya sunulması sürecinde çeşitli milletvekilleri değişiklik önerileri sunmuş oldukları görülmektedir. Özellikle Trabzon Milletvekili Rahmi Bey, toplantıya çağrı yapılırken gerekçenin belirtilmesine yönelik

¹⁹⁴ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 28.

¹⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, İçtima 24, s.103.

¹⁹⁶ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 30.

¹⁹⁷ Alpkaya, a.g.e., 305.

bir ibarenin eklenmesini teklif etmiş, ancak Encümen raporunu hazırlayan Celal Nuri Bey bu talebi gereksiz bulduğunu ifade etmiştir¹⁹⁸. Ayrıca Ordu Milletvekili Hamdi Bey, toplantı çağrısının gerekçesinin açıklanmasının sakınca yaratmayacağını ve Meclis Başkanı'nın da çağrı yetkisine sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak bu öneriye, Encümen Başkanı Yunus Nadi Bey, “*Meclis için toplantı esas olup, bir araya gelmek için gerekçenin belirtilmesine ihtiyaç yoktur. Meclis Başkanı'na azaların beşte biri tarafından çağrı talebi iletildiğinde dahi Başkan bu çağrıyı sadece onaylayarak uygulamaya koyar*” sözleriyle itiraz etmiştir¹⁹⁹. Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey, Reisicumhura tanınan bu yetkinin Meclis Başkanı'na da verilmesini istemiştir. Nihayetinde yapılan oylama sonucunda, “*inikad*” ibaresi yerine “*içtima*” kelimesi kullanılmış ve Meclis Başkanı'nın gerekli gördüğü durumlarda Meclis'i toplantıya çağırabileceği, Meclis üyelerinin beşte biri tarafından çağrı talep edildiğinde ise bu yetkinin Reisicumhur yerine Meclis Başkanı tarafından kullanılacağı kararlaştırılmıştır²⁰⁰.

2.1.3. Vazife-i İcraiye

1924 Anayasası'nın “*Vazife-i İcraiye*” başlığı altında düzenlenen yürütme organına ilişkin hükümleri, Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık ve İcra Vekilleri Heyeti gibi temel yürütme unsurlarını kapsamlı bir şekilde düzenlemektedir. Anayasanın otuz birinci maddesinden kırk dördüncü maddesine kadar olan hükümler Cumhurbaşkanlığı makamını ele alırken, kırk beşinci maddeden elli ikinci maddeye kadar olan bölümler yürütme organının sorumlu kanadı olan Başvekil ve İcra Vekilleri Heyeti ile ilgilidir²⁰¹.

Cumhurbaşkanlığı makamı, otuz birinci maddede TBMM tarafından seçileceği belirtilerek, doğrudan meclisle ilişkili bir yürütme unsuru olarak tanımlanmıştır. Reisicumhur, devletin başı sıfatıyla yürütme yetkisinin bir kısmını temsil etmekte ve bu yetkiyi İcra Vekilleri Heyeti ile paylaşmaktadır²⁰². Bu bağlamda Reisicumhurun görevleri arasında, devletin uluslararası temsili, hükümet politikalarının genel denetimi ve meclisle olan ilişkilerin düzenlenmesi bulunmaktadır. Ancak, bu yetkiler, Reisicumhurun yasama karşısında üstün bir konuma yerleştirmemekte, aksine, yasama üstünlüğüne dayalı meclis hükümeti sisteminin bir parçası olarak şekillendirilmektedir²⁰³.

¹⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, *İçtima*:24, s.104.

¹⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, *İçtima*:24, s.104.

²⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, *İçtima*:24, s.104.

²⁰¹ *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 31.*

²⁰² *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 31.*

²⁰³ *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924; Madde 31.*

Anayasanın kırk beşinci maddesi ile elli ikinci maddesi arasında yer alan düzenlemeler, yürütme organının daha operasyonel kanadını oluşturan Başvekil ve İcra Vekilleri Heyeti'ni kapsamaktadır²⁰⁴. Başvekil, kırk beşinci maddeye göre Reisicumhurun tarafından TBMM üyeleri arasından atanmakta ve diğer bakanların seçimi konusunda da inisiyatif sahibi olmaktadır²⁰⁵. İcra Vekilleri Heyeti üyeleri, Başvekil tarafından belirlenip Reisicumhurun onayına sunulmakta ve ardından TBMM'nin güvenoyuna tabi tutulmaktadır. Bu mekanizma, yürütme organının yasama organı ile olan bağıını pekiştiren ve hesap verebilirliği artıran bir nitelik taşımaktadır²⁰⁶.

Yürütme organının faaliyetleri açısından İcra Vekilleri Heyeti, hükümet politikalarının oluşturulmasından ve uygulanmasından müştereken sorumlu tutulmuş, aynı zamanda her bakan, kendi yetki alanına giren konularda münferiden sorumlu kılınmıştır. Bu sorumluluk anlayışı, anayasanın kırk altıncı ve kırk yedinci maddelerinde detaylandırılarak yürütmenin kolektif bir yapı içinde işleyişine vurgu yapılmıştır. İcra Vekilleri Heyeti, hükümetin genel politikalarını belirlerken, aynı zamanda bu politikaların yasama organı tarafından denetlenmesine açık olmak durumundadır²⁰⁷. Bu durum, 1924 Anayasası'nın yasama üstünlüğüne dayalı sistematığı ile uyumlu bir denetim mekanizması ortaya koymaktadır²⁰⁸.

Yürütme organının yetkileri ile ilgili bir diğer önemli düzenleme ise Reisicumhurun veto yetkisini ve İcra Vekilleri Heyeti'nin karar alma süreçlerini içermektedir. Reisicumhur, TBMM tarafından kabul edilen yasaları on gün içinde yayımlamak veya gerekçeleriyle birlikte meclise iade etmek zorundadır. Ancak, meclisin yasayı yeniden kabul etmesi durumunda Reisicumhurun bu yasayı yayımlama yükümlülüğü bulunmaktadır²⁰⁹.

Bizce, 1924 Anayasası'nın “Vazife-i İcraiye” başlığı altında düzenlenen yürütme organına ilişkin hükümleri, dönemin siyasi ve toplumsal ihtiyaçlarına uygun bir şekilde tasarlanmış olmakla birlikte, yasama üstünlüğüne dayalı bir sistemde yürütmenin etkinliği konusunda belirli kısıtlamalar içermektedir. Özellikle Reisicumhurun yetkilerinin, parlamenter sistem mantığı çerçevesinde meclisle güçlü bir bağ kurulacak şekilde sınırlandırılmış olması, demokratik hesap verebilirliği güçlendirmiştir. Ancak, bu durum, yürütme organının bağımsız hareket edebilme kapasitesini azaltmış ve karar alma süreçlerini meclisin denetimine fazlasıyla bağımlı hale getirmiştir. Bununla birlikte, İcra Vekilleri Heyeti'nin hem kolektif hem de

²⁰⁴ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 45-52.

²⁰⁵ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 45.

²⁰⁶ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku. Ekin Basım Yayın Dağıtım, 14. Baskı, Bursa, 2013, s. 45.*

²⁰⁷ Ergun Özbudun, *1924 Anayasası. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 35.*

²⁰⁸ Faruk Alp kaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-24). İstanbul: İletişim Yayınları, 1998 s.353-355.*

²⁰⁹ Şeref Gözübüyük, *Anayasası hakkındaki meclis görüşmeleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü Yayınları, 1957, s.58-59.*

bireysel sorumluluğu esas alan yapısı, yürütmenin işleyişinde denge ve hesap verebilirlik unsurlarını güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilebilir. Ancak bu yapının uygulamadaki etkinliği, meclisin siyasi ve ideolojik çeşitliliğine bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Özellikle Reisicumhurun veto yetkisinin sınırlı bir biçimde düzenlenmesi, yürütmenin yasama karşısındaki konumunu zayıflatmış ve bu durum, zaman zaman yürütme organının karar alma süreçlerinde gecikmelere neden olmuştur. 1924 Anayasası'nın yürütme organına ilişkin bu düzenlemeleri, dönemsel bir ihtiyaç olarak yasama üstünlüğünü sağlamayı önceliklendirmiştir. Ancak, modern anayasal sistemler açısından bakıldığında, yürütme organının daha bağımsız ve hızlı karar alabileceği mekanizmaların geliştirilmesi gerektiği açıktır.

2.1.3.1. Reisicumhur

1924 Anayasası'nın otuz birinci maddesi, Cumhurbaşkanlığı makamının seçimi ve görev süresine ilişkin düzenlemeleri içeren, Cumhuriyet rejiminin temel yapı taşlarından biri olarak değerlendirilebilir bir düzenlemeye sahiptir. Bu madde, Cumhurbaşkanının (Reisicumhur) yetki ve sorumluluklarının anayasal bir çerçeveye oturtulmasını sağlarken, aynı zamanda Türkiye'nin parlamenter sistemle uyumlu yönetim anlayışını pekiştirmiştir²¹⁰. Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından hazırlanan metinde, Reisicumhurun Büyük Millet Meclisi tarafından yedi yıllık bir süre için seçileceği ve tekrar seçilme hakkına sahip olacağı belirtilmiştir. Bu hüküm, yürütme erkini temsil eden Cumhurbaşkanının görev süresini belirlemekle kalmamış, aynı zamanda tekrar seçilme hakkını anayasal güvence altına alarak bu makamdaki istikrarı sağlama amacını taşımıştır²¹¹.

Madde metninin, TBMM dışından bir kişinin de Cumhurbaşkanı olarak seçilebilmesine olanak tanınması, dönemin siyasal anlayışında geniş bir temsil perspektifine işaret etmektedir. Bu düzenleme, Cumhurbaşkanlığı makamının, yalnızca milletvekilleri arasından değil, Meclis'in uygun gördüğü daha geniş bir aday havuzundan seçilmesini mümkün kılmıştır²¹². Bu durum, yürütme organının başında yer alacak kişinin yetkinlik, temsil kapasitesi ve Meclis'in iradesine uygun bir şekilde belirlenmesini sağlama çabasını yansıtmaktadır. Aynı zamanda, Cumhuriyet'in erken döneminde siyasal ve idari yapının şekillendirilmesinde pragmatik bir yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir.

Maddeye ilişkin bu düzenlemeler, 1924 Anayasası'nın yürütme organı ile yasama organı arasındaki ilişkiyi parlamenter sistem anlayışıyla dengelemeye yönelik bir adım olarak

²¹⁰ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 31.

²¹¹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 31.

²¹² Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 31.

değerlendirilebilir. Cumhurbaşkanının yetkileri anayasa metninde belirli bir çerçevede sınırlandırılmış ve bu makam, Meclis tarafından seçilen bir otorite olarak tanımlanmıştır. Bu yaklaşım, yürütme yetkisinin halkın temsilcilerinden oluşan Meclis'in iradesine bağlı olduğunu ve bu iradenin Cumhuriyet rejiminin temel değerlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Cumhurbaşkanının yedi yıllık görev süresi ve tekrar seçilme hakkı, bu makamdaki süreklilik ve deneyim kazandırma amacıyla düzenlenmiş bir hüküm olarak görülebilir. Bununla birlikte, TBMM dışından bir kişinin de seçilebilmesi, Cumhurbaşkanlığı makamının sadece yasama içinden gelen bir otorite değil, halkın iradesini geniş bir temsille yansıtabilen bir kurum olarak kurgulandığını ortaya koymaktadır. Söz konusu otuz birinci madde, Cumhurbaşkanlığı makamının demokratik meşruiyetini ve anayasal çerçevesini tesis ederek, yeni kurulan Cumhuriyet'in siyasal ve hukuki yapısını şekillendiren önemli düzenlemelerden biri olmuştur²¹³. Bu madde, sadece yürütme organının düzenlenmesi açısından değil, aynı zamanda Meclis'in merkezi konumunu vurgulayan bir anlayışla Cumhuriyet rejiminin temel ilkelerini pekiştirmesi bakımından da tarihsel bir öneme sahiptir. Maddeye ilişkin düzenlemelerin, hem anayasal sistemin istikrarını hem de halkın temsilini sağlamaya yönelik dengeli bir çaba içerdiği açıktır.

Bununla birlikte Maddeye ilişkin görüşmeler sırasında milletvekilleri, görev süresi ve seçim koşulları konusunda farklı görüşler dile getirmişlerdir. Karesi Milletvekili Ahmed Süreyya Bey, Reiscumhurun görev süresinin TBMM'nin seçim dönemine paralel olarak belirlenmesi gerektiğini savunmuş ve bu yaklaşımıyla yasama organıyla uyumlu bir yürütme anlayışını desteklemiştir²¹⁴. Bu görüş, yasama ve yürütme arasında daha sıkı bir bağ kurulmasını önermesi açısından dikkate değerdir. Ancak Encümen Başkanı Yunus Nadi Bey, yedi yıllık görev süresinin sistemin istikrarını korumak açısından daha uygun olduğunu ifade etmiş ve bu sürenin daha uzun olması gerektiğini savunan görüşlere katılmıştır²¹⁵. Reiscumhurun görev süresine dair farklı teklifler, dönemin siyasal yapısında görev süresinin yürütme organının etkinliği ve sürekliliği üzerindeki etkisi konusundaki farklı anlayışları ortaya koymaktadır. Beş, yedi ve dokuz yıllık süre önerilerinin yanı sıra, Süreyya Bey'in “*Vazifei riyaset yeni Reiscumhurun intihabına kadar devam eder*” ifadesinin kabul edilmesi, görev süresinin anayasal çerçevede netleştirilmesine ve sürekliliğin sağlanmasına yönelik bir uzlaşma sağlandığını göstermektedir²¹⁶.

²¹³ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 31.

²¹⁴ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 8, 24. İçtima, s. 104, 111-112.

²¹⁵ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 8,, İçtima: 24, s.112.

²¹⁶ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 8, 24. İçtima, s. 104, 111-112.

Encümen tarafından getirilen bir diğer önemli değişiklik, Reisicumhurun yalnızca TBMM üyeleri arasından seçilebileceğini belirleyen düzenlemedir. Eskişehir Milletvekili Abdullah Azmi Efendi'nin, Reisicumhurun milletvekili olma zorunluluğunun kaldırılmasını önerdiği tartışmalar sırasında, bu öneri reddedilmiş ve aksine, “*kendi azası meyanından*” ifadesi eklenerek Cumhurbaşkanının Meclis üyeleri arasından seçilmesi anayasal bir zorunluluk haline getirilmiştir²¹⁷. Bu değişiklik, yürütme organını yasama organına daha sıkı bir şekilde bağlamayı hedeflemiş ve Cumhuriyet'in meclis üstünlüğüne dayalı yapısını pekiştirmiştir. Reisicumhurun TBMM dışından seçilmesine imkân tanınmaması, yasama ile yürütme arasındaki organik bağı güçlendiren bir karar olarak değerlendirilmelidir.

Yürütme yetkisinin doğrudan yasama organına bağlı hale getirilmesi ve Reisicumhurun yetkilerinin sınırlandırılması, Cumhuriyet'in erken döneminde yasama üstünlüğüne dayalı bir sistemin inşa edilmeye çalışıldığını göstermektedir²¹⁸. Bu bağlamda, otuz ikinci madde ve bu maddeye ilişkin tartışmalar, Cumhuriyet'in erken döneminde yürütme organının yetki ve sorumluluklarının sınırlarını belirlemeye yönelik çabaların bir yansımasıdır. Söz konusu düzenlemeler, yürütme organının hesap verebilirliği ve yasama organıyla uyum içinde çalışması gerektiği anlayışını vurgulamaktadır. Ayrıca, Reisicumhurun yetkilerinin anayasayla tanımlanması, Cumhuriyet'in kurumsal yapısının güçlendirilmesine ve demokratik mekanizmaların işleyişine katkı sağlamıştır.

Anayasa'nın otuz sekizinci maddesi ise, Reisicumhur makamının anayasal sorumluluklarını ve bağlılık ilkelerini sembolize eden bir yemin metni düzenlemesi getirerek, Cumhuriyet rejiminin temel değerlerini yüceltmıştır. Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından hazırlanan ilk metinde yer almayan “*hakimiyet-i milliye esasları*” ibaresinin, Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey'in önerisiyle maddeye eklenmesi, milli egemenlik ilkesine verilen önemin bir göstergesi olmuştur²¹⁹. Bu değişiklik, Cumhuriyet'in temel taşlarından biri olan halk egemenliğinin anayasal düzeyde Reisicumhurun bağlılık yeminiyle daha açık bir şekilde ifade edilmesini sağlamıştır. Reisicumhurun yemin metni, yalnızca anayasal bir formalite olarak değil, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik ve siyasi kimliğinin bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir. Yemin metninde, Reisicumhurun Türk milletinin mutluluğu ve refahı için çalışacağı, Cumhuriyet kanunlarını savunacağı ve Türk Devleti'nin onurunu koruyup yücelteceği taahhüt edilmiştir²²⁰. Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey'in, “*hakimiyet-i milliye*

²¹⁷ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 8, İçtima:24, s. 114.

²¹⁸ Özbudun, Ergun. Türk Anayasa Hukuku. Ankara: Yetkin Yayınları, 1992, s.3.

²¹⁹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 38.

²²⁰ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, Cilt 8, İçtima, 24, s.120-121.

esasları” ibaresinin eklenmesi önerisi, dönemin anayasa yapıcılarının halk egemenliği ilkesine verdiği önemi vurgulamakla kalmamış, aynı zamanda bu ilkenin Cumhuriyet’in siyasal sistemindeki belirleyici rolünü de güçlendirmiştir. Bu ekleme, Reisicumhurun, Cumhuriyet rejiminin temel felsefesine olan bağlılığını anayasal düzeyde taahhüt etmesi gerektiği fikrini yansıtmaktadır. Halkın iradesine dayalı bir yönetim anlayışını somutlaştıran bu düzenleme, Cumhuriyet’in demokratik ve laik değerlerinin teminat altına alınmasına hizmet eden bir araç olarak da değerlendirilebilir.

Bu yemin, Reisicumhurun görev süresince anayasal sorumluluklarını yerine getireceğine ve Türk milletinin çıkarlarını her şeyin üzerinde tutacağına dair bir söz vermesi anlamını taşır. Özellikle Türk Devleti’nin onurunu ve şerefini koruyup yüceltme taahhüdü, Cumhurbaşkanlığı makamını bir nevi ulusal onurun koruyucusu olarak tanımlamaktadır. Söz konusu bu düzenleme, yalnızca bir yemin metni olmaktan çok, Cumhurbaşkanının devlet ve millet adına taşıdığı sorumluluğun ideolojik ve ahlaki çerçevesini çizen bir manifestoya dönüşmüştür. Dolayısıyla, 1924 Anayasası’nın otuz sekizinci maddesi, Cumhuriyet’in temel ilkelerinin ve milli egemenlik anlayışının, Cumhurbaşkanlığı makamı üzerinden tüm devlete yayılan bir anayasal bağlılıkla güçlendirilmesini sağlamıştır²²¹. Bu düzenleme, Cumhurbaşkanının sadece bir yürütme yetkilisi değil, aynı zamanda milletin değerlerini ve iradesini temsil eden bir sembol olduğunu göstermektedir. Söz konusu yemin, Cumhuriyet’in ideolojik temellerini koruma ve bu temelleri geleceğe taşıma amacına hizmet eden bir anayasal düzenleme olarak tarihsel bir öneme sahiptir.

Anayasanın otuz üçüncü maddesi ise Reisicumhurun görevini yerine getirememesi durumunda yapılacak düzenlemeleri içermektedir. Bu maddeye göre, Reisicumhurun hastalık, yurtdışına seyahat veya ölüm, istifa gibi nedenlerle görevini ifa edememesi halinde, TBMM Başkanı, vekâleten Cumhurbaşkanlığı görevlerini üstlenir²²². Bu kapsamda, 1924 Anayasası’nın ilgili maddeleri, Reisicumhurun yetki ve sorumluluklarının sınırlarını net bir şekilde çizerek, bu makamın anayasal sistem içerisindeki işlevini belirlemiş ve yasama ile yürütme arasındaki dengeyi koruma amacı gütmüştür.

Kanun-ı Esasi Encümeni’nin hazırladığı metin, Reisicumhurun hastalık, seyahat, vefat, istifa veya görev süresinin dolması gibi sebeplerle görevini ifa edememesi durumunda TBMM Başkanının Cumhurbaşkanlığı görevini vekâleten yürüteceğini hükme bağlamıştır. Metin üzerinde yapılan TBMM görüşmeleri sırasında, vekâletin kapsamına ilişkin öneriler ve

²²¹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 38.

²²² Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 33.

eleştiriler gündeme gelmiştir²²³. Mersin Milletvekili Niyazi Bey, Peru Anayasası'nda yer aldığını belirttiği bir düzenlemeyi önererek, bu konuda uluslararası örneklerin dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir. Öte yandan, Kütahya milletvekili Recep Bey, metinde yer alan "seyahat" ifadesinin kapsamını daraltmak amacıyla, bu kelimenin önüne "memleketin haricinde" ifadesinin eklenmesini önermiştir²²⁴. Ayrıca, "inkızaayı müddet" teriminin belirsiz olduğu gerekçesiyle çıkarılmasını teklif etmiştir. Bu öneriler doğrultusunda madde metni değiştirilerek TBMM tarafından kabul edilmiştir. Kabul edilen metne göre, Reisicumhurun ölümü, yurtdışına çıkması, istifa etmesi ya da başka herhangi bir sebeple Cumhurbaşkanlığı makamının boşalması halinde, TBMM Başkanı vekâleten Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenir²²⁵.

Anayasanın otuz dördüncü maddesi ise, Cumhurbaşkanlığı makamının boşalması durumunda izlenecek prosedürü düzenlemiştir. Bu maddeye göre, Cumhurbaşkanlığı makamının boşalması halinde, TBMM derhal toplanarak yeni Reisicumhuru seçmekle yükümlüdür²²⁶. Meclisin toplantı halinde olmaması durumunda, Meclis Başkanı TBMM'yi olağanüstü toplantıya çağırır ve seçim sürecinin başlatılmasını sağlar. Ancak, meclisin seçim dönemi sona ermişse veya yeni bir seçim kararı alınmışsa, Reisicumhur seçimi bir sonraki TBMM tarafından gerçekleştirilir²²⁷.

Reisicumhurun kanunların onaylanması ve yayımlanması konusundaki yetkisi, anayasanın otuz beşinci maddesiyle düzenlenmiştir. Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından hazırlanan ilk metin, Reisicumhurun, TBMM tarafından kabul edilen kanunları bir hafta içinde yayımlamakla yükümlü olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Reisicumhurun uygun görmediği kanunları gerekçesiyle birlikte bir ay içinde TBMM'ye iade etme yetkisi tanınmıştır. Meclis, iade edilen kanunu mevcut üyelerin üçte iki çoğunluğuyla yeniden kabul ederse, Reisicumhurun bu kanunu yayımlaması zorunlu kılınmıştır²²⁸.

TBMM'de madde üzerindeki görüşmeler sırasında, mazbata muharriri Celal Nuri Bey, kanunların yayımlanması için tanınan sürenin bir haftadan on güne çıkarılmasını ve iade edilen kanunların yeniden kabulü için nitelikli çoğunluk şartının kaldırılmasını önermiştir. Ancak bu öneri, Reisicumhura tanınan yetkilerin yasama üzerindeki etkisini artıracak gerekçesiyle eleştirilmiştir. Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey, Reisicumhura tanınan bu yetkinin aslında

²²³ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, Cilt 8, İçtima, 24, s.114.

²²⁴ Özbudun, a.g.e., s.3.

²²⁵ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, Cilt 8, İçtima, 24, s.114.

²²⁶ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, m. 35.

²²⁷ Alpkaya, a.g.e., s.356-357.

²²⁸ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, m. 35.

bir veto yetkisi olduğunu ileri sürmüş ve bu yetkinin kaldırılarak kanunların derhal yayımlanmasını önermişse de, bu öneri TBMM tarafından reddedilmiştir²²⁹.

Kütahya Milletvekili Recep Bey, Reisicumhurun kanunları iade etme yetkisinin veto değil, yasama organına kanunları yeniden değerlendirme imkânı sağlayan bir mekanizma olarak görülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca, Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi ve Konya milletvekili Musa Kazım Efendi, bütçe ve anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların iade edilememesi gerektiğini belirtmiş ve bu öneri TBMM tarafından kabul edilmiştir²³⁰. Sonuç olarak, kanunların yayımlanması için öngörülen süre on güne çıkarılmış ve Reisicumhurun veto yetkisi olmadığı ancak kanunların yeniden görüşülmesi için süre tanıdığı yönünde bir anlayış benimsenmiştir²³¹. Kabul edilen maddeye göre, Reisicumhur, TBMM tarafından kabul edilen kanunları on gün içinde ilan etmekle yükümlüdür. Bununla birlikte, Reisicumhura Anayasa ve Bütçe Kanunları dışında kalan kanunları, gerekçesiyle birlikte bir daha görüşülmek üzere Meclise geri gönderme yetkisi tanınmıştır. Meclis, geri gönderilen bir kanunu aynen kabul ederse, Reisicumhurun bu kanunu ilan etmesi anayasal bir zorunluluk haline gelir.

TBMM görüşmelerinde kırkinci maddeye geçildiğinde yeterli çoğunluk sağlanamadığından oturum tatil edilmiş, 6 Nisan’da görüşmelere devam edilmiştir²³². Kırkinci madde, Başkomutanlık makamını düzenlemiş ve Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından hazırlanan taslak metin şu şekilde ifade edilmiştir: “*Berri, bahri ve havai bilcümle kuvvetlerin başkumandanlığı Reisicumhura mevdudur*” Bu düzenleme, kara, deniz ve hava kuvvetlerinin Başkomutanı olarak Reisicumhuru belirlemiştir²³³.

Başkomutanlık yetkisiyle ilgili görüşmeler sırasında, farklı milletvekillerinin bu düzenlemeye yönelik eleştiri ve önerileri dikkat çekmiştir. Eskişehir Milletvekili Arif Bey, Başkomutanlık yetkisinin Reisicumhura verilmesine karşı çıkarak, bu yetkinin TBMM’nin manevi şahsında kalması gerektiğini savunmuş ve savaş sırasında İcra Vekilleri Heyeti’nin uygun göreceği bir kişinin bu görevi üstlenmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir. Ayrıca, bu kişinin TBMM onayına sunulması gerektiğini vurgulamıştır. Öte yandan, Kütahya Milletvekili Recep Bey ve Celal Nuri Bey, bu yetkinin Reisicumhura verilmesinin, uluslararası benzerlikler açısından kabul edilebilir olduğunu ifade etmişlerdir. Saruhan Milletvekili Abidin Bey, Mustafa Kemal Paşa’nın daha önceki konuşmalarından alıntılar yaparak, olağanüstü koşullar haricinde kimseye Başkomutanlık yetkisinin verilmemesi gerektiğini savunmuştur.

²²⁹ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, Cilt 8, 24. İçtima, 24, s.115-120.

²³⁰ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, Cilt 8, 24. İçtima, 24, s.115-120.

²³¹ Gözler, a.g.e., s.58-59.

²³² Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 40.

²³³ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, Cilt 8, İçtima:30, s.336.

Benzer şekilde, Karesi Milletvekili Ali Şuuri Bey, Reisicumhurun siyasi sorumluluğu bulunmadığı için bu yetkinin esas olarak İcra Vekilleri Heyeti'nde olması gerektiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda Avrupa devletlerini taklit etmediklerini, milli egemenlik ilkesini kendi tarihlerinden öğrendiklerini vurgulamıştır²³⁴.

Mersin Milletvekili Niyazi Bey, Başkomutanlık yetkisinin TBMM tarafından seçilen bir kişiye verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna karşılık Encümen Başkanı Yunus Nadi Bey, hazırladıkları maddenin herhangi bir kişiyi hedef almadığını, yalnızca yetkinin nasıl kullanılacağını belirlemeye yönelik olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Meclisin toplu olarak Başkomutanlık yapmasının mümkün olmadığını, bu durumun yalnızca Sakarya Savaşı gibi istisnai koşullarda geçerli olabileceğini savunmuş ve maddeyle Reisicumhurun fiilen Başkomutanlık yapmasının değil, İcra Vekilleri Heyeti'nin bu görevde etkin olmasının öngörüldüğünü açıklamıştır. Tartışmalarda, Zonguldak Milletvekili Halil Bey, savaş durumunda asker ve sivillerden oluşan bir kurulun Başkomutanı seçmesi gerektiğini, barış döneminde ise bu yetkinin Reisicumhura devredilmesini önererek iki ayrı model sunmuştur²³⁵. İzmit milletvekili İbrahim Bey ise, barışta Genelkurmay Başkanının, savaşta ise Reisicumhurun Başkomutanlık görevini yerine getirmesi gerektiğini savunmuştur. Son olarak, Bursa Milletvekili Refet Bey, Türkiye'deki mevcut sistemin olağanüstü koşulların ürünü olduğunu ve bu koşulların ortadan kalkmasıyla kuvvetler ayrılığına dayalı bir parlamenter sisteme geçişin kaçınılmaz olduğunu dile getirmiştir²³⁶. Görüşmeler sırasında tartışmalar yoğunlaşmış ve çeşitli öneriler sunulmasına rağmen, Encümenin önerdiği düzenlemelerin esas itibarıyla yürütme ile yasama arasındaki dengeyi korumayı ve Cumhurbaşkanlığı makamının anayasal bir sınır içinde görev yapmasını sağlamayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

Cebelibereket milletvekili İhsan Bey, başkomutanlık meselesinin yalnızca hukuki açıdan ele alındığını ve askeri boyutunun göz ardı edildiğini dile getirerek, bu konuda Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa veya Mareşal Fevzi Paşa gibi asker kökenli isimlerin görüşlerine başvurulması gerektiğini ifade etmiştir. Bu öneri doğrultusunda, görüşmeler sırasında Başvekil ve Malatya milletvekili İsmet Paşa, konuya dair kapsamlı bir konuşma yapmıştır. İsmet Paşa, başkomutanlık makamının işlevine ve ordu yönetiminin esaslarına dair detaylı açıklamalarda bulunarak, ordunun nihai amacının seferde zafer kazanmak ve ülkeyi dış tehditlere karşı korumak olduğunu vurgulamıştır²³⁷. Ordunun emir ve komuta yapısının siyasetten bağımsız bir

²³⁴ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, Cilt 8, 24. İçtima, 24, s.336-364.

²³⁵ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, Cilt 8, 24. İçtima, 24, s.336-364.

²³⁶ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, Cilt 8, 24. İçtima, 24, s.336-364.

²³⁷ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, Cilt 8, 24. İçtima, 24, s.336-364.

otoriteye bağılı olması gerektiğini belirten İsmet Paşa, bu bağlamda bağımsız bir Erkân-ı Harbiye-i Umumiye (Genelkurmay Başkanlığı) teşkil edilmesinin önemini ifade etmiştir. Paşa, başkomutanlık görevini, özellikle sefer sırasında silahlı kuvvetlerin sevk ve idaresinden sorumlu bir otorite olarak tanımlamış ve bu görevin, devletin tüm kaynaklarını ve yönetim mekanizmalarını koordine eden bir icrai yetkiyi gerektirdiğini açıklamıştır²³⁸. Bu nedenle, başkomutanlığın hükümetin sorumluluğunda ve onun bir icra aracı olarak görülmesi gerektiğini belirtmiştir.

İsmet Paşa'nın konuşmasında ayrıca, barış döneminde Genelkurmay Başkanlığının silahlı kuvvetlerin yönetiminde temel bir otorite olacağı; ancak sefer durumunda başkomutanlığın hükümetin teklifiyle belirlenen bir kişi tarafından üstlenileceği ifade edilmiştir. Paşa, Reisicumhurun başkomutanlık görevini esasen temsili bir sıfatla yerine getireceğini ve bu görevin fiili bir başkomutanlık anlamına gelmediğini vurgulamıştır. İsmet Paşa'nın konuşmasının ardından, birçok milletvekili bu açıklamaları dikkate alarak önerilerini geri çekmiştir²³⁹. TBMM'de yapılan tartışmaların sonunda, kırkıncı maddeye ilişkin bir uzlaşmaya varılmış ve başkomutanlık yetkisi konusunda orta bir yol benimsenmiştir. Kabul edilen düzenlemeye göre, başkomutanlık yetkisi TBMM'nin manevi şahsında kalmaya devam eder; ancak bu yetki, temsili olarak Reisicumhur tarafından kullanılacaktır. Ayrıca, silahlı kuvvetlerin komutası, barış döneminde özel kanunlara göre Genelkurmay Başkanına; sefer durumunda ise İcra Vekilleri Heyeti'nin teklifiyle Reisicumhur tarafından atanacak bir kişiye devredilir.

Anayasası'nın kırk birinci maddesi, Reisicumhurun hukuki ve siyasi sorumluluğunun sınırlarını belirleyen temel düzenlemeleri içermektedir. Bu madde, Reisicumhurun devletin en üst düzey yürütme organı olarak taşıdığı yetkilerle orantılı bir şekilde, görev ve yetkilerinin sınırlandırılması ve bu çerçevede sorumluluğunun tespit edilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından önerilen orijinal metin, "*Reisicumhur, ancak hıyaneti vataniye halinde Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı mesuldür*" hükmünü içermekteydi²⁴⁰. Bu düzenleme, Reisicumhurun sorumluluğunu yalnızca vatana ihanet suçuna hasrederek, görevinden kaynaklanan diğer sorumlulukların ise yürütme organının diğer bileşenleri tarafından üstlenilmesini öngörmüştür. Bu maddenin görüşmeleri sırasında Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey, bu maddeye ilişkin değişiklik önergesi vererek, metnin yeniden düzenlenmek üzere Encümene iade edilmesini sağlamıştır. Encümen tarafından hazırlanan

²³⁸ Alpaya, a.g.e., s.364.

²³⁹ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, İçtima:31, s.378-382.

²⁴⁰ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 41.

revize metin, 20 Nisan tarihli TBMM oturumunda okunmuş ve tartışmaya açılmıştır²⁴¹. Uzun süren tartışmaların ardından, önerilen metin oy birliğiyle kabul edilmiştir.

Kabul edilen metne göre, Reisicumhurun sorumluluğu yalnızca vatana ihanet suçu ile sınırlandırılmıştır. Bu suçun tespiti ve cezalandırılması süreci, anayasal olarak TBMM'nin yetki alanına bırakılmıştır. Diğer yandan, Reisicumhurun görevleri kapsamında gerçekleştirdiği işlemlerle ilgili sorumluluk, otuz dokuzuncu maddeye uygun olarak, söz konusu işlemleri imzalayan Başvekil ve ilgili Bakan'a aittir. Reisicumhurun şahsi sorumluluğu ile ilgili olarak, milletvekili dokunulmazlığına ilişkin düzenlemelerin geçerli olduğu ifade edilmiştir²⁴². Anayasanın on yedinci maddesi uyarınca, Reisicumhur, şahsi eylemleri nedeniyle cezai veya hukuki sorumluluk altına alınamaz; ancak bu koruma, vatana ihanet suçunu kapsamadığı gibi, bu durumun değerlendirilmesi için TBMM'nin onayı gerekmektedir. Reisicumhurun sorumluluğunu düzenleyen kırk birinci madde, yürütme organının işleyişinde Reisicumhurun doğrudan bir icra sorumluluğu taşımadığı, aksine sembolik bir otorite olarak konumlandığı anlayışını güçlendirmiştir.

2.1.3.2. İcra Vekilleri Heyeti

1924 Anayasası'nın kırk dördüncü maddesi, Başvekillik makamını düzenleyen hükümleri içermekte olup, bu madde TBMM görüşmeleri sırasında birtakım dilsel ve yapısal değişikliklere tabi tutulmuş ve nihai haliyle kabul edilmiştir²⁴³. Yapılan bu değişiklikler arasında, “*münakıt*” kelimesinin yerine “*müçtemi*”, “*inikat*” ifadesinin yerine “*ıçtima*” ve “*kısa bir müddette*” ibaresinin yerine “*azami bir hafta zarfında*” ifadelerinin kullanımı dikkat çekmektedir. Anılan düzenlemeler neticesinde, Başvekilin Reisicumhur tarafından TBMM üyeleri arasından atanması hükme bağlanmış olup, İcra Vekilleri Heyeti üyelerinin ise Başvekil tarafından TBMM üyeleri arasından seçilerek Reisicumhurun onayı ile atanacağı belirtilmiştir²⁴⁴. Bu süreç, hükümetin bir bütün olarak meclise sunulmasını ve en geç bir hafta içinde Meclisten güvenoyu talep edilmesini zorunlu kılmıştır.

Anayasanın kırk beşinci maddesi, İcra Vekilleri Heyeti'nin yapısını ve işleyişini düzenlemekte olup, Başvekilin bu kurulun başkanlığını ve gözetimini üstleneceğini ifade etmektedir. Bu kapsamda, İcra Vekilleri Heyeti, hükümetin genel politikasının belirlenmesi ve uygulanmasından müştereken sorumlu tutulmuştur²⁴⁵. Ancak kırk altıncı madde, bakanların her

²⁴¹ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, *İçtima*:42, s.895-897.

²⁴² II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, *İçtima*:42, s.895-897.

²⁴³ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 44.

²⁴⁴ Gözübüyük, a.g.e., s.62-64.

²⁴⁵ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 45.

birinin kendi yetki alanındaki işlerden, emri altındaki kamu görevlilerinin eylem ve işlemlerinden, ayrıca bu işlere ilişkin genel politikadan tek başına sorumlu olduğunu açıkça ifade etmektedir²⁴⁶.

Anayasa'nın kırk dokuzuncu maddesi ise, herhangi bir sebeple izinli olan ya da görevini geçici olarak ifa edemeyen bir bakana vekâlet edilmesi durumunu düzenlemektedir. Bu hükme göre, başka bir bakan vekâlet görevini üstlenebilir; ancak bir bakanın birden fazla bakanlık görevine vekâlet etmesi mümkün değildir. Bu kural, yürütme organındaki iş yükünün adil dağılımını ve etkinliği sağlamaya yönelik bir önlem olarak değerlendirilmektedir²⁴⁷. Ellinci madde, İcra Vekilleri Heyeti üyelerinden birinin TBMM tarafından Yüce Divan'a sevk edilmesi halinde, ilgili bakanın görevden alınacağını hükme bağlamıştır²⁴⁸. Bu madde, bakanların görevlerini ifa ederken hukuka uygun hareket etmelerini temin etmeyi amaçlayan bir denetim mekanizması olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, bu düzenleme, yürütme organının hem içsel disiplininin hem de dışsal denetiminin sağlanmasına yönelik anayasal bir çerçeve sunmaktadır.

Anayasa'nın elli birinci maddesi, idari yargının işleyişine ilişkin temel prensipleri ve idarenin en yüksek danışma organı olan Danıştay'ın kuruluşunu düzenleyen hükümlere yer vermektedir. Bu madde, Danıştay'ın idari dava ve uyuşmazlıkların çözümü ile hükümet tarafından hazırlanan kanun tasarıları, imtiyaz sözleşmeleri ve şartnameler üzerinde görüş bildirme görevlerini üstlendiğini ifade etmektedir²⁴⁹. Ayrıca, Danıştay'ın yalnızca bu görevlerle sınırlı kalmayıp, diğer özel kanunlarla kendisine tevdi edilen görevleri de yerine getireceği belirtilmektedir²⁵⁰. Bu bağlamda, Danıştay üyelerinin ve başkanının seçimi TBMM tarafından gerçekleştirilmekte olup, bu kişiler geçmişte önemli görevlerde bulunmuş, uzmanlıkları ve tecrübeleri ile öne çıkan kişiler arasından belirlenmektedir. Böylelikle, Anayasa, Danıştay'ın hem yürütme hem de yasama süreçlerindeki kritik rolünü anayasal bir çerçevede teminat altına almıştır.

Anayasa'nın elli ikinci maddesi ise tüzüklerin hazırlanması ve uygulanması süreçlerine dair esasları belirlemiş olup, İcra Vekilleri Heyeti'ne bu alanda önemli bir yetki tanımaktadır. Buna göre, İcra Vekilleri Heyeti, kanunların uygulanmasını göstermek veya kanunların emrettiği hususları açıklığa kavuşturmak amacıyla tüzük çıkarma yetkisine sahip

²⁴⁶ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 46.

²⁴⁷ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 49.

²⁴⁸ Gözler, *a.g.e.*, s.58-59.

²⁴⁹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 51.

²⁵⁰ İzzet Eroğlu, *1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulanması. Yasama Dergisi*, 2009, 14: 79-157.

bulunmaktadır²⁵¹. Ancak, bu tüzüklerin yürürlüğe girebilmesi için Danıştay'ın hukuki incelemesinden geçirilmesi ve Reisicumhur tarafından onaylanarak ilan edilmesi gerekmektedir. Böylece, tüzüklerin hazırlanma süreci, yürütme organının keyfi bir düzenleme yapmasını engelleyen ve anayasal denetim mekanizmasını işleten bir süreç olarak öne çıkmaktadır²⁵².

Anayasa, tüzüklerin kanunlara aykırılığı durumunda TBMM'nin nihai çözüm merci olduğunu ifade ederek, yasama ve yürütme arasında yetki dengesi sağlamaya yönelik bir düzenlemeyi devreye sokmuştur. Bu düzenleme, yürütme organının yasama organına hesap verebilirliği ilkesini pekiştirmiş ve hukukun üstünlüğü ilkesine uygun bir yönetim anlayışını desteklemiştir. Tüzüklerin hazırlanmasından uygulanmasına kadar olan süreçte Danıştay'ın inceleme yetkisi, hukuka uygunluk denetimini güçlendirmiş ve idarenin işlem ve eylemlerinde hukuk devleti ilkesi çerçevesinde hareket etmesini sağlamıştır.

2.1.4. Kuvve-i Kazaiye

1924 Anayasası'nın elli dördüncü maddesi, yargı erkinin bağımsızlığını ve mahkemelerin kararlarına yönelik müdahalelerin önlenmesini düzenleyen önemli bir hüküm olarak öne çıkmaktadır. Bu madde, "*Hâkimler bilcümle davaların muhakemesinde ve hükmünde müstakil ve her türlü müdahaleden azade olup ancak kanunun hükmüne tabidirler. Mahkemelerin mukarreratını Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Heyeti hiçbir şekilde tebdil, tağyir, tehir edemez ve infazı ahkâmına mâni olamaz*" ifadelerini içermekteydi²⁵³. Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından hazırlanan taslakta ikinci fıkra, "*Mahkemelerin mukarreratını kuvve-i teşriye ve kuvve-i icraiye hiçbir şekilde tebdil ve tağyir edemez*" şeklinde yer almışken, TBMM müzakereleri sonrasında bugünkü şekliyle kabul edilmiştir. Bu düzenleme, hâkimlerin davaları yürütürken ve hüküm verirken yalnızca kanunlara tabi olmalarını, yürütme ve yasama organlarının yargı kararlarına hiçbir şekilde müdahale edememesi gerektiğini açıkça ifade etmektedir²⁵⁴.

Anayasa'nın elli beşinci maddesi ise hâkimlik teminatını düzenlemektedir ve yargıçların, kanunlarda açıkça belirtilen haller dışında görevlerinden alınamayacaklarını hükme bağlamaktadır. Ancak, bu düzenlemenin yeterli bir teminat sağlamadığı, çünkü hâkimlerin görevden alınmasının belirli koşullara bağlanmış olmasına rağmen bu koşulların yasayla

²⁵¹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 52.

²⁵² Mustafa Kemal Çiçek, 1924 Anayasasının Hazırlanışı ve Temel Özellikleri (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 2005, s. 45.

²⁵³ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 54.

²⁵⁴ Adnan Küçük, 1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler. Liberal Düşünce Dergisi, 2016, 82: 5-54.

genişletilebilme ihtimalinin bulunduğu belirtilmelidir. Anayasa'nın elli sekizinci maddesi, mahkemelerdeki duruşmaların genel kural olarak aleni bir şekilde yapılması gerektiğini, ancak bazı durumlarda yargılamanın gizli olarak yürütülmesine mahkemece karar verilebileceğini düzenlemektedir. Söz konusu madde, “*Mahkemelerde muhakemat alenidir. Ancak usulü muhakemat kanunu mucibince bir muhakemenin hafiyen cereyanına mahkeme karar verebilir*” şeklinde ifade edilmiştir²⁵⁵. Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından hazırlanan ilk taslakta “*mürafaat*” kelimesi yer almakta iken, TBMM'deki görüşmelerde bu ifade “*muhakemat*” kelimesi ile değiştirilmiş ve madde bu şekliyle kabul edilmiştir. Günümüzde bu madde, Türk usul hukukunda çeşitli özel düzenlemelerle desteklenmiş olup, özellikle aile hukukuna ilişkin davalarda ya da taraflardan birinin talebi üzerine mahkemece re'sen verilen bir kararla yargılamanın kapalı yapılması mümkün kılınmıştır. Bunun yanı sıra, on sekiz yaşından küçüklerin mağdur veya sanık olarak yer aldığı ceza davalarında da yargılamanın kapalı yürütülmesi sıklıkla uygulanmaktadır²⁵⁶.

1924 Anayasası'nın elli dokuzuncu maddesi, mahkemelerde delil serbestisini düzenleyen önemli bir hüküm olarak dikkat çekmektedir. Bu madde, “*Herkes, mahkeme huzurunda hukukunu müdafaa için lüzum gördüğü meşru vesaiti istimalde serbesttir*” ifadesiyle, bireylerin mahkeme önünde haklarını savunabilmek için tüm yasal araç ve gereçleri kullanma özgürlüğüne sahip olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Bu hüküm, bireylerin adil yargılanma hakkını güvence altına alarak hukukun üstünlüğü ilkesinin temel dayanaklarından birini oluşturmuştur²⁵⁷. Anayasa'nın altmışıncı maddesi ise mahkemelerin görev ve yetkilerini düzenlemiş, yargı organlarının bağımsızlığını ve görev alanlarına müdahale edilmesini engellemeyi amaçlamıştır. Buna göre, mahkemeler, görev ve yetki alanları dâhilindeki davaları kabulden kaçınamaz, ancak yetki dışındaki davaları bir karar ile geri çevirebilir²⁵⁸. Yüce Divan ile ilgili düzenlemeler, anayasanın altmış birinci, altmış ikinci, altmış üçüncü ve altmış dördüncü maddelerinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Altmış birinci maddeye göre, Yüce Divan; bakanlar, Danıştay ve Yargıtay başkanları ile üyeleri ve Cumhuriyet Başsavcısının görevlerinden doğan suçlarla ilgili yargılama yapmak üzere oluşturulmuş bir yüksek yargı organıdır. Altmış ikinci madde üzerinde TBMM'de yapılan görüşmeler sırasında, Bayezid milletvekili Şefik Bey, Yüce Divan'ın TBMM, Danıştay ve Yargıtay'dan onar üye ile toplam otuz üyeden oluşmasını önermiş, ancak bu teklif Kastamonu Milletvekili Ahmet Mahir Efendi

²⁵⁵ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 55.

²⁵⁶ *Küçük, a.g.e., s. 5-54.*

²⁵⁷ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 59.

²⁵⁸ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 60.

tarafından, milletvekillerinin hâkim olamayacağı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Nihayetinde madde, Encümen tarafından hazırlanan şekliyle kabul edilmiştir²⁵⁹.

Altmış üçüncü madde, Yüce Divan'ın kurulma ve karar alma usullerini düzenlemiş, bu divanın bir başkan ve on dört asil üyeden oluşacağını, ayrıca altı yedek üyenin görev yapacağını belirtmiştir. Yedek üyeler, üçü Yargıtay, üçü Danıştay üyeleri arasından kura ile seçilmektedir. Başkan ve başkan vekilleri ise bu kuraya dâhil edilmemektedir. Anayasa'nın altmış dördüncü maddesi, Yüce Divan'da savcılık görevini, o dönemdeki tabirle "*Başmüddeiumumilik*" makamının ifa edeceğini düzenlemiştir²⁶⁰. Bu madde, TBMM'de yapılan görüşmelerde Mersin Milletvekili Besim Bey'in önerisi doğrultusunda, kişiyi değil makamı ifade edecek şekilde yeniden düzenlenmiştir²⁶¹.

Anayasa'nın altmış beşinci maddesi, Yüce Divan kararlarının kesinliğini hükme bağlamış ve bu kararlar için başka bir yargı makamına başvuru yapılmasının mümkün olmadığını açıkça belirtmiştir²⁶². Bu durum, Yüce Divan kararlarının bağlayıcılığını ve nihai niteliğini ortaya koyarak, divanın yargı sistemindeki özel yerini güçlendirmiştir. Anayasa'nın altmış yedinci maddesi ise Yüce Divan'ın ancak TBMM'nin gerekli gördüğü durumlarda teşkil edilmesi esasını getirmiştir. Bu madde, Karesi Milletvekili Ali Şuuri Bey'in önerisi ile anayasaya eklenmiş ve Yüce Divan'ın sadece olağanüstü durumlarda toplanmasını temin etmiştir²⁶³.

2.1.5. Türklerin Hukuk-u Ammesi

1924 Anayasası'nın altmış sekizinci maddesi, bireysel özgürlükleri temel bir insan hakkı olarak konumlandırmış ve bu hakların sınırlarını hukukun belirleyici çerçevesi içerisinde tanımlamıştır. Madde metni, "*Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına zarar vermemek şartıyla her türlü tasarruflatta bulunabilmeyi ifade eder. Hukuki anlamda hürriyetin sınırları, başkalarının özgürlük sınırlarını ihlal etmeyen çerçevede tanımlanır. Bu sınırlar yalnızca kanuni düzenlemelerle tespit ve tayin edilir*" şeklindeki ifadelerle, özgürlüğün tanımını yapmış ve bu kavramın sınırlarını çizmiştir²⁶⁴. Anılan maddede vurgulandığı üzere, özgürlük doğuştan gelen bir hak olup, kişinin başkalarına zarar vermediği sürece her türlü davranışı serbestçe gerçekleştirebilmesini mümkün kılar. Ne var ki, bu özgürlüğün kısıtları, diğer

²⁵⁹ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İctima:42, s.902.

²⁶⁰ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 63.

²⁶¹ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İctima:42, s.902.

²⁶² Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 65.

²⁶³ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İctima:42, s.903.

²⁶⁴ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 68.

bireylerin özgürlük alanlarının başladığı noktada sona erer ve bu sınırlar ancak yasalarla belirlenebilir. Buna karşın, maddenin sadece "*her Türk*" ifadesiyle sınırlı olması, anayasanın inklüzivite açısından yetersiz kalmasına neden olmuştur. Türk vatandaşı olmayan bireylerin hak ve özgürlükleriyle ilgili herhangi bir düzenleme yer almaması, dönemin anayasasının önemli bir eksikliğine işaret etmektedir.

Öte yandan, Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından hazırlanan yetmişinci madde taslağı, Türkler arasındaki karşılıklı kardeşlik ve toplumsal dayanışmayı hukuki bir çerçeveye içerisinde ele almayı hedeflemiş ve "*Türkler yekdiğerine uhuvvetle bağılı olup, bunların sosyal dayanışmasının zorunlu kısmı kanunla belirlenmiştir*" şeklinde ifade edilmiştir²⁶⁵. Ancak bu taslak metin, TBMM tarafından kabul edilmemiştir. Yerine geçen ve TBMM tarafından onaylanan yetmişinci madde ise bireyin temel hak ve özgürlüklerine daha derinlemesine odaklanmış ve kişisel dokunulmazlık, düşünce, vicdan, ifade özgürlüğü, seyahat, sözleşme yapma, çalışma, mülk edinme, mal ve hak tasarrufu, toplanma, dernek kurma ve ortaklık oluşturma gibi haklar, Türk bireylerinin doğal hakları arasında sayılmıştır²⁶⁶.

Yetmiş birinci madde ise temel haklardan olan yaşam, mülkiyet, onur ve konut dokunulmazlığını teminat altına almıştır. Bu madde, bireyin bu haklara yönelik herhangi bir müdahalenin yasalarla açıkça düzenlenmediği sürece yapılamayacağını vurgulayarak kişisel dokunulmazlığın kapsamını güçlendirmiştir. Ayrıca, hukuki güvenlik ilkesinin önemli bir yansıması olan yetmiş ikinci madde, yasada açıkça belirtilmediği müddetçe kimsenin keyfi olarak yakalanmasına veya tutuklanmasına izin verilmeyeceğini ortaya koymuştur²⁶⁷.

Anayasa'nın yetmiş üçüncü maddesi, temel hak ve özgürlükler kapsamında bireyin dokunulmazlığı, vücut bütünlüğü ve mülkiyet hakkının bir uzantısı olarak işkence, eziyet, müsadere (zoralm) ve angarya (zorla çalıştırma) gibi uygulamaları açıkça yasaklamıştır. "*İşkence, eziyet, müsadere ve angarya memnudur*" şeklindeki bu hüküm, devletin birey üzerindeki keyfi müdahalelerini engellemeye yönelik bir anayasal güvence sağlamış ve bu yasakları insan onurunun korunmasının vazgeçilmez bir unsuru olarak ifade etmiştir²⁶⁸. Yetmiş dördüncü madde, mülkiyet hakkının korunmasına ilişkin bir düzenleme getirmiştir. Bu maddeye göre, kamu yararı olmaksızın ve bedeli peşin olarak ödenmeksizin hiç kimsenin malına el konulamaz. Yetmiş altıncı madde, konut dokunulmazlığını ve özel hayatın gizliliğini dolaylı bir şekilde düzenleyerek bireyin mahremiyet hakkını anayasal güvence altına almıştır.

²⁶⁵ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İctima:42, s.903.

²⁶⁶ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 70.

²⁶⁷ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 71.

²⁶⁸ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 73.

Buna göre, yalnızca yasalarla açıkça belirtilen durumlarda bir kişinin konutuna girilebilir veya eşyaları aranabilir²⁶⁹.

Din ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen yetmiş beşinci madde, bireyin felsefi düşüncesinden, dinî inançlarından veya mezhebinden dolayı kınanamayacağını belirtmektedir. Ayrıca, güvenlik, kamu düzeni ve yasalarla belirlenen sınırlamalara aykırı olmamak kaydıyla her türlü dinî ibadetin serbest olduğunu ifade etmiştir²⁷⁰. Bu düzenleme, laiklik ilkesinin yanı sıra bireyin inanç özgürlüğünü koruyan bir anayasal dayanak oluşturmaktadır. Basın özgürlüğüne ilişkin düzenlemeler, yetmiş yedinci maddede ele alınmış olup, basının kanunlar çerçevesinde özgür olduğu ve yayımlardan önce herhangi bir şekilde sansüre tabi tutulamayacağı belirtilmiştir. Bu hüküm, ifade özgürlüğünün bir unsuru olarak basın özgürlüğünü anayasal teminat altına almış ve devletin bilgi akışını engelleyici müdahalelerini yasaklamıştır²⁷¹.

Yetmiş sekizinci madde, seyahat özgürlüğünü düzenlemekte ve bu özgürlüğe getirilebilecek istisnaları ifade etmektedir. Bu maddeye göre, savaş, sıkıyönetim veya salgın hastalık gibi olağanüstü durumlarda kanunla belirlenen kısıtlamalar dışında seyahat özgürlüğü sınırlandırılmaz²⁷². Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından hazırlanan taslakta, seyahat özgürlüğünün sınırlandırılmasına ilişkin hükümler daha belirgin şekilde yer alırken, TBMM’de yapılan tartışmalar sonucunda, bu hükümlerin detaylandırılması ve dengeli bir düzenleme yapılması kararlaştırılmıştır. Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey, diğer ülkelerin anayasalarında böyle bir sınırlamanın bulunmadığını belirterek hükmün çıkarılmasını talep etmiştir. Buna karşılık Trabzon Milletvekili Abdullah Bey, tasarının yetmişinci maddeye aykırı olduğunu savunmuştur. Mazbata muharriri Celal Nuri Bey ise, olağanüstü hâllerde seyahat özgürlüğünün tamamen serbest bırakılmasının sakıncalı olacağını ifade ederek bu düzenlemenin zaruretime dikkat çekmiştir²⁷³.

Anayasa’nın sekseninci maddesi, öğretim alanındaki özgürlükleri koruma altına alarak, eğitim faaliyetlerinin devletin gözetim ve denetimi altında gerçekleştirilmesini yasal çerçeveler içinde serbest bırakmayı amaçlamaktadır. Bu düzenleme, öğretim faaliyetlerinin erişilebilirliğini artırma ve eğitim kalitesinin devlet kontrolü altında sistemli bir şekilde yönetilmesini sağlama hedefiyle bireylerin eğitim hakkını pekiştirmektedir²⁷⁴. Buna ek olarak,

²⁶⁹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 74.

²⁷⁰ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 75.

²⁷¹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 77.

²⁷² Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 78.

²⁷³ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İçtima:42, s.904-905.

²⁷⁴ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 80.

seksen birinci madde, iletişim özgürlüğü ve mahremiyet hakkına dair önemli bir güvence sunmaktadır. Bu madde kapsamında, "*Her türlü posta gönderisi, mektuplar ve emanetler ancak yetkili soruşturmacı veya mahkeme kararı olmaksızın açılmaz; telgraf ve telefon yoluyla yapılan iletişimlerin gizliliği ihlal edilemez*" şeklinde bir düzenleme yer almaktadır²⁷⁵. Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey'in önerisiyle maddeye eklenen "*Ve telgraf ve telefonla yapılan muhaberelelerin mahremiyeti korunmalıdır*" ifadesi, iletişim gizliliğinin önemini ve kapsamını genişletmekte, bireyin özel iletişim haklarına anayasal düzeyde bir koruma sağlamaktadır²⁷⁶.

Seksen ikinci madde ise, kamu ve bireysel düzeyde yaşanan yasal olmayan durumları yetkili makamlara ve TBMM'ne bildirme hakkını tanımlamaktadır. Bu madde, bireylerin yaptığı bildirimlerin ilgili makamlarca dikkate alınarak değerlendirilmesini ve sonuçların başvuru sahibine iletilmesini zorunlu kılmaktadır²⁷⁷. Öte yandan, anayasanın seksen üçüncü maddesi, hukukun evrensel ilkeleri arasında yer alan "*hukuki güvenlik ilkesi*" çerçevesinde, doğal mahkeme ilkesini vurgulamaktadır. Bu maddeye göre, hiçbir kişi, yasalarla öngörülen yetkili mahkemeden başka bir mahkemede yargılanamaz²⁷⁸. Ancak, tarihî uygulamalar incelendiğinde, özellikle İstiklal Mahkemelerinde gerçekleştirilen bazı yargılamaların bu ilkeye aykırı düştüğü gözlemlenmiş ve eleştirilere konu olmuştur. Bu durum, yargı süreçlerinin adil ve hukuka uygun bir şekilde işlemesinin önemini bir kez daha gündeme getirmektedir.

1924 Anayasası'nın seksen dördüncü ve seksen beşinci maddeleri, vergilendirme rejimini düzenlemiş ve özellikle "*vergilerin kanuniliği*" ilkesine vurgu yapmıştır. Seksen beşinci maddeye göre, vergiler yalnızca yasayla konulabilir ve bu ilkeye istisna olarak, devletin, il özel idarelerinin ve belediyelerin geleneksel olarak aldıkları resim ve yükümlülüklerin, ilgili kanunlar yürürlüğe girinceye kadar alınmaya devam edebileceği belirtilmiştir²⁷⁹. Anayasa'nın seksen altıncı maddesi ise sıkıyönetim ilanına ilişkin düzenlemeleri kapsamaktadır. Bu maddeye göre, savaş durumu, savaşı gerektiren bir tehdidin ortaya çıkması, ayaklanma, vatan veya Cumhuriyet aleyhine gerçekleşen ciddi eylemler ya da bu tür eylemleri doğrulayan kuvvetli ve somut delillerin varlığı halinde, İcra Vekilleri Heyeti en fazla bir ay süreyle yurdun tamamında veya belirli bir bölgesinde sıkıyönetim ilan edebilir²⁸⁰. Bu durumun derhal TBMM'nin onayına sunulması zorunludur. TBMM, sıkıyönetim süresini gerektiğinde uzatma

²⁷⁵ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 80.

²⁷⁶ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İçtima:42, s.904-905.

²⁷⁷ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 82.

²⁷⁸ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 83.

²⁷⁹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 84.

²⁸⁰ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 86.

veya kısaltma yetkisine sahiptir. Şayet Meclis toplantı halinde değilse, sıkıyönetimin ilanı ile derhal toplantıya çağırılması gerekmektedir.

Maddenin metni, sıkıyönetimi, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin belirli süreyle kısıtlanması ya da askıya alınması durumu olarak tanımlamaktadır. Buna göre, sıkıyönetim ilanı, kişi ve konut dokunulmazlığı, basın özgürlüğü, yazışma mahremiyeti, dernek kurma ve ortaklık oluşturma özgürlüklerini geçici olarak kısıtlayabilir veya tamamen durdurabilir. Sıkıyönetim bölgesindeki iş ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, uygulanacak kısıtlamalar ve durdurma işlemlerinin kapsamı ise ilgili yasalarla belirlenmektedir. Söz konusu maddenin ilk taslağı, Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından, savaş veya savaş tehlikesi, ayaklanma, isyan ya da vatan ve Cumhuriyet aleyhinde tertip edilen teşebbüslerin varlığı durumunda İcra Vekilleri Heyeti'nin, bir ayı geçmemek kaydıyla sıkıyönetim ilan edebileceğini ve bu kararın hemen TBMM'nin onayına sunulması gerektiğini belirten bir ifadeyle hazırlanmıştır. Ancak, TBMM'de yapılan müzakereler sırasında madde yeniden incelenmek üzere Encümene iade edilmiş ve bu süreçte bazı değişiklikler yapılarak nihai şekliyle kabul edilmiştir²⁸¹. Bu madde, sıkıyönetimin uygulanabilirliğini belirli bir süreyle sınırlayarak, hükümetin olağanüstü yetkilerini dengelemek ve TBMM'nin gözetim ve denetim yetkisini artırmak suretiyle demokratik kontrol mekanizmalarını devreye sokmayı hedeflemiştir²⁸². Böylelikle, sıkıyönetim uygulamalarının birey hak ve özgürlüklerini tamamen ortadan kaldıran bir araç olmaktan ziyade, belirli yasal sınırlar içinde yürütülen bir istisna rejimi olarak işlev görmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

1924 Anayasası'nın seksen yedinci maddesi, ilköğretimin tüm Türkler için zorunlu ve devlet okullarında ücretsiz olduğunu düzenleyen bir hüküm niteliğindedir. Maddede, “*İptidai tahsil bütün Türkler için mecburi ve Devlet Mekteplerinde meccanidir*” ifadeleri yer almakta olup, bu düzenleme, dönemin eğitim politikalarına ışık tutmakta ve toplumun her kesiminin temel eğitime eşit erişim hakkını anayasal bir güvence altına almayı amaçlamaktadır. Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından hazırlanan ilk metinde, “*Devlet Mekteplerinde*” ibaresi bulunmamakta iken, Giresun milletvekili Hakkı Tarık Bey'in önerisiyle bu ifade metne eklenmiş ve TBMM tarafından kabul edilmiştir²⁸³. Anayasa'nın seksen sekizinci maddesi ise vatandaşlık kavramını düzenlemekte ve Türkiye'de yaşayan veya Türkiye ile hukuki bağ kurmuş bireylerin vatandaşlık statüsüne ilişkin esasları belirlemektedir. Maddenin metni, “*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk itlak olunur*”

²⁸¹ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İctima:42, s. 914.

²⁸² Küçük, a.g.e., s. 65.

²⁸³ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İctima:42, s.906-911.

ifadesiyle, vatandaşlık statüsünde din ve ırk ayrımcılığı yapılmadığını açıkça ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye’de veya yurtdışında bir Türk babadan doğanlar ile Türkiye’de yerleşik bir yabancı babanın çocuğu olarak Türkiye’de doğup, erginlik yaşına ulaştığında Türk vatandaşlığını seçen veya Vatandaşlık Kanunu’na göre Türklüğe kabul edilen bireylerin Türk vatandaşı sayılacağı hükme bağlanmıştır²⁸⁴.

Bununla birlikte, bu anayasal düzenlemede dikkat çeken bir eksiklik, Türk anadan doğan bireylerin vatandaşlık statüsüne ilişkin herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiş olmasıdır. Bu durum, vatandaşlık tanımında cinsiyet eşitliğinin gözetilmediğini ve babanın soy bağının temel alındığını göstermektedir. Vatandaşlık statüsünün kaybı ise yalnızca yasada açıkça belirtilmiş durumlara özgülenmiş ve bireylerin vatandaşlık haklarının keyfi müdahalelerden korunması amaçlanmıştır. Söz konusu düzenleme, bir yandan vatandaşlık statüsünün din ve ırk ayrımı yapılmaksızın belirlendiğini vurgularken, diğer yandan toplumsal cinsiyet eşitliği açısından eksiklikler barındırmaktadır. Türk babadan doğan bireylerin Türk vatandaşı sayılması, dönemin hukuk anlayışında babanın soy bağının merkeze alındığını göstermektedir. Türk anadan doğan bireyler için benzer bir düzenlemenin yapılmamış olması, anayasanın bu alandaki kapsayıcılığını sınırlamaktadır.

2.1.6. Mevadd-ı Müteferrika

1924 Anayasası’nın seksen dokuzuncu maddesi, Türkiye’nin idari yapısına ilişkin temel düzenlemeleri içermekte olup, Türkiye’nin coğrafi özellikleri ve ekonomik ilişkileri doğrultusunda illere, illerin ilçelere, ilçelerin ise bucaklara ayrıldığını ve bucakların kasaba ve köylerden oluştuğunu hükme bağlamaktadır. Bu madde, idari yapının ülkenin coğrafi ve ekonomik koşullarına uyumlu bir şekilde organize edilmesini amaçlamış ve yerel yönetimlerin bu hiyerarşik düzen içerisinde yer almasını öngörmüştür²⁸⁵. Ancak, söz konusu maddenin hazırlanması sürecinde, Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından önerilen ilk metin tamamen farklı bir düzenleme içermekteydi. Encümenin hazırladığı ilk metin, Osmanlı Devleti’ne ait mülki, askeri ve ilmiye sınıfına özgü rütbe, nişan ve madalyaların kaldırılmasını ve bu unvanların kullanımının yasaklanmasını öngörmüştür. Metin, “*Münderis Osmanlı saltanatı devrine ait bilcümle mülki ve tariki ilmiye mahsus rütbeler ve elkap, nişan ve madalyalar mülga ve istimalleri memnudur. Kılıklı harp nişanları ile harp madalyaları bundan müstesnadır*” ifadelerini içermekteydi. Bu düzenleme, Osmanlı dönemine ait sembol ve unvanların modern

²⁸⁴ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İctima:42, s. 914.

²⁸⁵ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 89.

bir Cumhuriyet rejimi içerisinde geçerliliğini yitirmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır. Ancak kılıçlı harp nişanları ile harp madalyaları, savaşta gösterilen cesaret ve başarıya işaret ettiği için bu kapsam dışında bırakılmıştır²⁸⁶.

Maddenin TBMM’de görüşülmesi sırasında yoğun tartışmalar yaşanmış ve özellikle Gaziantep Milletvekili Ahmet Remzi Bey, Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey, Ordu milletvekili Hamdi Bey ve Zonguldak milletvekili Halil Bey tarafından, bu düzenlemenin kaldırılması yönünde öneriler getirilmiştir. Bu milletvekilleri, söz konusu hükmün gereksiz olduğunu ve dönemin ihtiyaçlarına cevap vermediğini savunmuşlardır. Yapılan bu tartışmalar sonucunda, madde TBMM tarafından kaldırılmış ve anayasa metninde yer almamıştır²⁸⁷.

1924 Anayasası’nın doksanıncı maddesi, yerel yönetimlerin tüzel kişiliğini düzenleyerek, “*Vilayetlerle şehir, kasaba ve köyler hükmi şahsiyeti haizdir*” şeklinde ifade edilmiştir²⁸⁸. TBMM’de bu madde görüşülürken Gaziantep Milletvekili Ahmet Remzi Bey, ilçe ve bucakların neden bu hükme dâhil edilmediği sorusunu yöneltmiş, Celal Nuri Bey ise bu unsurların İdarei Umumiye-i Vilayat Kanunu kapsamında düzenlenebileceğini ifade etmiştir²⁸⁹. Tartışmaların ardından madde, önerildiği şekliyle kabul edilmiştir. Bu düzenleme, iller, kasabalar ve köylerin tüzel kişilikleri aracılığıyla yerel yönetimlerin idari özerkliklerini tanımaktadır. Ancak 1982 Anayasası’nda il yönetiminin tüzel kişiliği kaldırılmış, yalnızca valinin başkanlık ettiği “*il özel idaresi*” tüzel kişilik olarak tanınmıştır.

Anayasa’nın doksan birinci maddesi ise illerin yönetimini “*yetki genişliği*” ilkesi ve “*görev ayrılığı*” esası doğrultusunda düzenlemiştir. Bu ilke, merkezi yönetimin taşradaki birimleri üzerindeki denetimini sürdürürken, yerel ihtiyaçlara daha hızlı ve etkili çözümler üretmek amacıyla yerel yöneticilere belirli bir idari esneklik tanımaktadır²⁹⁰. Doksan ikinci maddeye göre, her Türk vatandaşının devlet memuru olma hakkı anayasal bir güvence altına alınmıştır. Bu hüküm, kamu görevine erişim konusunda eşitlik ilkesini pekiştirmektedir²⁹¹. Bunun yanı sıra doksan dördüncü madde, “*Kanuna muhalif olan umurda amire itaat memuru mesuliyetten kurtarmaz*” hükmüyle, kamu görevlilerinin yasadışı emirlere uymaları halinde sorumluluktan kurtulamayacaklarını belirterek, hukuka uygunluk ilkesini ve bireysel sorumluluğu vurgulamıştır²⁹².

²⁸⁶ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İçtima:42, s.911.

²⁸⁷ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İçtima:42, s. 912.

²⁸⁸ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 90.

²⁸⁹ II. Dönem TBMM Zabıt Ceridesi, C.8-1, İçtima:42, s.915.

²⁹⁰ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 91.

²⁹¹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 92.

²⁹² Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 94.

Anayasanın yüzüncü maddesi, devletin mali denetim mekanizmasını düzenleyerek Sayıştay'ın kurulmasını öngörmüştür. Sayıştay, devletin gelir ve giderlerini denetlemekle görevli olup TBMM'ye bağlı olarak çalışmaktadır. Hükme göre, Sayıştay, kesin hesap kanunuyla ilgili genel uygunluk bildirimini, maliye tarafından TBMM'ye verilmesinden itibaren en geç altı ay içinde Meclise sunmakla yükümlüdür. Anayasanın yüz ikinci maddesi, anayasa değişikliklerinin usulünü detaylı şekilde düzenlemiştir²⁹³. Bu maddeye göre, anayasanın değiştirilmesi, TBMM üye tam sayısının en az üçte biri tarafından imzalanan bir teklifin sunulmasına ve değişikliklerin TBMM üye tam sayısının en az üçte ikisinin oyuyla kabul edilmesine bağlıdır. Bununla birlikte, devletin yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğunu belirten birinci madde, değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif dahi edilemez. Ayrıca, hiçbir anayasa hükmünün herhangi bir sebeple ihmal edilemeyeceği veya işlerlikten kaldırılmayacağı, hiçbir yasanın da anayasa ile çelişmeyeceği net bir şekilde vurgulanmıştır.

2.2. 1924 Anayasasının Getirdiği Sistem ve Özellikleri

1924 Anayasası, kuvvetler birliği ilkesini esas almasına rağmen, yasama ve yürütme organları arasında organik ve fonksiyonel ayrılıklar öngörerek daha dengeli bir sistem oluşturmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda, 1921 Anayasası'ndan farklı olarak, Meclis'in bakanlara doğrudan yön verme yetkisi kaldırılmış, bu suretle meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem arasında bir denge sağlanmaya çalışılmıştır. Bu hibrit yaklaşım, literatürde “*karma sistem*” olarak adlandırılmaktadır²⁹⁴.

1924 Anayasası'nın meclis hükümeti sistemine yaklaşan yönleri arasında şunlar bulunmaktadır “*Egemenlik, yalnızca Türk milletini temsil eden TBMM tarafından kullanılmaktadır ve yasama yetkisi ile yürütme erki TBMM'de birleşmiştir*”. Ayrıca, Meclis, hükümeti sürekli olarak denetleyebilmekte ve düşürebilmektedir; buna karşın hükümete Meclis'i feshetme yetkisi tanınmamıştır. Ancak, parlamenter sisteme yaklaşan yönleri incelendiğinde, yasama yetkisinin bizzat TBMM tarafından kullanıldığı, yürütme yetkisinin ise Reisicumhur ve İcra Vekilleri Heyeti eliyle hayata geçirildiği görülmektedir. Bu düzenleme, kuvvetler birliği ilkesine dayanmakla birlikte, görevler ayrılığına doğru bir geçiş niteliği taşımaktadır. Ayrıca, Başvekilin Reisicumhur tarafından TBMM üyeleri arasından atanması ve hükümetin kolektif sorumluluğunun kabul edilmesi, parlamenter sistemle benzerlik arz etmektedir²⁹⁵.

²⁹³ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 100.

²⁹⁴ Tanör, a.g.e., s.304.

²⁹⁵ Özbudun, a.g.e., s.10-11.

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun temel özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir:

1. Cumhuriyet yönetim şekli, bu anayasa ile ilk kez açıkça ifade edilmiştir (1. madde).
2. Devletin dini, İslam dini olarak belirtilmiştir (2. madde).
3. TBMM, egemenliği kullanan tek organ olarak tanımlanmış ve yasama yetkisi ile birlikte çeşitli yürütme görevleri de üstlenmiştir.
4. Karma bir sistem benimsenmiştir: Meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem arasında bir denge kurulmuş, kuvvetler birliği ilkesinin daha yumuşak bir yorumu benimsenmiştir.
5. Reisicumhurun yetkileri, parlamenter sistemdeki yetkilere benzer şekilde düzenlenmiştir.
6. Yargı yetkisinin, Türk milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı ifade edilmiştir.
7. Anayasaya uygunluk denetimi yapacak bir mekanizma ihdas edilmemiştir; dolayısıyla yasaların anayasal denetimi bu dönemde uygulanmamıştır.
8. Temel hak ve özgürlükler, özellikle bireysel hak ve hürriyetler kapsamında ele alınmış; ekonomik, sosyal ve siyasi haklar bu anayasa metninde yer bulmamıştır.
9. Sert bir anayasa niteliği taşımaktadır: Anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesi yasaklanmış ve bu düzenleme Türk anayasa hukukunda bir yenilik olarak kabul edilmiştir.
10. Bu anayasa, hem tek parti rejimi döneminde hem de çok partili dönemde uygulanmış, böylece farklı siyasi sistemlerde geçerliliğini koruyabilmiştir²⁹⁶.

1924 Anayasası, dönemin ihtiyaçlarına yanıt vermek üzere tasarlanmış, ancak zamanla hem uygulamada hem de içerik bakımından eksiklikleri ve eleştirileri beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, kuvvetler birliği ilkesi temel alınarak yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında daha esnek ve pragmatik bir yapı öngörülmüştür. Bu anayasa, Türk siyasal sisteminin şekillenmesinde ve cumhuriyetin kurumsallaşmasında önemli bir aşama teşkil etmiştir²⁹⁷. Anayasa'nın Türk siyasal sistemindeki etkisi, yalnızca dönemin koşullarına yanıt vermesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Cumhuriyet'in temel ilkelerinin kurumsallaştırılmasında oynadığı kilit rolle de belirginleşmiştir. Bu anayasa, halk egemenliği ilkesini merkeze alarak, siyasal iktidarın meşruiyetinin halktan kaynaklandığını vurgulamış ve yasama, yürütme, yargı erkleri arasında denge ve iş birliğine dayalı bir sistem tasarlamıştır. Ancak, bu sistemin

²⁹⁶ Özbudun, a.g.e., s.10-11.

²⁹⁷ Özbudun, a.g.e., s.6-11.

uygulamada karşılaştığı zorluklar ve değişen ihtiyaçlara uyum sağlayamaması, zamanla eleştirilere neden olmuş ve yeni anayasal reformların önünü açmıştır²⁹⁸.

1924 Anayasası, yasama organının merkezi rolünü pekiştirirken, yürütme organını yasamanın denetimine sıkı bir şekilde bağlamış, böylece Meclis'in üstünlüğünü koruma amacını gütmüştür. Bu durum, Cumhuriyet'in erken döneminde demokratik bir temele dayalı yönetim anlayışını desteklemiş, ancak kuvvetler birliği ilkesinin baskın olması, yürütmenin bağımsız hareket etme kapasitesini sınırlamıştır. Özellikle anayasal denetim mekanizmasının yokluğu ve bireysel haklar dışındaki ekonomik ve sosyal haklara sınırlı yer verilmesi, anayasanın yetersizlik olarak değerlendirilen yönleri arasında sayılabilir. Bu eksikliklere rağmen, 1924 Anayasası, Cumhuriyet'in siyasal ve hukuki çerçevesini belirleyen bir metin olarak, hem demokratikleşme hem de modernleşme süreçlerinin bir parçası olmuştur. Özellikle yargı bağımsızlığına yapılan vurgu, hukuk devleti anlayışını güçlendirmiş ve yargının Türk milleti adına bağımsız bir şekilde işleyişini garanti altına almıştır. Ayrıca, sert anayasa niteliği ve bazı maddelerin değiştirilmesinin yasaklanması gibi yenilikler, anayasa hukukunda kalıcı etkiler bırakmıştır²⁹⁹.

Bu bağlamda, 1924 Anayasası'nın sağladığı kurumsal altyapı, Türkiye'de siyasal ve toplumsal yapının dönüşümünde önemli bir rol oynamış ve Cumhuriyet'in temel değerlerinin geleceğe taşınmasında bir rehber işlevi görmüştür. Ancak, anayasa metninin esnek olmayan yönleri ve zamanla değişen toplumsal ihtiyaçlara yanıt vermekteki yetersizliği, sonraki anayasal düzenlemelerin gerekliliğini ortaya koymuştur³⁰⁰. Dolayısıyla, 1924 Anayasası, hem Cumhuriyet rejiminin temellerini atan bir belge hem de değişen koşullara uyum sağlama kapasitesinin sınırlılığı nedeniyle, Türkiye'nin anayasal tarihindeki evrimin önemli bir halkasıdır. Anayasanın bu özellikleri, onu hem Türk siyasal yaşamının dönüm noktalarından biri hem de sonraki reformların dayandığı temel olarak değerli kılmaktadır.

2.3. 1921 Anayasası ile 1924 Anayasası Arasındaki Farklar

1921 ve 1924 Anayasaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal ve hukuki temellerini şekillendiren iki önemli belge olmakla birlikte, aralarında gerek içerik gerekse uygulama açısından belirgin farklar bulunmaktadır. 1924 Anayasası, Türkiye'nin yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğunu açıkça ifade eden ilk anayasa olma özelliğini taşıırken, 1921 Anayasası

²⁹⁸ Özbudun, a.g.e., s.10-11.

²⁹⁹ Ömer Anayurt, "1924 Anayasası'nda Meclis-Yürütme İlişkileri." Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 8, no. 39, 1997, ss. 673-694.

³⁰⁰ Teziç, a.g.e., s.466.

bu konuda herhangi bir düzenleme içermemiştir³⁰¹. Ancak, Cumhuriyet'in ilanı 1923 yılında gerçekleşmiş ve bu yeni yönetim şekli, 1924 Anayasası ile anayasal bir zemine kavuşturulmuştur. 1924 Anayasası'nda devletin dini İslam'dır hükmüne yer verilmişken, 1921 Anayasası bu konuda herhangi bir düzenleme yapmamış ve laiklik ilkesine ilişkin herhangi bir atıfta bulunmamıştır³⁰². Ayrıca, 1921 Anayasası, Türk anayasaları arasında en kısa metne sahip olan anayasa olarak kabul edilmekte olup, 1924 Anayasası ise daha kapsamlı bir metin sunmaktadır. Bu bağlamda, 1924 Anayasası, temel hak ve özgürlükler ile devletin yönetim yapısına ilişkin daha ayrıntılı düzenlemeler içermektedir³⁰³.

1921 Anayasası, Kanun-ı Esasi'yi yürürlükten kaldırmamış ve bu nedenle bir süre ikili anayasal düzen yaratmıştır. Ancak, 1924 Anayasası, Kanun-ı Esasi'yi tamamen yürürlükten kaldırarak bu duruma son vermiştir. Bununla birlikte, her iki anayasada da egemenlik kayıtsız şartsız milletindir hükmü yer almakta olup, halkın egemenliğinin anayasal bir ilke olarak kabul edilmesi noktasında ortak bir anlayış sergilenmiştir. 1924 Anayasası, kuvvetler birliği ilkesini benimsemiş olmakla birlikte, bu ilkeyi 1921 Anayasası'ndaki kadar katı bir biçimde uygulamamış ve parlamenter sisteme daha yakın bir yapıya evrilmiştir. 1921 Anayasası, kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemini esas alırken, 1924 Anayasası, meclis hükümeti ile parlamenter sistem arasında bir denge kurmaya çalışarak karma bir sistem oluşturmuştur. Bununla birlikte, 1924 Anayasası'nda yargı yetkisinin Türk milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı belirtilmiş, temel hak ve özgürlükler arasında kişinin bireysel haklarına yer verilmiştir. Buna karşın, ekonomik, sosyal ve siyasi haklarla ilgili herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Öte yandan, 1921 Anayasası, yargı ve temel haklar konusunda hiçbir hüküm içermemiştir³⁰⁴.

Her iki anayasa da yasaların Anayasa'ya uygunluğunu denetleyecek bir mekanizma öngörmemiştir. Ancak, 1924 Anayasası, sert bir anayasa olarak tanımlanabilir; zira bazı maddelerinin değiştirilmesi yasaklanmış ve bu düzenleme, Türk anayasa hukukunda bir yenilik olarak yer almıştır. Buna karşılık, 1921 Anayasası yumuşak bir anayasa niteliği taşımakta ve daha esnek bir yapıya sahip bulunmaktadır/ Meclis seçimleri, 1924 Anayasası'na göre dört yılda bir yapılırken, 1921 Anayasası bu süreyi iki yıl olarak belirlemiştir³⁰⁵. Ayrıca, 1921 Anayasası, yerinden yönetim ilkesini benimsemiş ve bu konuda düzenlemeler yapmışken, 1924

³⁰¹ Tanör, a.g.e., s. 288-289

³⁰² Çağdaş, a.g.e., s. 4.

³⁰³ Özbudun, a.g.e., s.6-11.

³⁰⁴ Gözübüyük, a.g.e., s. 116.

³⁰⁵ Özbudun, a.g.e., s.6-11.

Anayasası bu konuda daha geri bir duruş sergilemiştir. Bu durum, 1924 Anayasası'nın daha merkeziyetçi bir yönetim anlayışını benimsediğini göstermektedir³⁰⁶.

Sonuç olarak 1921 ve 1924 Anayasaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal ve hukuki temellerini oluştururken farklı dönemlerin ihtiyaçlarına yanıt veren ve bu bağlamda birbirinden ayrılan iki önemli belge olma özelliğine sahiptir. 1921 Anayasası, Kurtuluş Savaşı'nın olağanüstü koşulları altında hızlı bir şekilde hazırlanmış ve daha çok bir geçiş dönemi anayasası olarak görev yapmıştır. Bu anayasa, ulusal egemenliği temel alarak yeni bir devlet düzeni oluşturmuş ancak kapsamı itibarıyla sınırlı bir düzenleme getirmiştir. Buna karşılık, 1924 Anayasası, Cumhuriyet rejiminin kurumsallaşması için daha detaylı ve sistematik bir yaklaşım sergilemiş, modern bir anayasal düzenin temellerini atmıştır. 1924 Anayasası'nın en dikkat çekici yönlerinden biri, devletin yönetim biçimini açıkça Cumhuriyet olarak tanımlamış olmasıdır. Bu durum sadece bir hukuki düzenleme değil, aynı zamanda devletin ideolojik ve siyasal kimliğini net bir şekilde ortaya koyan bir karardır. Ayrıca, bu anayasanın "*devletin dini İslam'dır*" hükmüne yer vermesi, o dönemin toplumsal ve siyasal yapısına duyulan hassasiyetin bir yansımasıdır. Ancak bu hükmün ilerleyen yıllarda kaldırılması ve laiklik ilkesinin benimsenmesi, Cumhuriyet rejiminin modernleşme sürecinde ne kadar dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Kuvvetler birliği ilkesinin uygulanma biçimi, iki anayasa arasındaki önemli bir fark olarak öne çıkmaktadır. 1921 Anayasası'nın kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemine dayanması, o dönemde merkezi otoriteye duyulan ihtiyacın bir sonucu olarak anlaşılabilir. Buna karşın, 1924 Anayasası'nın kuvvetler birliği ilkesini yumuşatarak yürütme yetkisini Reisicumhur ve İcra Vekilleri Heyeti eliyle uygulanabilir kılması ve parlamenter sisteme yaklaşan bir model sunması, benim değerlendirmeme göre, siyasal sistemde bir denge arayışını yansıtmaktadır. Bu durum, yasama ve yürütme erkleri arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde daha esnek ve pragmatik bir yaklaşımın tercih edildiğini göstermektedir.

Yerinden yönetim ve merkeziyetçilik arasındaki farklılıklar da iki anayasa arasında dikkate değerdir. 1921 Anayasası'nın yerinden yönetim ilkesini benimsemesi, savaş döneminin yerel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir düzenleme olarak değerlendirilebilir. Ancak 1924 Anayasası, merkeziyetçi bir yapıyı tercih etmiş ve yerel yönetimlerin özerkliğini sınırlamıştır³⁰⁷. Bu durum, Cumhuriyet'in kurumsallaşma sürecinde güçlü bir merkezi otoriteye duyulan ihtiyacın bir sonucudur. Ancak bu yaklaşım, yerel yönetimlerin etkinliği ve özerkliği açısından eleştiriye açıktır. Temel hak ve özgürlükler konusundaki düzenlemeler açısından da

³⁰⁶ Tanör, a.g.e., s. 288-289

³⁰⁷ Anayurt, a.g.e., ss. 673-694.

1924 Anayasası'nın daha kapsamlı bir yapı sunduğu açıktır. Ancak, bireysel haklar dışındaki ekonomik, sosyal ve siyasi hakların kapsam dışında bırakılması, anayasanın insan hakları perspektifinden tam anlamıyla çağdaş bir belge olmaktan uzak kaldığını göstermektedir. Bu eksiklik, dönemin anayasal düzenlemelerinin önceliğinin bireylerden ziyade devletin yapısını düzenlemek olduğuna işaret etmektedir.

2.4. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşu ve Milletvekili Seçimi

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) kuruluşu ve milletvekili seçimi, Türkiye'nin modern parlamenter sisteminin temel taşlarını oluşturan önemli olaylardır. Bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden başlayarak, Kurtuluş Savaşı'nın zorlu şartlarında yeni bir devletin temellerinin atılmasıyla sonuçlanmıştır. 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da ilk kez toplanan TBMM, ulusal egemenlik ilkesinin somut bir tezahürü olarak kabul edilmiş ve Türk halkının bağımsızlık mücadelesinin siyasi merkezi haline gelmiştir. TBMM'nin kuruluşu, yeni bir anayasal düzenin başlangıcını temsil etmiş ve demokratik temayüller doğrultusunda halkın temsilcilerinin doğrudan seçilmesiyle halk iradesinin devlet yönetimine yansımaları sağlamıştır³⁰⁸.

2.4.1. TBMM'nin Tek Meclis Sistemi

1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal sisteminin temel taşlarından biri olarak, yasama yetkisinin TBMM tarafından kullanılmasını esas almış ve halk egemenliği anlayışını kurumsallaştırmıştır. TBMM'nin, millet adına egemenlik yetkisini kullanan ve bu yetkinin yegâne temsili organı olarak tanımlanması, Cumhuriyet rejiminin demokratik temellerinin güçlendirilmesini hedeflemiştir. Anayasanın 4. maddesi, TBMM'yi "*milletin tek ve gerçek temsilcisi*" olarak ilan etmiş, 5. maddesi ise yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM'de toplandığını ifade ederek, kuvvetler birliği ilkesine dayalı bir sistemin devam ettiğini ortaya koymuştur³⁰⁹.

1924 Anayasası, meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem unsurlarını harmanlayarak karma bir hükümet modeli oluşturmuş ve bu modeli anayasallaştırmıştır. Anayasanın 7. maddesi, yürütme yetkisinin TBMM tarafından seçilen Reisicumhur ve onun atadığı İcra Vekilleri Heyeti eliyle kullanılacağını hükme bağlamış, böylece yürütme organının doğrudan TBMM'ye bağlı olduğu bir düzenleme getirilmiştir³¹⁰. Ancak bu yapı, yürütme

³⁰⁸ Anayurt , a.g.e., ss. 673-694.

³⁰⁹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 4-5.

³¹⁰ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 7.

organının TBMM'ye karşı tam bir sorumluluk taşımasını öngörmekte ve hükümetin her an Meclis tarafından denetlenebileceği veya görevden alınabileceğini açıkça ifade etmektedir. Yürütmenin meclisi feshetme yetkisinin bulunmaması ise parlamenter sistemin klasik unsurlarından olan yürütme-yasama dengesinin bu dönemde henüz tam anlamıyla kurulamadığını göstermektedir. Bu hükümet modeli, yasama üstünlüğüne dayalı bir yönetim anlayışı benimseyerek, yürütme erkinin hareket alanını sınırlamış ve Meclis'in otoritesini ön planda tutmuştur. Bu durum, halkın temsilcilerinin egemenliği tam anlamıyla kontrol eden bir organ olarak görülmesi açısından dönemin siyasal anlayışını yansıtsa da, yürütme organının etkinliği açısından bazı yapısal sorunlar yaratmıştır. Yürütme organının meclisten bağımsız hareket edememesi, sistemin istikrarını ve karar alma süreçlerinin hızını olumsuz etkileyebilmiştir. Bununla birlikte, bu düzenleme, halk egemenliği ilkesine olan bağlılığı derinleştirmiş ve Cumhuriyet'in demokratik değerlerini güçlendirmiştir. 1924 Anayasası'nın getirdiği karma hükümet modeli, Cumhuriyet rejiminin ilk yıllarında halk egemenliği ilkesini kurumsallaştırmayı hedeflemiş, ancak yasama-yürütme dengesini tam anlamıyla sağlamayı başaramamıştır. Yürütme organının meclise karşı sorumlu tutulması, demokratik hesap verebilirlik açısından önemli bir ilerleme sağlarken, yürütme erkinin işlevselliği ve bağımsızlığı açısından sınırlamalar yaratmıştır. Bu anayasal düzenleme, Türk siyasal sisteminin erken dönemindeki ihtiyaçlara yanıt verirken, aynı zamanda bu sistemin eksikliklerini ve gelecekte yapılacak reformların gerekliliğini de ortaya koymuştur. 1924 Anayasası, bu yönüyle, Cumhuriyet'in siyasal yapısının şekillenmesinde kritik bir dönüm noktası olmuştur³¹¹.

TBMM'nin yasama ve yürütme yetkilerini tek elde toplaması, kuvvetler birliği ilkesi çerçevesinde yorumlanmıştır. Ancak anayasanın 8. maddesi ile yargı yetkisi bağımsız mahkemelere verilmiş, bu durum yargının yasama ve yürütmeden ayrıldığını ve parlamenter sisteme geçiş yönünde bir adım atıldığını göstermektedir³¹². Bu çerçevede, 1924 Anayasası hem kuvvetler birliği hem de görevlerin ayrılığı ilkelerini bir arada uygulayan bir model sunmuştur. 1924 Anayasası'nın hazırlanışı sırasında çift meclisli bir sistemin kurulması tartışılmış, ancak bu öneri TBMM tarafından reddedilmiştir. Tek meclisli sistemin tercih edilmesinde, karar alma süreçlerini hızlandırma, milli egemenliğin doğrudan yansımaları sağlama ve yasama faaliyetlerinin daha etkin bir şekilde yürütülmesi gibi unsurlar etkili olmuştur. Özellikle Bursa Milletvekili Refet Bele ve İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bozkurt'un çift meclis sistemine ilişkin önerilerine rağmen, tek meclisli yapı tercih edilmiştir. Bu tercihin bir diğer nedeni de,

³¹¹ Anayurt , a.g.e., ss. 673-694.

³¹² Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 8.

Cumhuriyet'in kurucu ilkeleri doğrultusunda TBMM'nin üstünlüğünü koruma arzusu olmuştur³¹³.

2.4.2. Seçim Hakkı ve Milletvekili Olma Şartları

1924 Anayasası, yasama organının yapısını ve işleyişini düzenlerken seçim hakkı ve milletvekili olma şartlarını da açıkça tanımlamıştır. Anayasanın 10. maddesi, seçim hakkını 18 yaşını doldurmuş her erkek Türk vatandaşına tanımış, bu hak daha sonra 1934 yılında yapılan değişiklikle kadınlara da genişletilmiştir. Böylece, 22 yaşını dolduran kadın ve erkek Türk vatandaşlarının seçimlere katılma hakkı anayasal bir ilke haline getirilmiştir. Anayasanın 11. maddesi, milletvekili olabilmek için belirli koşullar öngörmüştür³¹⁴. Otuz yaşını doldurmuş her Türk vatandaşı milletvekili seçilebilme hakkına sahiptir. Bunun yanı sıra, 12. madde, milletvekili olma yeterliliğini sınırlayan durumları belirtmiştir. Buna göre:

- Yabancı devletlerin resmi hizmetinde bulunanlar,
- Terör veya hırsızlık, sahtecilik, dolandırıcılık gibi yüz kızartıcı suçlardan mahkûm olanlar,
- Kamu hizmetlerinden yasaklı olanlar,
- Türkçe okuyup yazmayı bilmeyenler, milletvekili seçilme hakkından mahrum bırakılmıştır³¹⁵.

1924 Anayasası'nın seçim hakkı ve milletvekili olma şartlarına ilişkin temel düzenlemeleri, dönemin siyasal anlayışı ve toplumsal yapısının bir yansıması olmaktadır. Seçim hakkının başlangıçta yalnızca erkek vatandaşlara tanınmış olması, o dönemde kadınların siyasal haklarının göz ardı edildiğini göstermektedir. Ancak 1934 yılında yapılan anayasa değişikliği ile kadınlara da bu hakkın tanınması, Cumhuriyet'in modernleşme ve eşitlik ilkeleri doğrultusunda önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Bu değişiklik, kadınların siyasal hayata katılımını sağlayarak Türkiye'yi birçok batılı ülkeden önce kadınlara oy hakkı tanıyan bir konuma taşımış, bu durum Cumhuriyet rejiminin toplumsal dönüşümdeki rolünü güçlendirmiştir³¹⁶. Bu düzenlemeler, yalnızca kadınların siyasal katılımını artırmakla kalmamış, aynı zamanda demokratikleşme sürecinin derinleşmesine de katkıda bulunmuştur.

Milletvekili olma şartları ise hem temsil edilecek kişilerin yeterliliğini sağlama hem de meclis kompozisyonunu belirli bir standart çerçevesinde tutma amacı gütmüştür. Otuz yaş

³¹³ Özbudun, a.g.e., s.24.

³¹⁴ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 11.

³¹⁵ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 12.

³¹⁶ Anayurt , a.g.e., ss. 673-694.

sınırı, milletvekili adaylarından belirli bir olgunluk ve deneyim beklendiğini ortaya koyarken, Türkçe okuyup yazma zorunluluğu, anayasal düzenin ulusal dil birliğine verdiği önemi vurgulamaktadır. Ancak, bu şartların bazıları, özellikle eğitim ve okuryazarlık düzeyi düşük bireylerin siyasal temsiline engel olmuş ve bu durum, demokratik temsilde sınırlamalar yaratmıştır³¹⁷. Kamu hizmetlerinden yasaklı olma veya yüz kıztartıcı suçlardan mahkûmiyet gibi koşullar ise, meclisin itibarını koruma ve temsilcilerin güvenilirliğini sağlama amacı taşımaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, milletvekili olma yeterliliğini sınırlayan bu düzenlemeler, TBMM'nin saygın bir yapı olarak işlev görmesini desteklemiştir. Seçim hakkının yalnızca belirli bir yaş ve toplumsal grup ile sınırlanması, Cumhuriyet'in erken dönemindeki sosyo-politik anlayışın bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu dönemde belirli grupların dışlanması, modernleşme sürecinde geleneksel yapılarla hesaplaşma ve yeni bir siyasal kültür oluşturma çabasıdır. Ancak, bu durum, halkın geniş kesimlerini siyasal süreçlerin dışında bırakmış ve demokratik temsilde eksikliklere yol açmıştır. 1934 yılında kadınlara tanınan haklar, bu eksikliklerin giderilmesinde bir başlangıç noktası oluşturmuş ve Türkiye'nin siyasal modernleşme sürecine önemli bir katkı sağlamıştır.

1924 Anayasasından anlaşılaçağı üzere, milletvekili olma yeterlilikleri ve seçim hakkına ilişkin düzenlemeleriyle, halk egemenliğini sağlamaya yönelik önemli bir adım atmıştır. Ancak, bu düzenlemeler, dönemin toplumsal yapısı ve siyasi öncelikleri çerçevesinde şekillenmiş, demokratikleşme sürecini bir yandan desteklerken bir yandan da belirli sınırlamalarla kesintiye uğratmıştır. Bu anayasa, erken Cumhuriyet dönemi siyasal yapısının dinamiklerini anlamak ve Türkiye'nin demokratikleşme sürecini değerlendirmek için kritik bir belge niteliği taşımaktadır. Seçim hakkının genişletilmesi ve kadınların siyasal haklarının anayasal düzeyde kabul edilmesi, Cumhuriyet'in eşitlikçi ve demokratik değerlerini pekiştirmiştir. Ancak bu süreç, toplumun tüm kesimlerini kapsayıcı bir demokratik yapı oluşturmak için daha uzun vadeli çabalar gerektirmiştir.

2.4.4. Milletvekili Seçimi ve Görev Süresi

Anayasanın 9. maddesine göre, TBMM milletvekillerinden oluşur ve bu üyeler, halk tarafından seçilir. Milletvekili seçimi için öngörülen koşullar anayasanın 10 ve 11. maddelerinde açıklanmıştır³¹⁸. İlk haliyle 1924 Anayasası, 18 yaşını dolduran erkek Türk vatandaşlarına milletvekili seçimlerinde oy kullanma hakkı tanımıştır. 1934 yılında yapılan bir

³¹⁷ Anayurt , a.g.e., ss. 673-694.

³¹⁸ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 10-11.

anayasa değişikliği ile bu hak, kadınları da kapsayacak şekilde genişletilmiş ve seçme yaşı 22 olarak belirlenmiştir. Milletvekili adayı olabilmek için 30 yaşını doldurmuş olmak şartı getirilmiştir. 1934 değişikliğiyle bu düzenleme hem erkek hem kadın Türk vatandaşlarını kapsar hale gelmiştir. Anayasanın 12. maddesi, belirli suçlardan hüküm giymiş, kamu hizmetlerinden yasaklı veya yabancı devletlerin resmi hizmetinde bulunan kişilerin milletvekili seçilme hakkını sınırlandırmıřtır³¹⁹.

Anayasanın 13. maddesi, milletvekili seçimlerinin dört yılda bir yapılacağını ngrmştir. Bu sürede görev yapan milletvekillerinin yeniden seçilebilmesi mümkündür. Yeni meclis toplanana kadar eski meclisin göreve devam edeceği belirtilmiş, olağanşt durumlarda ise görev süresinin bir yıl uzatılabileceği hükmü getirilmiřtir³²⁰. 1924 Anayasası, milletvekillerinin yalnızca seçildikleri bölgeyi değil, tüm milleti temsil ettiğini açıkça belirtmiştir. Tanör'e göre, 1924 Anayasası, Osmanlı-Türk anayasa geleneğinde milletvekillerinin temsilcilik sıfatı açısından bir ara dönem oluřturmuřtur³²¹. Kanun-ı Esasi'nin 71. maddesinde milletvekillerinin *“kendi seçenlerin değil, tüm Osmanlıların vekili”* olduğu ifade edilmişti. 1921 Teşkilât-ı Esâsiye'nin 5. maddesinde de benzer şekilde milletvekillerinin yalnızca seçildikleri vilayetin değil, tüm milletin vekili olduğu belirtilmiştir. Bu anlayış, 1924 Anayasası'nın 13. maddesinde, *“Milletvekilleri sadece kendini seçen çevrenin değil; bütün milletin vekilidir”* şeklinde tekrar edilmiřtir³²². Tanör'e göre bu düzenleme, seçen ve seçilen arasındaki vekâlet zincirini anayasal bir temele oturtmuştur.

Bununla birlikte 1924 Anayasası'nın düzenlemeleri, halkın egemenliğini sağlam bir zemine oturtarak, TBMM'yi milli iradenin yegâne temsili olarak konumlandırmıştır. Milletvekillerinin ulusal çıkarları ön planda tutarak hareket etmeleri gerektiği vurgulanmış ve yasama organının ulusal bir karakter taşıması hedeflenmiştir. Ayrıca, seçimlerin belirli bir periyotla yapılması, demokratik sürekliliğin sağlanması açısından önemli bir düzenleme olarak kabul edilmiştir.

2.4.5. Seçim Dönemi ve Yeniden Seçim

Anayasa'nın on üçüncü maddesi, milletvekilliği seçimlerinin dört yıllık periyotlar halinde gerçekleştirilmesini zorunlu kılarak, demokratik sürekliliğin sağlanmasında kritik bir rol üstlenmektedir. Bu madde, milletvekillerinin seçim dönemi sona erdikten sonra yeniden

³¹⁹ Tanör, a.g.e., s. 288-289.

³²⁰ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 13.

³²¹ Tanör, a.g.e., s. 288-289.

³²² Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 13.

aday olabilme haklarına sahip olduklarını da hüküm altına almıştır³²³. İlgili düzenlemelere göre, seçimlerin yapılması mümkün olmayan olağanüstü durumlarda, TBMM'nin mevcut görev süresi en fazla bir yıl süreyle uzatılabilmektedir. Bu, seçimlerin zamanında gerçekleştirilememesi gibi istisnai durumlar karşısında yasama organının işleyişini kesintiye uğratmamak amacıyla tasarlanmış bir güvencedir. Anayasa ayrıca, görev süresi dolan milletvekillerinin tekrar aday olabilmelerini ve seçilebilmelerini mümkün kılan hükümleri içermektedir. Bu düzenleme, deneyimli yasama üyelerinin meclise dönüşünü kolaylaştırırken, aynı zamanda seçmenlerin temsilcilerini değiştirme veya bu temsilcilere olan güvenlerini yenileme haklarını da korumaktadır.

Seçim dönemlerinin birbiri ardına devamlılığını sağlamak amacıyla, yeni seçilen meclis toplanıncaya kadar mevcut meclisin görevine devam etmesi yasal olarak belirlenmiştir. 1924 Anayasası, seçimlerin düzenli ve öngörülebilir aralıklarla yapılmasını temin ederek, halk egemenliğinin korunmasını amaçlamaktadır. Aynı zamanda, olağanüstü durumlar sebebiyle süre uzatımına imkân tanıyan ve görev süreleri arasındaki devamlılığı sağlayan hükümler, yasama faaliyetlerinin sürekliliğini garanti altına almayı hedeflemektedir. Bu, demokratik işleyişin ve yönetim mekanizmalarının etkinliğinin sürdürülmesinde önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir³²⁴.

2.5. Milletvekillerinin Hak ve Sorumlulukları

Milletvekillerinin hak ve sorumlulukları, demokratik bir toplumda temsil edilen halkın isteklerinin ve ihtiyaçlarının karşılanmasını temin etmek amacıyla belirlenmiştir. Bu çerçevede milletvekilleri, hem yasama organının etkin işleyişini sağlamalı hem de halkın çıkarlarını gözetmelidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev yapan milletvekilleri, yasama, denetim ve temsil işlevlerini yerine getirirken belirli hak ve yükümlülüklerle tabi tutulurlar. Bu haklar ve yükümlülükler, milletvekillerinin görevlerini etkili bir şekilde icra etmesine olanak tanırken, aynı zamanda çeşitli etik ve yasal sınırlarla çerçevelenir. Milletvekilleri, temsili demokrasinin temel taşlarından biridir.

2.5.1. Milletvekili Bağımsızlığı ve Temsili Görev

1924 Anayasası, milletvekillerinin yasama faaliyetlerini özerk bir biçimde yerine getirebilmeleri için kapsamlı hükümler barındırmaktadır. Bu hükümler arasında öne çıkan 17.

³²³ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 13.

³²⁴ Anayurt , a.g.e., ss. 673-694.

madde, milletvekillerinin TBMM'nde gerçekleştirdikleri oy kullanma, düşünce beyan etme ve konuşma faaliyetlerinden ötürü herhangi bir hukuki ya da cezai sorumluluk altına giremeyeceklerini garantilemektedir. Bu madde, aynı zamanda milletvekillerinin dokunulmazlık haklarını da kesin bir şekilde koruma altına almakta, ancak suçüstü durumlarında bu dokunulmazlık geçerli olmamakta ve ilgili yetkililerin bu durumu derhal TBMM'ye bildirmeleri zorunluluğu getirilmiştir.

1924 Anayasası ayrıca, milletvekillerinin yalnızca seçildikleri bölgeyi değil, aynı zamanda tüm ulusu temsil ettiklerini vurgulamaktadır. Anayasanın 13. maddesi, her milletvekilinin “*yalnız kendini seçen çevrenin değil, bütün milletin vekili*” olduğunu açıkça beyan etmektedir³²⁵. Bu düzenleme, milletvekillerinin geniş bir temsil yetkisi ile hareket etmelerinin önünü açmaktadır. 23. maddenin hükümleri ise, milletvekilliği ile hükümet görevlerinin birleştirilmesini yasaklayarak, yasama üyelerinin yürütme organının etkisinden bağımsız olarak görevlerini yerine getirmelerini amaçlamaktadır³²⁶. Bu bağlamda, Anayasa, milletvekillerinin hem hukuki hem de işlevsel dokunulmazlıklarını sağlamlaştırarak, temsil ettikleri yurttaşların çıkarlarını, yürütme ya da yargı organlarının olası müdahalelerine karşı koruyan bir zemin oluşturmuştur.

2.5.2. And İçme ve Bağlılık Yemini

1924 Anayasası, yasama organı olan TBMM'nin üyelerine yönelik düzenlemelerinde, milletvekillerinin and içmesi ve bağlılık yeminini anayasal bir yükümlülük olarak öngörmüştür. 1924 Anayasası'nın 16. maddesi, TBMM üyelerinin göreve başlamadan önce bir yemin etmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu yemin metni şu şekildedir:

“Vatan ve milletin saadet ve selametine ve milletin bilâkaydüşart hâkimiyetine mugayir bir gâye takip etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma 'vallahî’³²⁷.”

Bağlılık yemini, milletvekillerinin anayasal görevlerini yerine getirirken hukukun üstünlüğüne, cumhuriyetin temel ilkelerine ve milletin egemenlik hakkına saygı göstereceklerine dair taahhüt anlamına gelmektedir. 1928 yılında yapılan bir değişiklikle, yemin metnindeki “*vallahî*” ibaresi kaldırılarak yerine, “*namusum üzerine söz veririm*” ifadesi eklenmiştir. Bu değişiklik, anayasal düzenin laiklik ilkesine uygun bir şekilde şekillendiğinin bir göstergesidir. Böylece yemin metni şu şekli almıştır:

³²⁵ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 13.

³²⁶ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 23.

³²⁷ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 16.

“Vatan ve milletin saadet ve selametine ve milletin bilâkaydüşart hâkimiyetine mugayir bir gaye takip etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm.”

2.5.3. Milletvekili Dokunulmazlığı

1924 Anayasası, TBMM’nin üyeleri için öngördüğü milletvekili dokunulmazlığı prensibi, yasama organının bağımsızlığını ve etkinliğini pekiştiren temel bir düzenlemedir. Bu anayasal düzenleme, milletvekillerinin, TBMM çatısı altında gerçekleştirdikleri oylama, düşünce beyanı ve konuşmaları nedeniyle, adli veya idari bir sorumlulukla yüzleşmelerinin önüne geçmektedir. Özellikle Anayasa’nın 17. maddesi, bu tür faaliyetler nedeniyle milletvekillerinin herhangi bir cezai veya hukuki yargılamaya tabi tutulamayacaklarını açıkça hüküm altına almıştır. Bu, milletvekillerinin, kendi ifade özgürlüklerini kullanırken, herhangi bir yaptırım korkusu olmadan hareket edebilmeleri için zorunlu bir koruma olarak değerlendirilmektedir³²⁸.

Dokunulmazlık kavramı, TBMM dışında yapılan açıklamaları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Yani bir milletvekilinin Meclis dışında yapmış olduğu açıklamalar da, eğer bu açıklamalar Meclis içinde yapılmış olsaydı nasıl dokunulmazlık kapsamında değerlendirilecekse, aynı şekilde değerlendirilir. Ancak, suçüstü hallerinde milletvekillerinin bu dokunulmazlıkları geçici olarak askıya alınabilir. Böyle bir durumda dahi, ilgili makamların, TBMM’yi olay hakkında derhal bilgilendirme yükümlülüğü bulunmaktadır³²⁹. Milletvekillerinin tutuklanması veya yargılanması ise ancak Meclis Genel Kurulu’nun izni ile mümkündür. Bu izin, milletvekillerine yönelik herhangi bir cezai işlem başlatılabilmesi için zorunlu bir prosedür olarak işlev görmektedir. Görev süreleri boyunca, milletvekillerine yönelik cezai hükümlerin uygulanması da ertelenmektedir. Bu süre zarfında, herhangi bir mahkeme kararının milletvekilleri hakkında icra edilmesi mümkün olmayıp, zamanaşımı hükümleri de işletilemez³³⁰.

Anayasal bu hükümler, milletvekillerinin yasama sürecine katılımlarını güçlendirirken, aynı zamanda yasama organının işleyişini olumsuz yönde etkileyebilecek muhtemel yargı müdahalelerinden koruma altına almaktadır. Bu durum, yasama organının işlevselliğini desteklerken, aynı zamanda halkın temsilcilerinin hukuki sıkıntılarla karşı karşıya kalmadan görevlerini yerine getirmelerini sağlamaktadır. Dolayısıyla, dokunulmazlık ilkesi, yasama bağımsızlığının korunmasında ve hukukun üstünlüğünün sağlanmasında kritik bir role sahiptir³³¹.

³²⁸ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 17.

³²⁹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 17.

³³⁰ Anayurt , a.g.e., ss. 673-694.

³³¹ Tanör, a.g.e., s. 289.

3. BÖLÜM: 1924 ANAYASASINDA YASAMA VE YÜRÜTME İLİŞKİSİ

1924 Anayasası, TBMM'nin üstünlüğüne dayalı bir sistem öngörmüş ve yasama ile yürütme organları arasında belirli bir dengeyi gözetmeye çalışmıştır. Anayasa, yasama ve yürütme arasındaki ilişkileri düzenlerken, kuvvetler birliği ilkesini esas almış ancak bu ilkeyi katı bir şekilde uygulamaktan ziyade, yasama üstünlüğüne dayalı bir model geliştirmiştir. Yasama organı olan TBMM, hem yasama yetkisini hem de yürütmenin denetimini elinde bulundurarak, hükümet ve Reisicumhur üzerinde güçlü bir etkide bulunmuştur. Bu çerçevede, yasama ve yürütme ilişkileri anayasa tarafından açıkça belirlenmiş olup, dönemin siyasi dinamikleri bu ilişkilerin pratikteki işleyişini büyük ölçüde şekillendirmiştir.

Bu bölümde, TBMM ile Reisicumhur ve hükümet arasındaki ilişkiler, yasama organının yürütme üzerindeki denetim yetkileri, kuvvetler ayrılığı ilkesi ve meclisin hükümet karşısındaki konumu ele alınacaktır. Ayrıca, 1924 Anayasası'nın yasama ve yürütme organları arasındaki güç dengelerine ilişkin düzenlemeleri, bu düzenlemelerin pratikteki etkileri ve dönemsel siyasi koşulların bu ilişkilere olan etkisi incelenecektir.

3.1. Meclisin Yetkileri

Anayasa'nın 26. maddesi, TBMM'nin yasama yetkisini “*Büyük Millet Meclisi, kanunların yapılması, değiştirilmesi, yorumlanması ve yürürlükten kaldırılması yetkilerini bizzat kullanır*” şeklinde düzenlemiştir. Meclisin yasama yetkisi, sadece kanun koyma ile sınırlı olmayıp, uluslararası anlaşmaların onaylanması, bütçe kanunlarının çıkarılması ve devletin genel politikalarının belirlenmesine yönelik kararlar alınmasını da kapsamıştır. Ayrıca, anayasa gereği meclisin düzenlediği yasalar, diğer hukuki düzenlemelere üstünlük sağlamıştır³³².

Anayasanın 5. maddesi, yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM'de birleştiğini belirtmektedir³³³. Bu bağlamda, meclis hükümeti sistemi çerçevesinde, TBMM hem yasama görevini yerine getirmiş hem de yürütme organını denetleme yetkisine sahip olmuştur. Meclis, hükümetin oluşturulması ve denetlenmesi süreçlerinde de belirleyici bir role sahiptir. Reisicumhur ve İcra Vekilleri Heyeti'nin seçimi ve güvenoyu mekanizmaları, TBMM'nin yürütme üzerindeki etkisini artırmıştır. 1924 Anayasası'nda TBMM'nin yargı organı üzerindeki yetkileri daha sınırlı bir çerçevede ele alınmıştır. Ancak anayasanın 61. maddesi, TBMM'ye yüksek devlet görevlilerinin yargılanması için Divan-ı Ali'yi oluşturma yetkisi

³³² Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 26.

³³³ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 5.

vermiştir³³⁴. Anayasa, TBMM'ye uluslararası ilişkilerde de önemli yetkiler tanımaktadır. Devletlerarası anlaşmaların onaylanması, savaş ilanı ve barış antlaşmalarının yapılması TBMM'nin yetkileri arasındadır.

3.1.1. Yasama Yetkileri: Kanun Yapma ve Değiştirme

Anayasanın 26. maddesi, yasama yetkisini TBMM'ne vermiş, kanun yapma ve değiştirme yetkisini millet iradesinin doğrudan temsil edildiği bir mekanizma olarak tasarlamıştır. Bu bağlamda, TBMM'nin yasama yetkisi, halk egemenliği ve demokratik temsiliyet ilkelerinin en somut ifadesidir. 26. maddeye göre, kanun yapma yetkisi münhasıran TBMM'ye aittir. "*Büyük Millet Meclisi, kanunların yapılması, değiştirilmesi, yorumlanması ve yürürlükten kaldırılması yetkilerini bizzat kullanır*" hükmü, yasama yetkisinin başka bir organa devredilemeyeceğini açıkça belirtmekte ve yasama faaliyetlerinin demokratik meşruiyetine vurgu yapmaktadır³³⁵. TBMM, kanun yapma sürecinde geniş bir yetki alanına sahiptir. Yasama süreci, milletvekillerinin ve İcra Vekilleri Heyeti'nin kanun teklif edebilmesiyle başlar. Kanunların değiştirilmesi sürecinde, TBMM'nin yasama faaliyetlerini bağımsız ve halk iradesine uygun bir şekilde yürütmesi esastır. Kanun değişiklikleri, aynı kanun yapma sürecindeki prosedürlere tabidir ve anayasal sınırlar çerçevesinde gerçekleştirilir³³⁶.

Kanunların değiştirilmesi sırasında, halkın ihtiyaçlarına uygun düzenlemeler yapılması, anayasanın TBMM'ye yüklediği temel görevlerden biridir. Ayrıca, değişiklik tekliflerinin müzakeresi sırasında meclis iç tüzüğü esas alınır ve tekliflerin değerlendirilmesi demokratik müzakere ilkelerine uygun olarak yapılır. 1924 Anayasası, kanun yapma ve değiştirme süreçlerinde anayasa ile uyumluluğu temel bir şart olarak öngörmüştür. Anayasanın üstünlüğü ilkesi, yasama organının yetkilerinin anayasada belirtilen sınırlar içinde kullanılmasını gerektirir. Ancak, 1924 Anayasası döneminde anayasa mahkemesi bulunmadığından, kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyen özel bir yargı organı mevcut değildir. Bu durum, anayasal üstünlük ilkesinin uygulanmasında zorluklar yaratmıştır. Anayasa'nın 20. maddesi, TBMM'nin müzakerelerinin aleniyetini vurgulayarak, kanun yapma sürecinde şeffaflığı sağlamıştır. Müzakerelerin açık olması, halkın temsilcileri tarafından yapılan yasama faaliyetlerinin kamuoyu tarafından izlenebilmesini mümkün kılmıştır³³⁷. Ayrıca, iç tüzük

³³⁴ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 61.

³³⁵ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 61.

³³⁶ Anayurt , a.g.e., ss. 673-694.

³³⁷ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 20.

uygulamalarıyla kanun yapma süreçlerinin düzenlenmesi, meclis çalışmalarında düzeni ve etkinliği artırmıştır.

1924 Anayasası'nın 26. Maddesi halk iradesinin doğrudan yansıdığı TBMM'nin merkezi bir otorite olarak konumlanmasını sağlamış, ancak yasama yetkisinin sınırlarını ve anayasa ile uyumluluğunu denetleyen bir mekanizmanın eksikliği, anayasal üstünlük ilkesinin uygulanmasında önemli bir boşluk yaratmıştır. Kanun yapma sürecinde İcra Vekilleri Heyeti'nin de teklif sunabilmesi, yürütme ve yasama organları arasındaki iş birliğini teşvik etmiş, ancak aynı zamanda yasama bağımsızlığına yönelik eleştirilere de yol açmıştır. Bu durum, meclis hükümeti sisteminin özelliklerini yansıtsa da kuvvetler ayrılığı ilkesi açısından tartışmalı bir yapı ortaya koymaktadır. Kanun yapma sürecinin müzakerelere dayalı ve şeffaf bir şekilde gerçekleştirilmesini öngören hükümler, demokratik hesap verebilirlik açısından dönemin ileri düzenlemelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Ancak, anayasa mahkemesi gibi bir denetim mekanizmasının bulunmaması, yasama faaliyetlerinde anayasal sınırların korunmasını yalnızca TBMM'nin inisiyatifine bırakmıştır. Bu bağlamda, TBMM'nin yasama sürecindeki üstün rolü, halk egemenliği ilkesini güçlendirmiş ve demokratik temsiliyeti derinleştirmiştir. Ancak, anayasal denetim eksikliği ve yürütme ile yasama arasındaki güç ilişkileri, 1924 Anayasası'nın uygulama süreçlerinde ortaya çıkan zorlukları göstermektedir. 26. madde, dönemin demokratikleşme çabalarını ve halk iradesine duyulan önemi yansıtan güçlü bir düzenleme olmakla birlikte, sistemin işleyişinde bazı denge mekanizmalarının eksik olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu eksikliklere rağmen, yasama sürecindeki şeffaflık ve müzakerelerin aleniliği, modern bir anayasal düzenin temellerini oluşturma çabası olarak değerlendirilmelidir.

3.1.2. Bütçe ve Mali Denetim Yetkileri

Bütçe yapma ve mali denetim, Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal düzeninin temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Anayasa, TBMM'ne kamu kaynaklarının yönetimi ve denetimi konusunda geniş yetkiler bahşederek, bu kaynakların kullanımında demokratik bir kontrol mekanizması tesis etmiştir. Özellikle, 1924 Anayasası'nın mali düzenlemelere dair hükümleri, bütçe yapma yetkisinin münhasıran TBMM'ye ait olduğunu vurgulamaktadır. Anayasanın 26. maddesi, bütçe kanunlarının hazırlanması, müzakeresi ve onaylanmasını yasama organının yetki alanına dahil etmiştir. Bu süreç, yürütme organı tarafından hazırlanan

bütçe tasarısının TBMM'ye sunulmasıyla başlamakta, yürütme organının hazırladığı tasarı, yasama organının onayına sunularak yasal bir zemine oturtulmaktadır³³⁸.

Yürütme organı, bütçe taslağını hazırlama sorumluluğunu üstlenmekle birlikte, bu tasarının yasalaşması süreci, TBMM'nin detaylı incelemesi ve onayı ile tamamlanmaktadır. TBMM'nin bu süreçteki rolü, yalnızca yürütme tarafından hazırlanan tasarıyı onaylamakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bu tasarının halkın ihtiyaç ve beklentilerini karşılayacak şekilde düzenlenmesini sağlamaktır. Anayasanın mali denetime ilişkin hükümleri, TBMM'ye kamu harcamalarını denetleme yetkisi vermektedir. Bu yetki, devletin genel hesaplarının incelenmesi ve tasdik edilmesi süreçlerini kapsamakta olup, yürütme organının mali işlemleri üzerinde etkin bir gözetim mekanizması kurulmasını mümkün kılmaktadır³³⁹.

Mali denetim sürecinde, yürütme tarafından hazırlanan ve TBMM'ye sunulan harcama raporları, meclis tarafından detaylı bir şekilde incelenmektedir. Bu incelemeler, TBMM bünyesindeki yetkili komisyonlar ve organlar aracılığıyla yürütülmekte, böylece kamu kaynaklarının etkin, verimli ve şeffaf bir şekilde kullanılmasını denetlemektedir. 1924 Anayasası'nın bu düzenlemeleri, TBMM'nin bütçe ve mali denetim yetkilerini genişletmek suretiyle, demokratik yönetim anlayışını pekiştirmiş ve meclisin bu alandaki rolünü halk egemenliği ilkesine dayandırmıştır.

3.1.3. Uluslararası Sözleşmeler ve Barış Anlaşmaları

1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi ve hukuki yapısını inşa ederken, uluslararası platformdaki etkileşimlerinde de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne mühim yetkiler atfetmiştir. Bu yetkiler, TBMM'nin yasama ve denetim fonksiyonlarının bir uzantısı olarak uluslararası sözleşmelerin onaylanması ve barış anlaşmalarının yapılmasını içermektedir. Anayasanın 26. maddesi, uluslararası sözleşmelerin TBMM tarafından onaylanmasını zorunlu kılmakta ve bu süreçte yürütme organının dış politika inisiyatiflerini yasama organının denetimine tabi tutmaktadır³⁴⁰.

Anayasa, yürütme organının uluslararası sözleşmeleri müzakere edip imzalamasına olanak tanımakla birlikte, bu sözleşmelerin yürürlüğe girmesi için TBMM'nin onayını şart koşturmaktadır. Bu düzenleme, ulusal iradenin uluslararası alanda etkin bir şekilde temsil edilmesini sağlamakta ve yürütme organının yetkilerini dengeleyici bir işlev görmektedir. TBMM'nin bu onay süreci, uluslararası hukuk bağlamında Türkiye'nin taahhütlerinin

³³⁸ Bahçeci, a.g.e.,s. 583-614.

³³⁹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 26.

³⁴⁰ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 26.

meşruiyetini ve toplumsal kabulünü teminat altına almak için kritik öneme sahiptir³⁴¹. Özellikle, 1924 Anayasası barış anlaşmalarının da TBMM tarafından onaylanmasını mecburi kılmıştır. Barış anlaşmaları, bir devletin uluslararası statüsünü ve güvenliğini doğrudan etkileyen kritik belgeler oldukları için, TBMM'nin bu süreçte oynadığı rol, ulusal egemenlik ilkesine duyulan derin saygının bir ifadesidir. TBMM'nin barış anlaşmalarını onaylama yetkisi, savaş ve barış kararlarının yürütme tarafından tek başına alınmasının önüne geçmekte, bu süreçlerin anayasal bir zeminde yürütülmesini sağlamakta, böylece, TBMM yürütme üzerinde etkili bir kontrol mekanizması olarak işlev görmektedir.

3.1.4. Diğer Yetkiler: Af, Ölüm Cezası, Para Basma

1924 Anayasası, TBMM 'ne yalnızca kanun yapma ve değiştirme yetkileriyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda devletin esas işlevlerine dair geniş yetkiler de bahsetmiştir. Anayasa'nın 26. maddesi, TBMM'ye, umumi ve hususi af ilan etme salahiyeti vermektedir. Bu tanzim, devletin cezai salahiyetlerini insani ve siyasi sebeplerle tahdit etmekte, meclise suçluların cezalarını hafifletme veya tamamen kaldırma gibi kapsamlı bir yetki meydana sunmaktadır. Umumi af, muayyen bir suç veya suç grubuna müteveccih olarak toplu bir ceza indirimi sağlarken, hususi af ise muayyen şahıslara müteveccih uygulanmaktadır³⁴².

Meclis, bu salahiyetini kullanırken cemiyetin selamet ve emniyetini esas almakta, ayrıca af kararlarının kamu vicdanı üzerindeki tesirlerini de dikkate almaktadır. Bilhassa, 1924 Anayasası, Meclis'e ölüm cezası kararlarının icrasında da özel bir salahiyet tanımıştır. Anayasanın müteallik hükümleri uyarınca, ölüm cezalarının kesinleşmesi ve icra edilebilmesi için Meclis'in tasvibi şart koşulmuştur. Bu salahiyet, ölüm cezası kararlarının keyfi ve adaletsiz bir şekilde uygulanmasını engellemekte, meclisin insan haklarına saygılı ve adil bir yargılama süreci içinde hareket etmesini temin etmektedir.

Meclis'e tanınan diğer bir mühim salahiyet ise para basma ve milli para biriminin düzenlenmesine dair kararlar almaktır. Anayasa'nın 26. maddesi, para basma salahiyetini Meclis'in murakabesine tabi kılmaktadır. Para basma salahiyeti, milli hâkimiyet ilkesinin iktisadi bir yansıması olarak kabul edilebilir. Bu salahiyet, memleketin mali istikrarını muhafaza ve kamu menfaatini gözetme mesuliyeti çerçevesinde Meclis'e verilmiştir³⁴³. İktisadi kararların demokratik murakabesinin temini, halkın temsilcilerinin mali siyasetlerde faal bir rol oynamasını garanti altına almaktadır.

³⁴¹ Anayurt , a.g.e., ss. 673-694.

³⁴² Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 26.

³⁴³ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 26.

3.2. Milletvekilliğinin Sona Ermesi ve Boşalan Milletvekilliği

1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin asli siyasi ve hukuki düzenini tesis ederken, yasama organı olan TBMM'nin yapı ve işleyişini tafsilatlı bir şekilde düzenlemiştir. Bu düzenlemeler arasında, milletvekilliğinin sona erme sebepleri ve boşalan milletvekilliklerinin nasıl doldurulacağına dair hükümler, demokratik temsilin devamlılığını temin açısından ehemmiyet arz etmektedir. Anayasa'nın 28. ve 29. maddeleri, milletvekilliğinin sona erme hallerini tafsilatlı şekilde ele almıştır³⁴⁴. Milletvekilliği, anayasa hükümlerine binaen aşağıdaki durumlarda nihayete ermekte:

1. İstifa: Anayasa, milletvekillere istifa hakkı bahsetmiştir. Ancak bu hakkın icrası, anayasal çerçevede belirli prosedürlere tabidir. Milletvekilinin istifasının Meclis tarafından kabul edilmesi icap etmektedir.

2. Meşru Sebeplerle Görevden Çekilme: Meşru bir sebebe istinaden milletvekilliğinden çekilenler, bu durumu belgelendirmek ve Meclis'e arz etmekle mükelleftir.

3. Devam Etmeme Durumu: Milletvekilinin, izinsiz veya mazeretsiz olarak arka arkaya iki ay boyunca Meclis toplantılarına iştirak etmemesi milletvekilliğinin sona ermesine sebep olmaktadır.

4. Diğer Görevlere Atanma: 1924 Anayasası, milletvekilliği ile hükümet görevi gibi diğer resmi görevlerin aynı şahısta toplanmasını menetmiştir. Dolayısıyla, milletvekili başka bir resmi göreve tayin edilirse, milletvekilliği sona ermektedir.

5. Vefat: Bir milletvekilinin vefatı halinde, temsil vazifesi sona erer ve bu durum, anayasa gereği seçim sürecini tetikler³⁴⁵.

1924 Anayasası, boşalan milletvekilliklerinin doldurulmasına dair süreci de tanzim etmiştir. Milletvekilliği herhangi bir sebeple sona erdiğinde, ilgili seçim bölgesinde yeni bir milletvekili seçilmesi öngörülmüştür. Yeni bir milletvekili seçimi için seçimlerin icra edilme zamanı ve sürecini belirleme yetkisi, anayasal çerçevede düzenlenmiştir. Bu süreçte, boşalan milletvekilliklerinin seri bir şekilde doldurulması, yasama organının işleyişinin kesintisiz devamını sağlamak için mühimdir. Milletvekilliğinin sona ermesine dair kararlarda TBMM'nin yetkili olduğu haller mevcuttur. Hususan devam etmeme, etik ihlaller veya anayasa hükümlerine muhalif davranışlar gibi hallerde Meclis Genel Kurulu, milletvekilliğinin sona ermesine dair karar verebilir. Bu kararlar, Meclis'in iç tüzüğünde belirtilen usul ve esaslara göre alınmaktadır.

³⁴⁴ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 28-29.

³⁴⁵ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 28-29.

3.2.1. Vatan Hainliğı ve Diğer Suçlar

1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin teşekkül döneminde devlet ve millet emniyetini tehlikeye atan suçlarla mücadelede müstesna bir ehemmiyet atfetmiştir. Bu bağlamda, vatan hainliğı suçu, dönemin hukuki ve siyasi şartlarını yansıtan surette özel bir tanzim alanına alınmış ve yasama organı olan TBMM'ne bu suça müteveccih yaptırımları belirleme salahiyeti verilmiştir. Anayasa'nın 27. maddesi, milletvekillerinin vatan hainliğı suçu işlediğı iddialarında özel prosedürler içermekte olup, bir milletvekilinin bu suçla itham edilebilmesi için TBMM Genel Kurulu'nun üye tam sayısının üçte iki çoğunluğuyla hüküm alması lazım gelmektedir³⁴⁶.

Vatan hainliğı, devletin bütünlüğünü ve milletin birliğini tehdit eden en ağır suçlardan biri olarak kabul edilmiş, yasama organına bu suçun tarif edilmesi ve cezalandırılmasında merkezi bir vazife verilmiştir. Anayasa, bu suçun siyasi manipölasyonlara alet edilmemesi amacıyla özel bir çoğunluk şartını öngörmüştür. Anayasa'nın 17. maddesi ise, milletvekillerinin yasama dokunulmazlığını düzenlerken, bu korumanın mutlak olmadığını açıklamaktadır³⁴⁷. Dokunulmazlık, milletvekillerinin görevleri sırasında beyan ettikleri mütalaalar ve meclisteki oy kullanımları ile sınırlıdır; vatan hainliğı gibi ağır suçlar bu kapsamın dışındadır. Bunun dışında, bir milletvekiline yönelik cezai işlemler ancak TBMM'nin izniyle yürütülebilir.

Anayasa ayrıca, TBMM'ye diğer suçlarla ilgili denetim ve yargılama süreçlerinde de geniş yetkiler bahşetmiştir. Devletin üst düzey yetkililerinin görev sırasında işledikleri suçlar için yargılama salahiyetini, TBMM tarafından oluşturulan Divan-ı Ali'ye vermiştir. Milletvekilleri ve diğer üst düzey yetkililerin görev suçları, genellikle TBMM'nin izniyle soruşturulmuş ve yargılama sürecine dahil edilmiştir. Anayasa, vatan hainliğı suçuna özel bir düzenleme getirerek, bu suçun devletin ve milletin temel değerlerine yönelik bir tehdit oluşturduğunu vurgulamış, aynı zamanda bu düzenleme ile demokratik yönetim anlayışı çerçevesinde birey haklarını koruma ve kamu düzenini sağlama gayelerini birleştirmiştir.

3.2.2. Milletvekilliğinin Düşmesi ve Çekilme Halleri

1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel yasama organı olan TBMM'nin faaliyetlerinin kesintisiz devamını temin etmek amacıyla milletvekilliğinin düşmesi ve çekilme hallerini titizlikle düzenlemiştir. Anayasa, milletvekilliğinin sona ermesine neden olan

³⁴⁶ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 27.

³⁴⁷ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 17.

durumları açık bir şekilde belirlemiş ve bu süreçlerin işleyişiyle ilgili esasları tanzim etmiştir. Milletvekilliğinin düşmesini gerektiren durumlar şu başlıklar altında müzakere edilmiştir:

1. Meclis Toplantılarına Katılmama: Anayasanın 17. maddesi, milletvekillerinin yasama faaliyetlerine düzenli olarak iştirak etmelerini zorunlu kılmaktadır. İzinsiz veya geçerli bir mazeret olmaksızın belirli bir süre (örneğin, üst üste iki ay) meclis oturumlarına katılmayan milletvekillerinin vekilliği düşürülebilir³⁴⁸.

2. Başka Göreve Atanma: 1924 Anayasası, milletvekilliği görevi ile yürütme veya diğer resmi görevlerin bir arada yürütülmesini menetmektedir. Bir milletvekilinin başka bir göreve atanması halinde milletvekilliği sona erdirilir.

3. Hüküm Giyme: Anayasa'ya göre, ağır ceza gerektiren suçlardan hüküm giyen milletvekillerinin vekilliği düşer. Suçun türü ve ağırlığına göre karar, meclis tarafından alınmaktadır.

4. Vatan Hainliği: Anayasanın 27. maddesi, milletvekilliğinin vatan hainliği suçuyla bağlantılı olarak sona ermesini düzenlemiştir. Bu durumda, milletvekilliğinin düşmesi için TBMM'nin üçte iki çoğunlukla karar alması gereklidir³⁴⁹.

Milletvekillerinin görev süreci boyunca istifa etmeleri veya çekilmeleri de anayasal çerçevede detaylı olarak düzenlenmiştir. Buna göre milletvekilleri, anayasanın tanıdığı bireysel hak kapsamında istifa edebilirler. Ancak istifanın geçerli sayılması için meclis tarafından kabul edilmesi gerekmektedir. Sağlık durumu veya zorlayıcı nedenlerden dolayı milletvekilliğini sürdüremeyecek durumda olan vekillerin istifası kabul edilmektedir. Bu durumlarda vekil, gerekçesini meclise sunar ve meclisin kararı doğrultusunda görevinden ayrılır.

3.2.3. Boşalan Milletvekilliğinin Yerine Seçim Yapılması

1924 Anayasası, TBMM'nin işleyişi ve yapısal bütünlüğüne dair düzenlemeler yaparken, halkın temsiline devamlılığını ve meclis faaliyetlerinin etkinliğini temin etmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede, anayasa milletvekilliğinin boşalması halinde yeni seçimlerin icra edilmesini farz kılarak, temsil yetkisinin kesintiye uğramasını önlemek maksadıyla lazım gelen hükümleri muhteva etmektedir. Anayasanın ilgili maddeleri, milletvekilinin vefatı, istifası veya anayasada zikredilen diğer sebeplerle vazifenin sona ermesi durumunda boşalan koltuğun, seçim yoluyla yeniden doldurulmasını öngörmektedir. Anayasa, seçim yapılmasını icap ettiren hallerde TBMM'ye muayyen bir esneklik bahşetmiş, meclisin bu süreçleri nasıl tertip edeceği

³⁴⁸ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 17.

³⁴⁹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 27.

ve idare edeceği hususunda irşad edici olmuştur. Bu bağlamda, boşalan milletvekilliği için icra edilecek seçimler, anayasal çerçevede tayin edilen usullere uygun olarak ve ilgili vekilin intihap edildiği bölgede yürütülür. Anayasa, seçimlerin ne zaman yapılacağına dair kat'i bir zaman dilimi tespit etmemiş olsa da TBMM'nin bu seçimleri mümkün olan en kısa sürede icra etme yönünde bir beklenti teşkil etmiştir³⁵⁰.

3.3. Meclis'in İç Örgütlenmesi ve Yönetimi

1924 Anayasası, TBMM'nin iç örgütlenmesi ve yönetimi hakkında mufassal düzenlemeler getirmiştir. Anayasanın 24. maddesi, Meclis'e her sene bir başkan ve üç başkan vekili seçme mecburiyeti yüklemiştir. Bu seçimler her sene Kasım ayında (Teşrin-i Sani) icra edilmiş ve seçilen başkanlık ekibi bir sene müddetince vazife yapmıştır. TBMM başkanı, meclisin en üst mertebede temsilcisi olarak, yasama faaliyetlerinin intizamla ve etkin bir biçimde yürütülmesini temin etmekle mükellef olmuştur³⁵¹. Anayasanın 21. maddesi, TBMM'nin müzakerelerini ve diğer iç işleyişlerini, meclis tarafından oluşturulan iç tüzük hükümlerine göre yönetmesini öngörmüştür³⁵². Bu tanzim, TBMM'ye yasama faaliyetlerini özerk bir yapı içinde tertip etme ve murakabe yetkisi vermiştir. İç tüzük, meclis müzakerelerinin aleniyetini ve lüzumunda gizli oturumların icra edilmesine imkân tanıyan hükümleri muhteva etmekte olup, anayasanın şeffaflık ve demokratiklik prensiplerini desteklemiştir.

Meclis başkanının sorumlulukları arasında, yasama faaliyetlerini düzenli bir biçimde idare etmek, TBMM'nin oturumlarını etkin bir şekilde yönlendirmek ve meclis dışındaki resmi temsil vazifelerini ifa etmek yer almıştır. Başkan, bu rollerini tarafsız bir mevkiide sürdürmekte olup, meclisin etkin işlemesini sağlamaya yönelik adımlar atmıştır. Meclis içi nizamın sağlanmasında, başkanın yetkileri ve meclis iç tüzüğünün ehemmiyeti büyük olmuştur. Anayasa, TBMM zabıtlarının düzenli olarak tutulmasını ve meclisin sekreteryaya işlerinin icrasını başkanlık makamının sorumlulukları arasında saymıştır. Anayasanın şeffaflık ilkesi doğrultusunda, bu zabıtların kamuoyuna açık şekilde yayımlanması temin edilmiştir.

3.3.1. Meclis Başkanı ve Başkanlık Divanı Seçimi

1924 Anayasası'nın 24. maddesi, TBMM'nin işleyişinde mühim bir rol üstlenmiş olup, her yıl Teşrin-i Sani ayının başında Meclis Başkanı ve üç başkan vekili seçilmesi zarureti getirmiştir. Seçilen Meclis Başkanı, anayasal çerçevede yalnızca Meclis'in düzenleyicisi

³⁵⁰ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924.

³⁵¹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 24.

³⁵² Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 21.

olmanın ötesinde, yasama erkinin istiklalini temsil eden bir figür olarak öne çıkmıştır³⁵³. TBMM'nin yapısal özellikleri, anayasa tarafından yasama ve yürütme yetkilerinin kaynağı olarak tarif edilmiştir. Bu çerçevede Meclis Başkanı, sadece yasama organının lideri değil, aynı zamanda yürütme yetkilerinin Meclis'ten seçilen Reisicumhur aracılığıyla kullanılmasına yönelik geçiş hükümlerinde kilit bir vazife icra etmiştir³⁵⁴.

1924 Anayasası, karma hükümet sistemi ve parlamenter sistem arasında bir yapı sunmuş ve kuvvetler birliği ilkesini benimsemiştir. Bu yapı içerisinde Meclis Başkanı, yasama ve yürütme kuvvetleri arasındaki etkileşimde merkezi bir rol üstlenmiştir. Meclis, yasama yetkisini kullanırken bir yandan da yürütme kudretini murakabe ve lüzumunda düşürme yetkisine haiz olmuştur. Başkanlık Divanı ise, Meclis'in iç düzenini ve çalışma usullerini tertip etmekle mükellef kılınmıştır. Divan, Meclis faaliyetlerinin kesintisiz bir şekilde devamını temin etmek adına çeşitli vazifeleri ifa etmiş ve iç tüzüklerin uygulanması, oturumların tertiplenmesi gibi konularda öncelikli görevleri üstlenmiştir.

3.3.2. Meclisin Kendi Kolluk İşleri ve Yetkileri

1924 Anayasası'nın 30. maddesi, TBMM'nin kendi düzen ve emniyetini temin etmek amacıyla müstakil bir salahiyyetle teçhiz edildiğini hükme bağlamıştır. Bu çerçevede, Meclis, kendi kolluk işlerini Meclis Başkanı vasıtasıyla düzenleme ve icra etme yetkisine haiz olmuştur. Bu düzenleme, yasama organının işleyişine müteveccih bir teminat olarak kabul edilmiştir³⁵⁵. 1924 Anayasası'nın kuvvetler birliği ilkesine istinaden yapılandırılmış yapısı, yasama organına mühim yetkiler ihsan etmiştir. Meclis, bu ilke dairesinde sadece yasama faaliyetlerini düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda iç düzen ve emniyeti temin etmek için kendi kolluk işlerini düzenleme hakkını da kazanmıştır.

1924 Anayasası'nın yasama organına bu denli geniş yetkiler ihsan etmesi, yeni kurulan Cumhuriyet rejiminin kuvvetli bir meclis iradesine istinat etmesinden mütevellit olmuştur. Bu vaziyet, TBMM'nin kendi iç işleyişine dair müstakil karar alma salahiyyeti ile meclis hükümeti sistemine dair zaruretleri yerine getirmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca, bu yetkiler yasama organının yürütme karşısındaki kudretini artırmış ve yasama-yürütme münasebetlerinde TBMM'ye üstün bir mevki sağlamıştır³⁵⁶.

³⁵³ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 24.

³⁵⁴ Anayurt, a.g.e., ss. 673-694.

³⁵⁵ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 30.

³⁵⁶ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 30.

3.4. Yasama Süreci ve Meclisin Çalışma Esasları

1924 Anayasası, TBMM'nin yasama faaliyetlerini düzenleyen ve Meclisin işleyişini detaylı bir şekilde ortaya koyan düzenlemeleri, TBMM'yi milletin yegâne temsilcisi olarak konumlandırmakta ve yasama yetkisinin bu organ tarafından nasıl icra edileceğini belirlemektedir. Anayasa, milletvekillerine ve İcra Vekilleri Heyeti'ne (Bakanlar Kurulu) kanun teklif etme yetkisi vererek, yasama sürecine hem yürütme organının hem de bireysel milletvekillerinin katılımını sağlamaktadır, bu da demokratik bir çoğulculuğu teşvik etmektedir.

Anayasanın 26. maddesi, TBMM'nin kanun yapma, değiştirme ve yürürlükten kaldırma gibi temel yasama işlevlerini yanı sıra devletlerarası anlaşmaları onaylama ve bütçe belirleme yetkilerini açıkça ifade etmektedir. Bu, Meclisin yasama yetkilerinin geniş ve kapsamlı olduğunu göstermektedir³⁵⁷. Anayasa ayrıca, Meclisin her yıl Kasım ayında otomatik olarak toplanacağını belirten 14. madde ile yasama yılının sürekliliğini garanti altına almaktadır; bu düzenleme, altı aydan uzun süreyle Meclis faaliyetlerine ara verilmesini yasaklamaktadır, böylece yasama sürecinin kesintisiz bir şekilde devam etmesini sağlamaktadır³⁵⁸.

Anayasanın 21. maddesi, Meclisin iç işleyişine dair kuralları belirleme yetkisini TBMM'ye vermektedir. TBMM'nin kendi içtüzüğünü belirlemesi bu yetkinin bir yansıması olarak görülebilir³⁵⁹. Ayrıca, Meclis müzakerelerinin genel olarak aleni olmasını zorunlu kılan 20. madde, yalnızca özel durumlar için gizli oturum yapılmasına izin vermektedir ki bu durumlar Meclisin kendi içtüzüğünde belirlenmiştir³⁶⁰. Anayasanın 22. maddesi ise, TBMM'ye geniş kapsamlı denetim yetkileri tanımakta; bu yetkiler arasında soru sorma, gensoru verme ve inceleme yapma bulunmaktadır³⁶¹. 1924 Anayasası'nın 13. maddesi, yasama faaliyetlerinde sürekliliği sağlamak amacıyla, yeni Meclis seçilip göreve başlayıncaya kadar eski Meclisin görevine devam edeceğini hükme bağlamaktadır³⁶².

3.4.1. Kanun Teklif Etme Hakkı

1924 Anayasanın yasama organına ilişkin maddelerinde yer alan kanun teklif etme hakkı, merkezi unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Anayasa'nın 15. maddesi, bu hakkın hem TBMM üyelerine hem de İcra Vekilleri Heyeti'ne tanındığını açıkça

³⁵⁷ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 26.

³⁵⁸ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 14.

³⁵⁹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 21.

³⁶⁰ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 20.

³⁶¹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 22.

³⁶² Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 13.

belirtmektedir. Kanun teklif etme hakkının TBMM üyelerine verilmesi, halkın iradesinin doğrudan yasama sürecine aktarılmasını sağlayarak demokratik katılımı güçlendirmiştir³⁶³. Diğer yandan, İcra Vekilleri Heyeti'ne de kanun teklif etme yetkisi verilmesi, yürütme organının yasama sürecine etkin bir şekilde dahil olmasına olanak tanımıştır. Bu durum, özellikle teknik ve uzmanlık gerektiren düzenlemelerin yasalaşmasında yürütmenin rolünü artırmıştır. Anayasanın 3. ve 4. maddelerinde ifade edilen “*Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir*” ilkesi, kanun teklif etme hakkının tanımlanmasında esas alınan temel bir rehber olmuştur³⁶⁴.

Kanun teklif etme yetkisinin hem TBMM üyelerine hem de İcra Vekilleri Heyeti'ne verilmesi, yasama faaliyetlerinde esnek bir yapı sağlamıştır. Ancak, bu durum, meclis hükümeti sisteminin getirdiği bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Yasama ve yürütme arasındaki sınırların belirsizliği, özellikle yürütmenin yasama üzerindeki artan etkisi nedeniyle parlamenter sistemden farklı olarak yasamanın özerkliği üzerinde tartışmalara neden olmuştur. 1924 Anayasası, yasama ve yürütme arasında dengeli bir yapı kurmayı hedeflemiş, bu çift yönlü kanun teklif etme hakkı düzenlemesiyle yasama sürecinin etkinliğini artırmıştır. Ancak, bu yapı güçler ayrılığı ilkesinin tam anlamıyla işlerliğini sınırlayarak, dönemin koşulları içerisinde yasama sürecine yeni bir dinamizm kazandırmıştır.

3.4.2. Meclisin Düzenli Toplanma ve Araverme Süreci

1924 Anayasası'nın 14. maddesi, TBMM'nin her yılın Kasım ayının başında (Teşrin-i Sani) herhangi bir dış çağrı olmaksızın kendiliğinden toplanmasını öngörmektedir³⁶⁵. Bu düzenleme, Meclisin, yürütme organının herhangi bir müdahalesi olmaksızın, kendi iç dinamikleri doğrultusunda toplanabilmesi için zorunlu bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Anayasa, böylelikle Meclisin bağımsızlığını pekiştirmiş ve yasama sürecinin sürekliliğini teminat altına almıştır. Ayrıca, 1924 Anayasası, Meclis üyelerinin yasama görevlerini yerine getirirken ülke genelinde incelemelerde bulunabilmeleri, denetim fonksiyonlarını etkin bir şekilde sürdürebilmeleri ve kişisel dinlenme ihtiyaçlarını karşılamaları için yasama yılı boyunca altı aydan fazla süreyle tatil yapmalarını yasaklayarak, Meclisin çalışmalarında süreklilik ve disiplin sağlamayı amaçlamıştır. Öte yandan, Anayasanın 19. maddesi, TBMM'nin olağanüstü durumlar karşısında toplanma esaslarını belirlemiştir. Bu maddeye göre,

³⁶³ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 15.

³⁶⁴ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 3-4.

³⁶⁵ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 14.

Reisicumhur veya Meclis Başkanı'nın inisiyatifi ile ya da milletvekillerinin en az beşte birinin talebi üzerine, Meclisin acil olarak toplanması mümkün kılınmıştır³⁶⁶.

1924 Anayasası'nın bu hükümleri, TBMM'nin işleyişinde belirli bir düzen ve disiplin kurarken, aynı zamanda yasama sürecine istikrar ve devamlılık kazandırmıştır. Meclisin belirli bir takvim dâhilinde toplanması ve gerektiğinde ara verme süreçlerinin net bir şekilde tanımlanmış olması, yasama organının etkin ve düzenli bir şekilde çalışmasını desteklemekte, böylece Türkiye'nin demokratik yapısının güçlenmesine katkıda bulunmaktadır.

3.4.3. Meclis Görüşmeleri ve İçtüzük Uygulamaları

1924 yılında kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 20. maddesi, TBMM'nin görüşmelerinin açık ve şeffaf bir şekilde yürütülmesi gerektiğini öngörmüştür³⁶⁷. Ancak, ulusal güvenlik, kamu düzeni veya kamu yararını ilgilendiren durumlarda meclis, belirli koşullar altında gizli oturumlar düzenleme yetkisine sahiptir. Bu durum, anayasal bir dengenin sağlanması açısından kritik bir öneme sahiptir çünkü gizli oturumların düzenlenmesi kararı da TBMM tarafından alınmakta olup, bu tür kararlar sadece zorunlu hallerde ve olağanüstü koşullar altında verilebilmektedir.

Öte yandan, Anayasa'nın 21. maddesi gereğince, meclisin işleyiş düzeni ve iç tüzük çerçevesinde gerçekleştirilen görüşmeler, TBMM'nin otonom bir yapıya sahip olmasını ve yasama faaliyetlerinin etkin bir biçimde sürdürülmesini teminat altına almaktadır³⁶⁸. İçtüzük, TBMM'nin kurumsal yapısını pekiştirirken, görüşme prosedürlerini ve karar alma mekanizmalarını da detaylandırmaktadır. Anayasanın ilgili maddeleri, meclis üyelerine geniş ifade özgürlüğü tanıyarak, bu özgürlüğün anayasal bir güvence altında olmasını sağlamaktadır. Bu çerçevede, 17. madde milletvekillerinin meclis içinde yaptıkları görüş, oy ve açıklamalar nedeniyle yargılanamayacaklarını bildirmektedir³⁶⁹. Ancak, milletvekillerine tanınan bu geniş hakların kötüye kullanımının önüne geçmek amacıyla, anayasal ve yasal düzenlemelerle belirli sınırlar çizilmiştir. Ayrıca, Anayasa'nın 19. maddesi, TBMM'nin olağanüstü durumlar karşısında toplanabilmesi için gerekli olan mekanizmaları tanımlamaktadır. Bu maddeye göre, Reisicumhurun veya meclis üyelerinin bir kısmının talebi üzerine, TBMM olağanüstü durumlarda toplanabilir ve gerekli görüşmeleri yapabilir³⁷⁰.

³⁶⁶ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 19.

³⁶⁷ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 20.

³⁶⁸ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 21.

³⁶⁹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 17.

³⁷⁰ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 19.

3.4.4. Soru, Gensoru ve Meclis Soruşturması

1924 Anayasası, hükümetin yasama organına karşı sorumluluğunu açık bir şekilde düzenlemiş ve güvenoyu mekanizmasını yürütme faaliyetlerinin meclis iradesine uygunluğunu teminat altına almak için kullanmıştır. Anayasa'nın 44. maddesi, yeni kurulan hükümetin programını TBMM'ye sunmak ve güvenoyu almak zorunda olduğunu belirtir. Bu düzenleme, hükümetin meclis çoğunluğunun desteğini almasını zorunlu kılmıştır ve yürütme ile yasama arasında bir denetim ve denge mekanizması oluşturmuştur. Hükümet, oluşturduğu siyaset ve programlarını meclis onayına sunarak demokratik meşruiyet kazanır³⁷¹.

Gensoru, yürütme organını denetlemede TBMM'nin elindeki önemli bir araç olarak 1924 Anayasası'nda yer almıştır. Meclis üyeleri, bir bakana ya da İcra Vekilleri Heyeti'ne karşı yetersizlik, görevini kötüye kullanma veya politikalarına dair memnuniyetsizlik nedeniyle gensoru önergesi verebilir. Bu süreç, hükümetin veya bireysel bakanların meclisin güvenini kaybettiği durumlarda, hükümetin düşmesine kadar gidebilecek bir yolu açar. 1924 Anayasası'nda açıkça düzenlenmese de, meclis hükümeti sisteminin işleyişinden kaynaklanan bir uygulama olarak gensoru mekanizmasının etkin şekilde kullanıldığı görülmektedir³⁷². Meclis hükümeti sisteminin bir gereği olarak, meclis üyeleri, yürütme organı üzerinde mutlak bir denetim yetkisine sahiptir. Bu bağlamda, gensoru, anayasanın yasama ve yürütme arasındaki ilişkiyi düzenleyen genel hükümleri içinde uygulanabilir bir pratik olarak işlev görmüştür.

1924 Anayasası'nın 7. maddesine göre, yürütme yetkisi TBMM'nin seçtiği Reisicumhur ve onun atadığı İcra Vekilleri Heyeti tarafından kullanılır, ancak bu organlar meclis tarafından denetlenebilir ve gerektiğinde düşürülebilir³⁷³. Güvenoyu ve gensoru mekanizmalarının işleyişi, anayasanın kuvvetler birliği prensibini benimseyen yapısı içinde yasama üstünlüğünü koruma amacı taşımaktadır. Meclis, yürütme organını sürekli denetleyerek, halk iradesinin temsilcisi olarak yasama organının yürütme üzerinde kontrolünü güçlendirmiştir.

3.5. Meclis ve Reisicumhur Arasındaki İlişkiler

1924 Anayasası'nda yürürlükte bulunduğu dönemde, yasama organı olan Meclis ile yürütmenin başı konumundaki Reisicumhur arasında biçimlenen münasebetler, anayasal

³⁷¹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 44.

³⁷² Barış Bahçeci, *1921 Anayasasının Türkiye'nin Mali Hukuk Düzenine Yansımaları. İstanbul Hukuk Mecmuası*, 2022, 80.2, s. 583-614.

³⁷³ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 7.

çerçevede belli bir denge gözetilerek tanzim edilmiş olup, kesin bir ayrışmadan ziyade sınırlı bir etkileşimi de ihtiva etmektedir. Bu bağlamda, Reisicumhurun Meclisle ilişkisi, anayasal hükümlerle sınırlandırılmış ve yürütme organının Meclis üzerindeki tesiri dolaylı araçlarla tarif edilmiştir. Reisicumhur, seçilmesinin hemen akabinde Meclis huzurunda yemin ederek vazifeye başlamakta ve böylelikle anayasal yetkilerini kullanmaya başlamaktadır³⁷⁴.

Reisicumhurun Meclis ile doğrudan ilişkisinin en görünür olduğu anlardan biri, her yasama yılı başında yaptığı açılış konuşmasıdır. Bu konuşma, anayasa tarafından kendisine tanınmış sembolik bir yetki olmanın ötesinde, yürütme ile yasama arasında asgari düzeyde bir iletişim kanalını temsil etmektedir. Ayrıca, Meclis tatildayken Reisicumhurun gerekli gördüğü durumlarda Meclisi toplantıya çağırma yetkisi, bu ilişkiyi daha da belirginleştirmektedir. Bununla birlikte, anayasal sınırlar gereği Reisicumhur, Meclis görüşmelerine iştirak edemez ve oy kullanamaz³⁷⁵.

Reisicumhurun yasama sürecine doğrudan etkisinin en somut görünümlerinden biri, Anayasa'nın 35. maddesinde düzenlenen ve "*geciktirici veto*" olarak adlandırılan yetkisidir. Bu maddeye göre, Reisicumhur, bütçe kanunları ve anayasa değişiklikleri müstesna, diğer kanunların ilanını uygun görmediği takdirde, bunları gerekçeli bir şekilde on gün içinde Meclise iade etme hakkına malik olmuştur. Ancak bu salahiyet, mahiyet itibarıyla sınırlı bir tesir yaratmakta ve yasama organı üzerinde doğrudan bir yaptırım gücü temin etmemektedir. Zira Meclis aynı kanunu tekrar kabul ederse, Reisicumhur bu kanunu ilan etmekle mükellef kılınmıştır. Üstelik bu tekrar kabul sürecinde nitelikli bir çoğunluk aranmaksızın, adi çoğunluk yeterli görülmüştür. Dolayısıyla, Reisicumhurun geciktirici veto yetkisi, yasama sürecinde bir fren mekanizması işlevi görmekteyken, nihai bir engel teşkil etme kapasitesinden mahrumdur.

1924 Anayasası döneminde, bu geciktirici veto yetkisinin pratikte hiçbir Reisicumhur tarafından kullanılmamış olması dikkat çekicidir. Bu durum, Cumhurbaşkanlarının Meclis üzerindeki tesirlerini anayasal yetkilerden ziyade, dönemin siyasi konjonktüründen ve liderlik sıfatlarından kaynaklanan farklı vasıtalarla sağlamış olduklarını göstermektedir. Örneğin, Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü gibi liderler, bu yetkiden istifade etmeksizin, yasama süreçlerini dolaylı yöntemlerle şekillendirebilmişlerdir. Bu bağlamda, 1924 Anayasası'nın 35. maddesi, uygulamada işlevsiz bir hüküm olarak kalmış ve teorik bir düzenleme niteliği taşımıştır³⁷⁶.

³⁷⁴ Recai Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, İstanbul 1966, s. 358

³⁷⁵ Fevzi Demir ve Şükrü Karatepe, *Anayasa Hukukuna Giriş*, 2. Baskı, İstanbul, Evrim Basım Yayım Dağıtım, 1989, s. 147.

³⁷⁶ Tahsin Bekir Balta, *Türkiye'de Yürütme Kudreti*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1960, s. 44.

Reisicumhurun meclis ile olan ilişkilerinde ortaya çıkan bu sınırlı yetki alanı, yürütme ile yasama arasında kurulan anayasal dengenin bir yansımasıdır. Bununla birlikte, 1924 Anayasası'nın yürürlüğe girdiği devirdeki siyasi sistem tek parti rejimine dayalı bir yapıya haiz olup, anayasal hükümlerle fiili uygulama arasındaki uyumsuzluğu belirginleştirmiştir. Cumhurbaşkanlarının fiilen Meclis üzerinde icra ettikleri tesir, anayasal yetkilerinin ötesinde, dönemin siyasi atmosferinin bir neticesi olarak şekillenmiştir. Bu çerçevede mütalaa edildiğinde, 1924 Anayasası'nın Meclis ve Reisicumhur münasebetlerine yönelik düzenlemeleri, yasama ve yürütme arasındaki kuvvet dengelerini şekillendirmekle beraber, uygulamada siyasi dinamiklerin tayin edici rol oynadığı bir alan olarak öne çıkmaktadır.

3.6. Hükümetin Meclis Üzerindeki Etkisi

1924 Anayasası'nın yürürlükte bulunduğu dönem, yasama organı olan Meclis ile yürütme organı olan hükümet arasında şekillenen ilişkilerin anayasal çerçevede belli bir dengeyi gözeterek tanzim edildiği bir yapıya haizdir. Bu bağlamda, hükümetin Meclis üzerindeki tesirleri, anayasal tanzimlerle sınırlı kılınmış olmakla beraber, uygulamada bazı hallere münhasır olarak genişletilmiş yetkilere dahi dönüşebilmiştir. Hükümetin yasama süreçlerine iştirakini mümkün kılan düzenlemeler, hükümet üyelerinin aynı zamanda milletvekili olmaları nedeniyle yasama faaliyetlerine hem şahsi hem de kurumsal düzeyde iştirak edebilmelerine imkân tanımaktadır³⁷⁷.

Hükümet, anayasa mucibince, kanun teklif etme yetkisi başta olmak üzere, Meclise sunulacak çeşitli tekliflerde bulunma ve yasama müzakerelerine katılma hakkına sahiptir. Ancak, hükümet üyelerinin milletvekili sıfatlarını aşan bir surette, "*hükümet üyeliği sıfatlarının kendilerine sağladığı öncelik hakkı*" sebebiyle, teklif ve müzakerelere genellikle hükümet namına katılmayı tercih ettikleri müşahade edilmiştir. Diğer yandan, hükümet, anayasal bir zaruret olarak, programını Meclise sunarak güvenoyu almak durumundadır³⁷⁸.

1924 Anayasası döneminde yürütme organının yasama süreçlerindeki diğer bir mühim yetkisi, kanunların uygulanmasına müteveccih tüzük çıkarma yetkidir. Tüzükler, genel ilke olarak kanunlara muhalif olmamakla beraber, bir tüzüğün kanuna aykırılığı iddiası ortaya çıktığında, bu iddianın çözüm mercii olarak TBMM belirlenmiştir. Ancak, tüzüklerin Danıştay incelemesinden geçirilmesi ve Reisicumhur tarafından onaylanması zarureti, yürütme organına bazı hallerde müstakil bir hareket sahası sağlamaktadır. Hükümetin yasama organı üzerinde

³⁷⁷ Ömer Anayurt, 1924 Anayasası'nda Meclis-Yürütme İlişkileri. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 1997, 8.39, s. 673-694.

³⁷⁸ Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s.33.

belirgin bir tesiri bulunmasına karşın, anayasal düzenlemeler, hükümetin istemediği bir kanunun çıkmasını veya Meclis kararlarının alınmasını doğrudan menetmesine imkân tanımamaktadır³⁷⁹. Ayrıca, Başvekilin Reisicumhur tarafından Meclis üyeleri arasından seçilmesi ve bakanların Başvekil tarafından yine Meclis üyeleri arasından atanması, hükümeti Meclisle sıkı bir ilişki içerisinde tutmakta ve Meclisin hükümet üzerindeki denetim fonksiyonunu güçlendiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

1924 Anayasası'nın yürürlükte bulunduğu dönemde, yasama organı olan Meclis'in üstünlüğünü daha da pekiştirmek adına, hükümete Meclisi feshetme yetkisi tanınmamıştır. Bu bağlamda, yürütme organının yasama organı üzerindeki etkisi, anayasal çerçevede sınırlandırılmış olup, Meclisin feshi gibi yürütme lehine büyük bir güç dengesizliğine yol açabilecek yetkilere yer verilmemiştir. Nitekim Reisicumhura fesih yetkisi tanınmasına yönelik teklifler, sistemin mantığına aykırı bulunarak reddedilmiştir.

Parlamentar sistemin doğası gereği, hükümetin yasama organı olan Meclis üzerinde bazı etki araçlarına sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu etki araçları, hükümetin Meclisteki karar alma süreçlerini yönlendirme ve şekillendirme kapasitesini artırarak, Meclise tanınmış olan denetim araçlarının etkinliğini sınırlandırmakta ya da tamamen işlevsiz hale getirebilmektedir. Özellikle bakanların Meclis görüşmelerine katılımı, hükümetin yasama organı üzerindeki etkisini doğrudan ve belirgin bir biçimde artıran önemli bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Başvekilin, genellikle iktidar partisinin lideri olması ve bu sıfatla partisi üzerindeki prestiji, hitabet yeteneği, parlamento tekniklerini bilmesi ve bu teknikleri etkili bir şekilde kullanabilmesi, hükümetin yasama organı üzerindeki etkisini güçlendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır³⁸⁰. Bu bağlamda, Başvekilin kişisel yetkinlikleri, yalnızca hükümet politikalarının kabul edilmesinde değil, aynı zamanda Meclisteki tartışmaların yönlendirilmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, Reisicumhurun anayasal olarak tarafsız bir konumda bulunmasına rağmen, siyasi konjonktür gereği iktidar partisinin manevi lideri olarak hareket edebilmesi, hükümetin Meclis üzerindeki etkisini artıran bir diğer faktör olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Reisicumhurun anayasa tarafından yasaklanmamış olması nedeniyle Meclisteki özel dairesinden kritik görüşmeleri takip edebilmesi, bu etkiyi pekiştirmektedir. Bu durum, iktidar partisine mensup milletvekillerinin farkında olduğu bir gerçeklik olarak, Reisicumhurun varlığının Meclis görüşmeleri üzerinde oluşturduğu psikolojik baskının artmasına neden olmaktadır³⁸¹.

³⁷⁹ Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s.33.

³⁸⁰ Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s.33.

³⁸¹ Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s.33.

1924 Anayasası'nın yürürlükte bulunduğu dönemde, hükümetin Meclis üzerindeki etkisini artıran bir diğer önemli unsur parti disiplini olarak karşımıza çıkmaktadır. Parlamenter sistemlerde parti disiplini, genellikle yasama organının hükümet üzerinde denetim yapabilmesi için bir araç olarak tasarlanmış olmakla birlikte, pratikte hükümetin Meclis üzerindeki etkisini artıran bir mekanizma haline dönüşmüştür. Özellikle iktidar partisinin grup toplantılarında sağlanan maddi ve manevi birliktelik, hükümetin karar alma süreçlerindeki gücünü artırmakta ve muhalefet üzerindeki baskıyı da aynı oranda yoğunlaştırmaktadır. Parti disiplini, bu bağlamda, hükümetin Meclis üzerindeki kontrolünü sağlamlaştıran bir araç haline gelmiştir.

Meclis başkanlık divanı ise, hükümetin Meclis üzerindeki etkisini artıran bir diğer yapı olarak öne çıkmaktadır. Anayasal olarak tarafsız bir konumda bulunması gereken başkanlık divanı, çoğu durumda bu tarafsızlık ilkesini göz ardı ederek, hükümetin ve iktidar partisinin çıkarlarını gözetten bir yönetim anlayışı sergilemektedir. Bu durum, başkanlık divanını adeta hükümetin ve iktidar partisinin bir temsilcisi konumuna getirmekte ve Meclisteki görüşmelerin yönlendirilmesinde hükümetin dolaylı bir aracı olarak işlev görmesine neden olmaktadır. Özellikle muhalefetin bu yapının işleyişi üzerindeki etkisinin sınırlı olması, hükümetin Meclis üzerindeki baskısını daha da artırmaktadır. Hükümetin Meclis üzerindeki etkisinin bu mekanizmalar aracılığıyla şekillenmesi, yürütme ile yasama arasındaki güç dengelerinin anayasal çerçevenin ötesinde, siyasi pratiklerle belirlendiğini göstermektedir. Bu durum, anayasal düzenlemelerin, siyasi gerçeklikler karşısında farklı anlamlar kazandığı ve hükümet-Meclis ilişkilerinin bu etkileşimden doğrudan etkilendiği bir yapıyı işaret etmektedir ³⁸².

3.7. Meclisin Hükümet Üzerindeki Denetim Yetkisi

1924 Anayasası'nda yer alan 7/2. madde hükmü, Meclis'in hükümet üzerinde sürekli bir denetim yetkisine sahip olduğunu ve gerektiğinde hükümeti düşürebileceğini açıkça düzenlemektedir. Bu düzenleme, yasama organı ile yürütme arasındaki güç dengelerinin anayasal temellerini ortaya koyarken, hükümetin Meclisle yakın ilişki içinde olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda, anayasa ve Meclis içtüzüğü, hükümeti denetlemek için Meclise bir dizi etkili araç sağlamış ve hükümeti bu denetime uyum sağlayacak yetkilerle donatmıştır³⁸³. Meclisin hükümet üzerindeki siyasi denetim yolları arasında soru, genel görüşme, gensoru, Meclis soruşturması ve Meclis araştırması gibi mekanizmalar yer almaktadır. Bunlar, hükümetin faaliyetlerini şeffaf bir şekilde sürdürmesini sağlamak amacıyla geliştirilmiş

³⁸² Anayurt, a.g.e., s. 673-694.

³⁸³ Hüseyin Nail Kubalı, *Türk Esas Teşkilâtı Hukuku Dersleri*, İstanbul, 1960, s. 45.

anayasal ve içtüzüksel düzenlemelerdir. Milletvekilleri, soru önergelerini tek imza ile sunabilirler. Yazılı soruların yanıtları Meclis tutanaklarına geçirilirken, sözlü sorulara verilen yanıtlar genel kurul önünde ifade edilmekte ve soru sahibine karşı görüş belirtme hakkı tanınmaktadır. Ancak, bu karşı görüşler ve yanıtlar, Meclis içtüzüğüne göre beş dakika ile sınırlanmıştır³⁸⁴.

1924 Anayasası döneminde, soru mekanizması, hükümeti denetlemek amacıyla tasarlanmış olsa da, uygulamada çoğunlukla muhalefet tarafından eleştiri aracı olarak kullanılmış ve sıklıkla amacından sapmıştır. Muhalefetin bu yöntemi eleştirel bir araç olarak görmesi, uygulamanın verimliliğini azaltmış ve mekanizmanın asli işlevini zayıflatmıştır. Genel görüşme ise, Anayasa ve içtüzük tarafından düzenlenmiş olmakla birlikte, genellikle uygulamada sınırlı bir gelişim göstermiştir. Bu denetim yöntemi, yalnızca dış politika gibi istisnai konularda kullanılmakta ve çoğunlukla hükümetin kendiliğinden açıklamada bulunması durumunda hayata geçmektedir. Bu nedenle, genel görüşmelerin Mecliste etkili bir denetim yolu olarak işlev görmesi zayıf kalmıştır³⁸⁵.

Gensoru mekanizması, anayasal çerçevede hem Başvekil hem de bakanlara yönelik olarak kullanılabilir bir denetim aracıdır. Her milletvekili gensoru önergesi sunabilmekte ve bu önergelerin görüşülebilmesi için genel kurul onayı gerekmektedir. Ancak, gensoru önerilerinin kabulü sırasında yapılan görüşmeler, içtüzük hükümleri gereği sınırlandırılmış olduğundan, muhalefetin bu mekanizma aracılığıyla hükümeti eleştirme ve sorgulama yeteneği büyük ölçüde iktidar partisinin kararlarına bağlı kalmaktadır. Bu durum, gensorunun etkin bir denetim aracı olmasını engellemiş ve kullanımını sınırlı bir düzeye indirmiştir. Meclis soruşturması, bakanların görevleri sırasında gerçekleştirdikleri cezai ve mali sorumluluk gerektiren işlemlerin incelenmesi amacıyla işletilen bir mekanizmadır. İçtüzüğe göre, soruşturma talebi bir milletvekili tarafından gündeme getirilir veya adli bir süreçte yapılan başvuru üzerine Meclis tarafından kararlaştırılır. Soruşturma, Anayasa ve adalet komisyonlarının ortak çalışmasıyla veya özel bir komite tarafından gerçekleştirilir. Soruşturma sonunda, ilgili fiilin sabit olduğu kanaatine varılması durumunda, Meclis tarafından ilgili bakan veya bakanlar Yüce Divan'a sevk edilmektedir. Meclis araştırması ise yürütmenin faaliyetlerinin denetlenmesi amacıyla meclis tarafından bilgi edinme aracı olarak kullanılmaktadır. Bu mekanizma, kamu hizmetlerinin etkinliğini değerlendirmek ve gerekli görülen konularda bilgi toplamak için meclisin genel denetim yetkisine dayanmaktadır. Araştırma komisyonları, yürütmenin faaliyetlerini inceleyerek kamu hizmetlerinin anayasa ve yasalara uygun bir şekilde yerine

³⁸⁴ Anayurt , a.g.e., ss. 673-694.

³⁸⁵ Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s.33.

getirilip getirilmediğini denetlemektedir. Bu yönüyle, meclis araştırması, hükümetin faaliyetlerine yönelik detaylı bir inceleme yapma olanağı sunmaktadır³⁸⁶.

3.8. İcra Vekilleri Heyeti ve Reisicumhur ile İlişkiler

1924 Anayasası'na göre, İcra Vekilleri Heyeti yürütme yetkisinin icrasında merkezi bir role haizdir. Anayasa'nın 45. maddesi, İcra Vekilleri Heyeti'nin Başvekilin (Başvekil) başkanlığında çalışacağını ve üyelerinin, TBMM üyeleri arasından seçilerek Reisicumhur tarafından onaylanacağını bildirir. İcra Vekilleri Heyeti üyeleri, kolektif olarak hükümetin genel siyasetinden ve bireysel olarak kendi görev alanlarına giren konulardan sorumlu tutulmuştur³⁸⁷. 46. madde, bakanların hem hükümetin genel politikalarından müşterek sorumlu olduklarını hem de kendi yetki alanlarındaki işlemlerden şahsi sorumluluk taşıdıklarını ifade eder³⁸⁸. Reisicumhur, 1924 Anayasası'na göre devletin başıdır ve yürütme yetkisinin önemli bir parçasıdır. 31. maddeye göre Reisicumhur, TBMM üyeleri arasından bir dönem için seçilir ve görev süresi boyunca devlet başkanlığı görevini yürütür³⁸⁹. Reisicumhurun yürütme yetkisi, İcra Vekilleri Heyeti ile sıkı bir iş birliği içinde kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Örneğin, Reisicumhur, gerekli gördüğünde İcra Vekilleri Heyeti 'ne başkanlık edebilir³⁹⁰. Reisicumhur, ayrıca, TBMM tarafından kabul edilen yasaların yayımlanmasından sorumludur. 35. madde, Reisicumhurun, anayasa ve bütçe kanunları dışında kalan yasaları, gerekçesiyle birlikte TBMM'ye iade etme yetkisine sahip olduğunu belirtmektedir. Ancak, yasa ikinci kez TBMM tarafından kabul edilirse, Reisicumhur bu yasayı yayımlamakla yükümlüdür³⁹¹.

1924 Anayasası, İcra Vekilleri Heyeti ve Reisicumhur arasında iş birliği ve dengeyi sağlama amacı taşımaktadır. 44. maddeye göre Başvekil, Reisicumhur tarafından TBMM üyeleri arasından atanır ve diğer bakanlar, Başvekil tarafından seçilerek Reisicumhurun onayına sunulur³⁹². İcra Vekilleri Heyeti, hükümet programını TBMM'ye sunmak ve güvenoyu almakla yükümlüdür. Bu, yasama ve yürütme arasında bir denetim mekanizması oluştururken, hükümetin Meclis desteğiyle çalışmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda, yürütme organları üzerindeki Meclis denetimi, Reisicumhur ve İcra Vekilleri Heyeti arasındaki ilişkide TBMM'nin üstünlüğünü koruyan bir düzenleme olarak öne çıkar.

³⁸⁶ Anayurt, a.g.e., s. 673-694.

³⁸⁷ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 45.

³⁸⁸ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 46.

³⁸⁹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 31.

³⁹⁰ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 32.

³⁹¹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 35.

³⁹² Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 44.

3.9. Yasama ve Yürütme Arasında Dengeler

1924 Anayasası'nda yasama yetkisi, TBMM'ne verilmiştir. Anayasanın 5. maddesi gereğince, yasama ve yürütme yetkileri TBMM'de toplanmıştır. Yürütme yetkisi de TBMM'nin seçtiği Reisicumhur ve onun atadığı İcra Vekilleri Heyeti tarafından kullanılmıştır³⁹³. TBMM'nin bu geniş yetkileri, yasama organının yürütme üzerindeki üstünlüğünü sağlamış ve Meclisin denetim gücünü artırmıştır. Anayasanın 7. maddesi, Meclisin hükümeti istediği zaman denetleyebileceğini ve düşürebileceğini ifade ederken, yürütmenin yasama karşısındaki hesap verebilirliğini göstermektedir³⁹⁴.

Yürütme erki, Reisicumhur ve İcra Vekilleri Heyeti arasında paylaştırılmıştır. Reisicumhur, TBMM üyeleri arasından seçilirken, İcra Vekilleri Heyeti üyeleri, Reisicumhurun onayı ile atanmıştır. İcra Vekilleri Heyeti, genel politikalarının TBMM tarafından onaylanmasını gerektiren bir güvenoyu mekanizmasına tabidir. Anayasa'nın 44. maddesi, hükümetin programını TBMM'ye sunmasını ve güvenoyu talep etmesini zorunlu kılmıştır.

1924 Anayasası, kuvvetler birliği ilkesine dayalı bir yapı öngörmüştür ancak bu ilke, tamamen katı bir biçimde uygulanmamış, yasama ve yürütme arasında belirli ölçüde bir ayrım gözetilmiştir. Yasama üstünlüğünün ağır bastığı bu sistemde, yürütme erkinin Meclis iradesine tabi olması sağlanmıştır. Yürütme organlarının yasama karşısında herhangi bir üstünlük aracı (örneğin, Meclisi feshetme yetkisi) bulunmamaktadır³⁹⁵. 1924 Anayasası, yasama ve yürütme arasında iş birliğine dayalı bir ilişki öngörmüştür. Hükümetin TBMM'den güvenoyu alarak göreve başlaması, yasama ve yürütme arasındaki denetim ilişkisinin bir parçasıdır. TBMM, hükümetin faaliyetlerini sorgulama ve denetleme yetkisine sahiptir. Bu, yürütme üzerinde etkili bir kontrol aracı sağlamıştır. 7. madde, TBMM'nin hükümeti denetleme ve gerektiğinde görevden alma yetkisini düzenleyerek yasama üstünlüğünü sağlamlaştırmıştır³⁹⁶.

3.10. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi

1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal düzenini oluşturan mühim bir belge olarak, yasama, yürütme ve yargı erklerini düzenlerken kuvvetler ayrılığı ilkesini tartışmalı bir şekilde ele almıştır. Anayasa, özellikle yasama ve yürütme erkleri arasındaki ilişkiyi dönemsel gereklilikler ve siyasi koşullara uygun bir yapı geliştirmek üzere şekillendirmiştir. Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı ilkesi, 1924 Anayasası'nda tam anlamıyla uygulanmamış, fakat belirli

³⁹³ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 5.

³⁹⁴ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 7.

³⁹⁵ Yılmaz, a.g.e., s.101.

³⁹⁶ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 7.

yönleriyle anayasal düzen içinde yer bulmuştur. Anayasa'nın 5. maddesi, yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM'de toplandığını ifade ederken, bu durum kuvvetler birliği anlayışının açık bir göstergesi olmuştur³⁹⁷. TBMM, hem yasama yetkisini kullanmış hem de yürütme organını seçerek bu organ üzerinde denetim yetkisine sahip olmuştur.

Yürütme yetkisi, TBMM tarafından seçilen Reisicumhur ve onun atadığı İcra Vekilleri Heyeti aracılığıyla kullanılmıştır. Dolayısıyla, yasama ve yürütme erkleri arasındaki ilişki, Meclis hükümeti sistemine uygun bir şekilde düzenlenmiştir. 1924 Anayasası, yargı erkini yasama ve yürütmeden bağımsız olarak düzenlemiştir. Anayasa'nın 8. maddesi, yargı yetkisinin bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacağını belirtir. Bu düzenleme, yargının bağımsızlığını koruma çabası olarak değerlendirilebilir. Ancak, anayasa yargısı gibi kurumsal denetim mekanizmalarının eksikliği, yargı erkinin tam bağımsız bir şekilde işleyişini sınırlandırmıştır³⁹⁸.

1924 Anayasası, kuvvetler birliği ilkesine dayansa da, yürütme ve yasama arasındaki bazı mekanizmalar, yumuşak bir kuvvetler ayrılığı anlayışına işaret etmektedir. Örneğin, yürütme organlarının TBMM'ye karşı sorumlu tutulması ve Meclis tarafından denetlenebilmesi, yasama ve yürütme arasındaki iş birliğini ve dengeyi sağlamaya yönelik bir düzenleme olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, yürütme organlarının yasama karşısında güçsüz bırakıldığı söylenebilir. Örneğin, Reisicumhur ve İcra Vekilleri Heyeti'nin TBMM tarafından denetlenmesi, yürütmenin yasama karşısındaki bağımsızlığını sınırlamıştır³⁹⁹.

Anayasa'nın kuvvetler birliği ilkesine dayalı yapısı, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki siyasi ve toplumsal koşullar göz önüne alındığında, otoritenin merkezileştirilmesi ve etkin bir yönetim sağlama amacı taşımaktadır. Millî Mücadele sonrası dönemde, yasama ve yürütme arasındaki sınırların belirsiz bırakılması, siyasi otoritenin daha hızlı ve etkili bir şekilde kullanılmasına olanak tanımıştır. Ancak bu sistem, kuvvetler ayrılığı ilkesinin modern anlamda uygulanmasını sınırlamıştır. Anayasa, yasama ve yürütme arasındaki dengeyi sağlamak yerine, yasama üstünlüğünü açıkça vurgulamış ve bu üstünlük üzerinden bir sistem geliştirmiştir.

3.11. Meclisin Hükümet Karşısındaki Konumu

1924 Anayasası'nın temel ilkelerinden biri olarak, TBMM'nin yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplaması öne çıkmaktadır. Anayasa'nın 7. maddesine göre, yürütme yetkisi, TBMM tarafından seçilen Reisicumhur ve onun atadığı İcra Vekilleri Heyeti tarafından

³⁹⁷ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 5.

³⁹⁸ Gözübüyük, a.g.e., s. 64.

³⁹⁹ Anayurt, a.g.e., s. 673-694.

icra edilmektedir. Ancak bu organlar, TBMM'nin denetimine ve gözetimine tabidir. TBMM'nin hükümet üzerindeki denetim yetkisi, çeşitli önemli mekanizmalarla güçlendirilmiştir. Anayasa'nın 44. maddesi, hükümetin kurulmasının ardından programını TBMM'ye sunmasını ve güvenoyu almasını zorunlu kılar. Bu, hükümetin Meclis desteğiyle çalışmasını şart koşarak, yasama organının yürütme üzerindeki etkisini artırmıştır. Hükümetin ya da bir bakanın Meclis tarafından yeterli görülmemesi durumunda, gensoru önergesi verilerek hükümetin görevden alınması sağlanabilir⁴⁰⁰.

1924 Anayasası'nda TBMM, yasama üstünlüğüne dayalı bir sistem içinde, yürütmenin üstünde konumlandırılmıştır. Bu bağlamda Meclis, hükümeti istediği zaman denetleme ve düşürme yetkisine sahiptir. Öte yandan, yürütme organlarının Meclisi feshetme yetkisi bulunmamaktadır. Yasama ve yürütme arasında denge sağlama amacıyla öngörülen bu mekanizmalar, TBMM'nin yürütme üzerindeki etkisini kurumsal hale getirmiştir. 1924 Anayasası'na göre Reisicumhur, TBMM tarafından seçilir ve yürütmenin bir parçası olarak görev yapar. Reisicumhur, hükümetin başkanı konumunda olmasına rağmen, yürütme yetkisini İcra Vekilleri Heyeti ile paylaşır ve TBMM'ye karşı sorumludur. Reisicumhurun, TBMM tarafından kabul edilen yasaları yayımlama yetkisi bulunmaktadır; ancak TBMM'nin tekrar kabul ettiği yasaları yayımlamama gibi bir yetkisi yoktur⁴⁰¹.

⁴⁰⁰ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde 44.

⁴⁰¹ *Anayurt*, a.g.e., s. 673-694.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu metinlerinden biri olan 1924 Anayasası Cumhuriyet rejiminin temel değerlerini pekiştiren ve ulusal egemenlik fikrini hayata geçiren bir belge olarak Türk anayasal tarihinde kritik bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, 1924 Anayasası'nın yürürlüğe girmesi ile birlikte, Türk anayasa tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu anayasa, 1924'ten 1960'a kadar geçen süre zarfında, Türkiye'nin siyasi yapısını şekillendiren temel bir belge olarak kabul edilmektedir. Öncüllerinden olan 1876 Kanun-ı Esasî ile 1921 Teşkilât-ı Esâsiye'nin aksine, 1924 Anayasası, devletin işleyiş mekanizmasını daha detaylı ve kapsamlı bir şekilde düzenlemektedir. Anayasa, özellikle devlet yönetimi bağlamında, daha önce belirlenmesi güç olan hususları, detaylı bir biçimde ifade etme imkânı sunarak, hukuki ve idari düzenlemelerin merkezi bir otorite tarafından yönlendirilmesini sağlamaktadır.

Anayasa, bir devletin temel yapısını, organlarının işleyişini ve bireylerin hak ve özgürlüklerini düzenleyen, hukuki normlar hiyerarşisinin en üst basamağında yer alan bir belge olarak değerlendirilmektedir. Ancak anayasa, yalnızca hukuki düzenlemelerden ibaret olmayıp, aynı zamanda bir toplumun siyasi, sosyal ve kültürel yapısının bir yansımasıdır. Toplamların tarihsel süreçteki dönüşümlerini, toplumsal düzen arayışlarını ve siyasal sistemlerini hukuki bir zemin üzerinde yapılandırma çabalarını temsil etmektedir. Genellikle büyük siyasal ve toplumsal kırılmaların sonucunda ortaya çıkan anayasalar, sadece birer normatif metin değil, aynı zamanda toplumların kendilerini yeniden tanımlama ve geleceğe taşıma iradesini de ifade eden belgeler niteliğindedir. Bu bağlamda, 1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu unsurlarını ve ulusal egemenlik ilkesini hayata geçiren bir düzenleme olarak, Türk anayasa tarihinde kritik bir dönüm noktasını temsil etmektedir.

1924 Anayasası, hükümet sistemini detaylı bir şekilde ele almakta ve kuvvetler ayrılığı ilkesi ile meclis hükümeti sistemi arasında bir yerde konumlanan karma hükümet sistemini benimsemektedir. Bu sistemde, yasama ve yürütme yetkileri, halk iradesinin tecelli ettiği Meclis'e verilmiştir. Meclis, içerisinden seçtiği Reisicumhur ve bakanlar aracılığıyla yürütme yetkisini kullanmaktadır, bu durum, güçler birliğine yakın bir yönetim biçimi oluştururken, yargı yetkisinin bağımsız mahkemelere verilmiş olması ise yargı bağımsızlığını pekiştiren bir özelliktir. Bu ayırım, Türkiye'nin yargı bağımsızlığını güçlendirmeye yönelik atılmış önemli bir adım olarak kabul edilmektedir.

1924 Anayasası'nın tarihsel arka planı incelendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme süreci ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamaları, anayasanın temelini oluşturan koşullar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat ve Meşrutiyet hareketleri, Osmanlı toplumunda modernleşme çabalarını hızlandırmış ve anayasal düşüncenin tohumlarını atmıştır. 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yazılı anayasası olarak önemli bir adım teşkil etmiş, ancak bu anayasa, mutlak monarşi sınırlarını tam anlamıyla aşamamış ve dönemin siyasi yapısına derin bir dönüşüm getirememiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile anayasal yönetim yeniden işlerlik kazanmışsa da, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında karşı karşıya kaldığı askeri yenilgiler ve iç karışıklıklar, anayasal düzenin istikrarını sağlamayı mümkün kılmamıştır. Yine de bu dönem, anayasal düşüncenin gelişimi ve halkın siyasi temsili açısından önemli bir altyapı hazırlamıştır.

Türk Kurtuluş Savaşı ve Millî Mücadele dönemi, anayasal bir düzenin yeniden inşası açısından belirleyici bir geçiş sürecini ifade etmektedir. 1920 yılında kurulan TBMM halk egemenliğini esas alan bir yönetim anlayışını benimseyerek, Türkiye'nin geleceğini şekillendirme yolunda tarihi bir adım atmıştır. Bu süreçte kabul edilen 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu), kısa ve öz bir metin olarak halk egemenliğini açıkça vurgulamış ve yasama ile yürütme yetkilerinin TBMM'de toplanmasını öngörmüştür. Ancak bu anayasa, olağanüstü koşullarda hazırlanmış olması nedeniyle, yeni bir devletin kurumsal ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalmış ve daha kapsamlı bir anayasal düzenleme ihtiyacını doğurmuştur.

Cumhuriyet'in ilanı ve hilafetin kaldırılması gibi köklü siyasi dönüşümleri takip eden süreçte hazırlanan 1924 Anayasası, modern bir devlet düzeni kurmayı hedeflemiştir. Bu anayasa, halk egemenliği ilkesini temel alarak, Türkiye'nin siyasi ve hukuki yapısını yeniden yapılandıran bir çerçeve oluşturmuştur. Devletin yönetim biçimini Cumhuriyet olarak güvence altına alan bu metin, TBMM'nin siyasi ve hukuki birikimini devralarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal temelini oluşturmuştur. Anayasa, sadece mevcut düzeni koruma amacını taşımamakta, aynı zamanda Cumhuriyet rejiminin temel değerlerini geleceğe taşıma arzusunu da göstermektedir.

1924 Anayasası'nın en dikkat çekici özelliklerinden biri, halk egemenliğine dayalı bir düzen kurmuş olmasıdır. Yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM'de toplanması, kuvvetler birliği ilkesi temelinde şekillenen bir yönetim anlayışını ortaya koymuştur. Bu yapı, meclis üstünlüğüne dayalı bir sistemin benimsenmesi anlamına gelmiş, ancak yargı bağımsızlığını korumaya yönelik hükümlerle dengelenmiştir. Anayasa, aynı zamanda Türkiye'nin ulusal egemenlik ilkesini uluslararası arenada vurgulamasına ve modern bir hukuk düzeni oluşturmaya zemin hazırlamıştır.

1924 Anayasası, ulusal egemenliği temel alarak bireylerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almayı ve devletin yetkilerini anayasal sınırlarla çevrelemeyi hedeflemiştir. Halk iradesinin doğrudan temsili üzerine kurulan bu anayasa, yalnızca bir hukuk metni olmanın ötesine geçerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi kimliğini şekillendiren bir belge niteliği kazanmıştır. Modernleşme ve demokratikleşme yolunda atılan ilk adımları temsil eden bu anayasa, Türkiye'nin siyasal ve hukuki yapısının dönüşümünde hayati bir rol oynamış ve ulusal egemenlik fikrini somut bir yapıya dönüştürmüştür.

Bu anayasanın içerdiği düzenlemeler, sadece halk egemenliğini tesis etmekle sınırlı değildir. Aynı zamanda anayasa yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında bir denge kurmayı hedeflemiştir. Ancak bu denge, kuvvetler ayrılığı ilkesinden ziyade, meclis üstünlüğüne dayalı bir kuvvetler birliği anlayışıyla şekillendirilmiştir. Anayasa, dönemin siyasal koşulları göz önünde bulundurulduğunda, hem demokratikleşme hem de modernleşme süreçlerine uyumlu bir yönetim modeli sunmayı başarmıştır. Böylece 1924 Anayasası, Cumhuriyet rejiminin kurumsallaşmasında bir kilometre taşı olmuş ve Türkiye'nin siyasal sisteminin geleceğine yön veren bir anayasal düzenleme olarak tarihe geçmiştir.

1924 Anayasası, tek meclisli bir sistem benimsenmiş ve TBMM, hem yasama hem de yürütme yetkilerini kullanan merkezi bir otorite olarak konumlandırılmıştır. Bu anayasal yapı, halk egemenliğine dayalı bir yönetim anlayışını pekiştirirken, yargı yetkisinin bağımsız mahkemelere devredilmesi yoluyla kuvvetler birliği ilkesini yumuşatarak yargı bağımsızlığını güvence altına almıştır.

Bu çerçevede, 1924 Anayasası, TBMM'nin yapısını, işleyişini ve yetkilerini ayrıntılı bir şekilde düzenlemiş ve böylece Cumhuriyet rejiminin temel organlarından biri olan yasama organına anayasal sistemin omurgasını oluşturacak bir rol atfetmiştir. TBMM'nin, milletin tek ve gerçek temsilcisi olarak tanımlanması, anayasanın demokratik temsiliyet anlayışını yansıtan en temel ilkelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yasama yetkisinin münhasıran TBMM'ye verilmesi, halkın iradesinin devlet yönetimine doğrudan yansımaları sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Yasama organının yalnızca yasa yapma işlevini yerine getirmekle kalmayıp, aynı zamanda yürütme organını denetleme ve gerektiğinde görevden alma yetkisini de üstlenmesi, meclis üstünlüğüne dayalı bu sistemin karakteristik bir özelliği olmuştur.

Tek meclisli bir sistemin benimsenmesi, karar alma süreçlerinde etkinliği artırmayı ve halk egemenliğini doğrudan temsil etmeyi amaçlamıştır. Çift meclis sistemine ilişkin öneriler, milli egemenliğin zayıflayacağı ve karar alma süreçlerinin yavaşlayacağı gerekçesiyle reddedilmiştir. TBMM, yalnızca seçildiği bölgenin değil, tüm milletin temsilcisi olarak tanımlanmış ve bu anlayış anayasal düzenlemelerle pekiştirilmiştir. Milletvekillerinin görev

süresi dört yıl olarak belirlenmiş ve bu düzenleme, yasama organının istikrarını ve sürekliliğini sağlamayı hedeflemiştir. Aynı zamanda seçimlerin düzenli aralıklarla yapılması, demokratik temsiliyetin sürekliliğini güvence altına alacak şekilde düzenlenmiştir.

1924 Anayasası, milletvekilliği seçimleri ve milletvekili olma şartlarına ilişkin hükümleriyle TBMM'nin yapısını detaylı bir şekilde belirlemiştir. Seçme ve seçilme hakkı başlangıçta yalnızca erkek Türk vatandaşlarına tanınmış, ancak 1934 yılında yapılan anayasa değişikliği ile bu hak kadınlara da genişletilmiştir. Bu düzenleme, Cumhuriyet'in modernleşme ve eşitlik ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirilmiş önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Milletvekili olabilmek için belirlenen şartlar arasında, 30 yaşını doldurmuş olmak, Türk vatandaşı olmak ve yüz kızartıcı suçlardan mahkûm olmamak gibi kriterler yer almıştır. Bu kurallar, TBMM'nin nitelikli bir temsil mekanizması oluşturmasını hedeflemiş, ancak aynı zamanda toplumun belirli kesimlerinin siyasi katılımını sınırlayan bir yapı yaratmıştır.

TBMM'nin yasama yetkisini kullanma süreci de ayrıntılı anayasal düzenlemelere tabi tutulmuştur. Kanun yapma, değiştirme ve yürürlükten kaldırma gibi temel yasama işlevleri TBMM'ye verilmiş ve bu yetkiler halk iradesinin doğrudan temsiline dayandırılmıştır. Kanun teklif etme yetkisi hem TBMM üyelerine hem de İcra Vekilleri Heyeti'ne tanınmış, böylece yasama sürecinde geniş bir demokratik katılım sağlanmıştır. Ayrıca, Meclis müzakerelerinin aleniyet ilkesi, TBMM'nin şeffaf çalışmasını temin ederek yasama faaliyetlerinin kamuoyu denetimine açık olmasını mümkün kılmıştır.

Meclisin iç örgütlenmesi ve işleyişine dair hükümler de anayasa tarafından detaylı bir şekilde düzenlenmiştir. Meclis başkanının seçimi, başkanlık divanının işlevleri ve meclisin düzenli toplanmasını sağlayan mekanizmalar, TBMM'nin düzenli ve etkin bir şekilde çalışmasını amaçlayan düzenlemeler olarak öne çıkmaktadır. Meclis tatil dönemlerinde veya olağanüstü durumlarda, Reiscumhurun çağrısıyla toplanma mekanizmaları düzenlenmiş, böylece yasama organının sürekliliği güvence altına alınmıştır. Milletvekillerinin hakları ve sorumlulukları, anayasa tarafından düzenlenmiş ve yasama faaliyetlerinde bağımsız hareket edebilmeleri için hukuki güvenceler sağlanmıştır.

Milletvekili dokunulmazlığı, yasama faaliyetlerinin etkili bir şekilde yerine getirilmesi amacıyla tanınmış ve belirli durumlarla sınırlandırılmıştır. Yasama organının sürekliliğini sağlamak amacıyla, yeni meclis seçilene kadar mevcut meclisin görevine devam etmesi öngörülmüştür. Bu düzenlemeler, 1924 Anayasası'nın TBMM'yi bir halk egemenliği sembolü ve yönetimin merkezi bir unsuru olarak yapılandırma hedefini açıkça ortaya koymaktadır. Anayasanın bu çerçevede tasarımı, dönemin siyasi ihtiyaçlarını karşılamış, Cumhuriyet rejiminin kurumsal altyapısını güçlendirmiştir.

TBMM'nin üstünlüğüne dayalı bir sistem geliştirilmesinde temel dayanak olan 1924 Anayasası, yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkileri kuvvetler birliği ilkesi çerçevesinde düzenlemiştir. Söz konusu anayasa, yasama organını yürütme üzerinde belirgin bir denetim yetkisiyle donatırken, yürütme organının bağımsız hareket alanını sınırlamayı hedeflemiştir. Anayasal düzenleme, TBMM'nin yürütme organı üzerinde etkin bir otoriteye sahip olduğu ve yürütmenin anayasal sınırlarla çevrelendiği bir yapı oluşturmuştur. Bu bağlamda, halk egemenliğine dayalı yönetim anlayışı, meclis üstünlüğü ekseninde şekillendirilmiştir.

1924 Anayasası'na göre, Reisicumhur, TBMM üyeleri arasından seçilmiş ve anayasal yetkilerini kullanmaya başlamadan önce Meclis huzurunda yemin etmiştir. Reisicumhurun yetkileri, esas itibarıyla sembolik düzeyde tasarlanmış ve meclis üstünlüğünü zedelemeyecek şekilde sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede, Reisicumhurun Meclis tatildayken Meclisi toplantıya çağırma ve geciktirici veto hakkı gibi yetkilere sahip olduğu görülmektedir. Ancak geciktirici veto yetkisi, Meclis tarafından tekrar kabul edilen kanunları yayımlama zorunluluğu nedeniyle, yürütme organının yasama sürecine müdahale edebilme kapasitesini sınırlamıştır. Nitekim bu yetki, uygulamada neredeyse hiç kullanılmamış; Reisicumhurun Meclis üzerindeki etkisi daha çok dönemin siyasi liderlik vasıflarından kaynaklanmıştır.

Hükümetin Meclis üzerindeki etkisi anayasa tarafından sınırlandırılmış olmakla birlikte, belirli mekanizmalar ve uygulamalar, hükümetin yasama sürecinde etkin bir rol oynamasına imkân tanımıştır. Hükümet üyelerine verilen kanun teklif etme yetkisi, yasama sürecine doğrudan katılım sağlamış ve hükümet üyelerinin aynı zamanda milletvekili olmaları, bu katılımı daha kurumsal bir hale getirmiştir. Başvekilin, genellikle iktidar partisinin lideri olarak görev yapması ve parti disiplini mekanizmasının etkin bir şekilde işlemesi, hükümetin Meclis üzerindeki etkisini güçlendiren unsurlar arasında yer almıştır. Ancak anayasa gereği hükümetin programını Meclis'e sunarak güvenoyu alma zorunluluğu, yürütme organını yasama karşısında hesap verebilir bir yapıya dönüştürmüştür.

TBMM, hükümet üzerinde güçlü bir denetim yetkisine sahip olmuş ve bu yetki çeşitli anayasal mekanizmalar aracılığıyla kullanılmıştır. Soru, genel görüşme, gensoru, meclis soruşturması ve araştırma gibi araçlar, hükümetin faaliyetlerini denetleme işlevini yerine getirmiş ve yasama organının yürütme üzerindeki otoritesini pekiştirmiştir. Ancak bu mekanizmaların etkinliği, özellikle gensoru uygulamasında olduğu gibi, çoğunlukla iktidar partisinin Meclis üzerindeki kontrolüne bağlı kalmıştır. TBMM, aynı zamanda, bakanların görevleri sırasında yaptıkları işlemlerden dolayı cezai sorumluluklarını soruşturma yetkisini de elinde bulundurmuş ve gerektiğinde Yüce Divan'a sevk kararı almıştır.

Bununla birlikte 1924 Anayasası, yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkiyi kuvvetler birliği ilkesi temelinde düzenlemiş, ancak bu ilke katı bir şekilde uygulanmamıştır. Yasama ve yürütme arasında belirli bir ayırım gözetilmiş olmakla birlikte, yasama üstünlüğü ilkesinin esas alındığı görülmektedir. Yürütme organının TBMM'nin kararlarına tabi tutulması ve Meclis'in denetim mekanizmaları ile sürekli kontrol altında olması, bu anayasal düzenin temel özelliklerindendir. Ayrıca, yürütme organının Meclisi feshetme yetkisinin bulunmaması, yasama üstünlüğünü pekiştiren bir diğer unsur oluşturmıştır. Reisicumhur ve İcra Vekilleri Heyeti'nin TBMM'ye karşı sorumlu olması ve Meclis'in hükümeti herhangi bir zamanda görevden alabilmesi, bu dönemde yasama üstünlüğüne dayalı bir yönetim yapısını güçlendirmiştir. Anayasada Yargının bağımsızlığını sağlayan hükümler mevcut olmasına karşın, anayasa yargısı gibi kurumsal denetim mekanizmalarının eksikliği, yasama ve yürütme faaliyetlerinin anayasal sınırlar içinde denetlenmesini zorlaştırmıştır. Bu durum, dönemin siyasi ve kurumsal koşulları bağlamında değerlendirildiğinde, anayasal düzenin hem güçlü yönlerini hem de sınırlamalarını ortaya koymaktadır.

Bu çalışma kapsamında ele alınan temel sorular, 1924 Anayasası'nın yasama organını nasıl düzenlediği, bu düzenlemelerin dönemin siyasi koşullarına nasıl yanıt verdiği ve Türkiye'nin anayasal ve demokratik gelişimine nasıl katkıda bulunduğu etrafında şekillenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre 1924 Anayasası, TBMM'yi "milletin tek ve gerçek temsilcisi" olarak tanımlayarak, yasama yetkisini münhasıran bu organa vermiştir. Bu, ulusal egemenlik ilkesinin anayasal düzlemdeki en güçlü ifadesi olarak değerlendirilmiştir. TBMM, yalnızca yasama yetkisini kullanmakla kalmamış, aynı zamanda yürütme organını oluşturma ve denetleme işlevlerini üstlenmiştir. Bu durum, Cumhuriyet rejiminin kurumsallaşmasında TBMM'nin merkezi rolünü pekiştirmiş ve halk egemenliğine dayalı bir yönetim anlayışının yerleşmesine zemin hazırlamıştır.

Tezde, anayasanın kuvvetler birliği ilkesine dayalı bir sistem benimsemesine karşın, bu ilkenin meclis üstünlüğü ekseninde yorumlandığı sonucuna ulaşılmıştır. TBMM, yasama ve yürütme yetkilerini bünyesinde toplayarak, yasama organını devletin merkezi otoritesi haline getirmiştir. Bu yapı, dönemin siyasal ihtiyaçlarına yanıt vermiş; özellikle genç Cumhuriyet'in demokratikleşme yolunda sağlam bir zemin kazanmasını sağlamıştır. Çift meclis sisteminin reddedilerek tek meclisli bir sistemin tercih edilmesi, halk iradesinin doğrudan temsiline olan vurguyu güçlendirmiştir. Çalışma, bu tercihlerin, ulusal egemenliğin kurumsal anlamda pekiştirilmesine yönelik önemli adımlar olduğunu göstermektedir.

Araştırma, TBMM'nin yalnızca yasama sürecinde değil, yürütme organı üzerinde de güçlü bir denetim yetkisi bulunduğunu ortaya koymuştur. Özellikle soru, gensoru, meclis

araştırması ve soruşturması gibi denetim mekanizmaları anayasa tarafından tanımlanmış ve TBMM'nin yürütme üzerindeki otoritesini pekiştirmiştir. Bununla birlikte, uygulamada bu mekanizmaların etkinliği, çoğunlukla iktidar partisinin Meclis üzerindeki kontrolüne bağlı kalmıştır. Bu durum, anayasal düzenlemeler ile pratikteki işleyiş arasındaki ilişkiye dair önemli bir tartışma alanı sunmaktadır.

Tezin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki anayasal süreklilik ve kopuşları ele alan boyutu, 1924 Anayasası'nın yalnızca hukuki bir metin değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi bir dönüşüm belgesi olduğunu göstermiştir. Kanun-i Esasi'den devralınan unsurlar, ulusal egemenlik ve halk iradesi ekseninde dönüştürülmüş, bu dönüşüm modern bir anayasal düzenin temelini oluşturmuştur. Tezde, bu sürecin Cumhuriyet'in demokratikleşme çabalarına yaptığı katkı kapsamlı bir şekilde tartışılmıştır.

Çalışma, aynı zamanda uluslararası bağlamda da 1924 Anayasası'nın yerini değerlendirmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ulus-devletlerin yükselişi ve demokratikleşme hareketlerinin etkisi, Türkiye'nin anayasa yapım sürecini şekillendirmiştir. Batılı anayasal modellerden esinlenen ancak Türk halkının ihtiyaçlarını ve Cumhuriyet'in temel ilkelerini göz önünde bulunduran bir anayasa metni oluşturulmuştur. Bu bağlamda, 1924 Anayasası'nın yalnızca bir hukuk metni değil, aynı zamanda ulusal bağımsızlık ve modernleşme ideallerinin yansıması olduğu sonucuna varılmıştır.

Tez kapsamında 1924 Anayasası'nın yasama organına ilişkin düzenlemelerinin Türkiye'nin anayasal ve demokratik gelişimine yaptığı katkılar, dönemin siyasi ve toplumsal bağlamı içinde değerlendirilmiştir. TBMM'nin halk egemenliği ilkesi doğrultusunda tasarlanması, Cumhuriyet rejiminin kurumsallaşmasında kritik bir rol oynamış ve demokratikleşme sürecinin temel taşlarından biri olmuştur. Tez, bu yönüyle, 1924 Anayasası'nın yasama boyutunu detaylı bir şekilde inceleyerek, Türkiye'nin anayasal tarihine ve siyasal yapısına önemli bir katkı sunmayı başarmıştır.

Çalışmada, 1924 Anayasası'nın yasama organına ilişkin düzenlemeleri incelenirken, çeşitli araştırma sorunlarıyla karşılaşılmıştır. Araştırmanın temel sınırlamalarından biri, 1924 Anayasası'nın hazırlanma sürecine dair kayıtların sınırlı olması nedeniyle dönemin siyasi dinamiklerini tam anlamıyla çözümlemeyi zorlaştırmasıdır. Bu durum, anayasanın oluşturulmasında etkili olan tartışmaların ve fikir ayrılıklarının daha geniş bir bağlamda analiz edilmesini güçleştirmiştir. Araştırma sürecinde, literatürdeki mevcut çalışmaların odaklandığı konuların genellikle genel anayasal yapı ve dönemin siyasi atmosferi ile sınırlı olduğu görülmüştür. Bu durum, çalışmanın 1924 Anayasası'nın yasama organına özgü düzenlemeleri ele alma konusundaki özgünlüğünü artırmakla birlikte, karşılaştırmalı analiz yapılacak yeterli

birikimin bulunamaması gibi bir zorluğu da beraberinde getirmiştir. Özellikle anayasanın yasama ve yürütme arasındaki ilişkileri düzenleyen hükümleri üzerine daha kapsamlı bir akademik çerçevenin eksikliği hissedilmiştir. Bu eksiklik, literatüre katkı sağlaması adına bir fırsat sunarken, aynı zamanda derinlemesine bir analiz için gerekli teorik altyapının oluşturulmasını daha karmaşık hale getirmiştir.

Araştırma sırasında karşılaşılan bir diğer sınırlama, 1924 Anayasası'nın yargı bağımsızlığına ilişkin düzenlemelerinin, yasama ve yürütme ile olan ilişkiler bağlamında yeterince tartışılmamış olmasıdır. Bu durum, anayasanın kuvvetler birliği ilkesi çerçevesindeki konumunu analiz ederken yargının rolünün detaylandırılmasını güçleştirmiştir. Son olarak, çalışmada kullanılan ikincil kaynakların sınırlılığı ve mevcut literatürün büyük ölçüde dönemin siyasi tarihine odaklanmış olması, anayasanın hukuki boyutunu derinlemesine ele almayı zorlaştırmıştır. Literatür taramasında karşılaşılan bu durum, anayasanın tarihsel bağlamını yeniden inşa etmeyi güçleştirirken, dönemin anayasa hukuku alanındaki tartışmalarına yeterince nüfuz etmeyi sınırlamıştır. Tüm bu zorluklar, araştırmanın kapsamını daraltmış olsa da, 1924 Anayasası'nın yasama organına ilişkin düzenlemeleri üzerine özgün bir katkı sunmayı amaçlamıştır.

Bu bağlamda, çalışmada TBMM Zabıt Ceridesi, C.3, İçtima 2; TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima 7; TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima 13; TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima 19; TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, İçtima 24; TBMM Zabıt Ceridesi, C.28, İçtima 1 kullanılmıştır. Bu zabıt ceridelerinin seçilmesinin temel nedeni, 1924 Anayasası'nda yasama organının tartışıldığı TBMM oturumlarını içermeleri ve anayasa maddelerinin şekillendiği süreçlere dair doğrudan bilgi sunmalarıdır. Bu oturumlar, anayasanın yasama işlevinin çerçevesinin nasıl belirlendiğini, yasama organının yetkilerinin hangi tartışmalar neticesinde şekillendiğini ve bu süreçte hangi siyasi eğilimlerin etkili olduğunu yansıtmaktadır. Alternatif zabıt cerideleri, anayasanın yasama organı üzerine doğrudan bilgi sunmadığından analize dahil edilmemiştir. Seçilen belgeler, 1924 Anayasası'nın yasama sürecine ilişkin en kapsamlı ve doğrudan kaynaklar olması nedeniyle çalışmada merkezi bir yer tutmuştur.

Çalışma sonucunda, 1924 Anayasası üzerine yapılacak yeni araştırmalar için oldukça zengin bir zemin sunulmaktadır. Özellikle anayasanın halk egemenliği ilkesini nasıl hayata geçirdiği ve bu sürecin toplumsal temsiliyet üzerindeki etkileri henüz yeterince detaylı bir şekilde incelenmemiştir. Yasama organının halkla ilişkisi, seçim süreçlerinin demokratikleşmeye katkısı ve bu sürecin anayasa metnindeki yansımaları üzerine daha derinlemesine analizler yapılabilir. Ayrıca, anayasanın yasama-yürütme ilişkilerini nasıl

düzenlediği, bu düzenlemenin teorik ve pratik sonuçları bakımından daha kapsamlı bir şekilde ele alınabilir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte anayasal süreklilik ve kopuşların 1924 Anayasası'ndaki yansımaları, literatürde eksik kalan bir diğer önemli konudur. Bu bağlamda, Kanun-ı Esasi'den 1924 Anayasası'na kadar uzanan süreçte yasama organına dair düzenlemelerdeki süreklilik ve değişimlerin detaylı bir incelemesi, Türk anayasa tarihine yönelik özgün bir katkı sunabilir.

Son olarak, 1924 Anayasası'nın kadınların siyasi temsili üzerindeki etkileri, özellikle seçme ve seçilme hakkı bağlamında daha fazla araştırmayı hak eden bir konudur. Anayasanın modernleşme ve toplumsal eşitlik hedefleri doğrultusunda kadınların siyasal süreçlere entegrasyonunu nasıl teşvik ettiği veya bu süreçte hangi sınırlamaların mevcut olduğu üzerine yapılacak çalışmalar, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurabilir.⁴⁰²

⁴⁰² İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri, Legal, İstanbul, 2005*

KAYNAKLAR

- Abdulahakimoğulları, Erdal, “Türk Anayasa Hukukunda Parlamento (Meclis) Kararlarının Yargısal Denetimi Sorunu,” Yasama Dergisi, sayı: 5, 2007, s. 8.
- Açıkgöz, Merve Ünal, "1876 Tarihli Kanun-i Esasi'de Yasama-Yürütme İlişkisi," Yasama Dergisi 43, 2021, s. 61-86.
- Ahmad, Feroz, Modern Türkiye'nin Oluşumu, çev. Yavuz Alogan, 12. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 45.
- Akçakaya, Murat ve Kübra İlhan, "Enderun Mektebi ve Türk kamu yönetimi için bir model önerisi," Gazi İktisat ve İşletme Dergisi 7, no. 2, 2021, s. 169-187.
- Alpkaya, Faruk, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 295.
- Anayurt, Ömer, "1924 Anayasası'nda Meclis-Yürütme İlişkileri," Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 8, no. 39, 1997, s. 673-694.
- Arslan, Kahan Onur, “Türk Anayasa Hukuku’nda ‘Anayasa’ Terimi ve ‘Anayasa Hukuku’ Kavramı,” EÜHFD, cilt: 15, sayı: 1–2, 2011, s. 62-63.
- Atay, Ender Ethem, “Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki,” Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt: 12, sayı: 1-2, 2008, s. 506-507.
- Aydın, Mithat, "II. Meşrutiyet'in İlanı ve İngiltere," Belgi Dergisi 1, 2011, s. 15-49.
- Bacak, Eren, 1924 Anayasası'ndaki Değişikliklerin Türk Demokrasi Tarihinin Gelişimi Açısından Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2023, s. 6.
- Bahçeci, Barış, 1921 Anayasasının Türkiye'nin Mali Hukuk Düzenine Yansımaları. İstanbul Hukuk Mecmuası, 2022, 80.2, s. 583-614.
- Bakırcı, Fahri, “1924 Anayasası,” Atatürk Ansiklopedisi, <https://yeni.ataturkansiklopedisi.gov.tr>, s. 1. (Erişim tarihi: 24.12.2024)
- Balta, Tahsin Bekir, Türkiye'de Yürütme Kudreti, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1960, s. 44.
- Baş, Sezgin, Türk Anayasa Hukukunda Yasama İşlemleri Teorisi ve Parlamento Kararları, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Bursa, 2016, s. 4.
- Başgil, Ali Fuat, Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri: Mukayeseli Türk Esas Teşkilât Hukuku Dersleri, Birinci Cilt, Baha Matbaası, İstanbul, 1957, s. 117.

- Batum, Süheyl, Anayasa ve İnsan 99 Soruda Çağdaş Bir Anayasa, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2011, s. 57-190.
- Bülbül, Mahmut, Parlamento Hukukunda Çift Meclis Sistemi ve Uygulaması, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Anayasa Hukuku Bilim Dalı, Ankara, 2010, s. 55.
- Cenan, Eren, "Osmanlı-Türk Anayasacılığının İlk Anayasası: 1876 Tarihli Kanun-i Esasi," Adalet Dergisi 71, 2023, s. 565-604.
- Çağlar, Nazmiye, "Avantaj ve Dezavantajlarıyla Parlamenter Hükümet Sistemi," Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 19, no. 4, 2017, s. 111-117.
- Çakın, Akın, "Yasa Yapma Süreci ve Sosyal Kontrol Şeffaflık ve Katılım," Yasama Dergisi 9, 2008, s. 3-19.
- Çabuk, Rıdvan Remzi, Anayasalarda Siyasal İdeolojiler, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, Konya, 2015, s. 45.
- Çiçek, Mustafa Kemal, 1924 Anayasasının Hazırlanışı ve Temel Özellikleri (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 2005, s. 45.
- Demir, Fevzi ve Şükrü Karatepe, Anayasa Hukukuna Giriş, 2. Baskı, İstanbul, Evrim Basım Yayın Dağıtım, 1989, s. 147.
- Demirel, Ahmet, Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup, cilt 44, İletişim Yayınları, 1994, s. 25.
- Erimli, Buşra, "İlk Meclis'te Gruplar Arası Rekabet ve Partileşme Meselesi," İnsan ve İnsan 9, no. 34, 2022, s. 13-28.
- Eroğlu, İzzet, 1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulaması. Yasama Dergisi, 2009, 14: 79-157.
- Gazel, Ahmet Ali, "Türk Parlamentolarının Yasama Dönemi Sıra Numaralarında Yaşanan Kesintiler ve Meclis'te Yaşanan Yasama Dönemi Tartışmaları," Uluslararası Bilim ve Eğitim Dergisi 4, no. 3, 2021, s. 194-206.
- Gözübüyük, Şeref ve Zekai Sezgin, "1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri," AÜSBF İdari İlimler Enstitüsü Yayınları, Enstitü Yayın 3, 1957, s. 240.
- Gözübüyük, Şeref, Anayasa Hukuku, 19. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013, s. 189.
- Gözübüyük, Şeref, Türk Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara, 2018, s. 47.
- Gözler, Kemal, Hukuka Giriş, Ekin Basım Yayın, Bursa, 2018, s. 159-160..

- Gözler, Kemal, Türk Anayasa Hukuku. Ekin Basım Yayın Dağıtım, 14. Baskı, Bursa, 2013, s. 45.
- Gözler, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, Cilt I, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011, s. 816.
- Gözler, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Esasları Ders Kitabı, Ekin Basım Yayın, Bursa, 2019, s. 54.
- Gözler, Kemal, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000, s. 25.
- Güneş, Mehmet, "Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Normlar Hiyerarşisindeki Yeri ve Denetiminde Maddi İçerik Kriteri," İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 11, no. 1, 2020, s. 166-179.
- Güneş, İhsan, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun (1921 Anayasası'nın) Yapılış Süreci," Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 20, no. 2, 2020, s. 233-256.
- Güneş, Turan, Türk Pozitif Hukukunda Yürütme Organının Düzenleyici İşlemleri, Sevinç Matbaası, 1965, s. 12-47.
- Güveyi, Ümit, "Anayasa yargısı ve demokrasi ilişkisi," Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 16, no. 3, 2012, s. 137-162.
- Hanioğlu, Şükrü M., "II. Meşrutiyet Dönemi 'Garbcılığı'nın Kavramsallaştırılmasındaki Üç Temel Sorun Üzerine Not," Doğu Batı 31, 2005, s. 55-64.
- İba, Şeref, "Görüşme ve Yasama Yöntemi Bağlamında 1921 Anayasasının Kanunlaşma Süreci," Amme İdaresi Dergisi C. 53, S. 2, s. 1-18.
- İba, Şeref, "1924 Anayasası'nın Hazırlık ve Kanunlaşma Süreci Üzerine," Yasama Dergisi 44, 2021, s. 43-60.
- İba, Şeref, "İçtüzük Meselesi ve Notlu Dahili Nizamname," Meclis Haber Dergisi, Temmuz-Ağustos 2021, s. 255.
- Kaboğlu, İbrahim Ö., Anayasa Hukuku Dersleri, Legal, İstanbul, 2005, s. 53.
- Kaplan Arık, Aslıhan, "Anayasa Değişirme İktidarının Kötüye Kullanılmasını Önlemeye Yönelik Anayasa Değişikliği Usulünün Farklılaştırılması," Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 7, no. 28, 2023, s. 280-292.
- Kânûn-ı Esâsî (1876), 7 Zilhicce 1293 (1876), Memâlik-i Devlet-i Osmaniye, erişim: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>.(Erişim tarihi: 24.12.2024)
- Karabekir, Kazım, Paşaların Kavgası, Haz.: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 1994, s. 128.
- Karpat, Kemal H., Kısa Türkiye Tarihi, 1800-2012, Timaş, 2012.

- Kaya, Semih Batur, "Hukuk devleti, demokrasi ve anayasacılık ekseninde anayasa yargısı ve yargısal aktivizm," Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 19, no. 3, 2015, s. 355-402.
- Kılıç Ali, Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 119.
- Koçak, Burak, "Cumhuriyetin Kökenleri: Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi," İmgelem 3, no. 5, 2019, s. 207-238.
- Koçak, Cemil, "Siyasal Tarih (1923-1950)," S. Akşin (Ed.), Türkiye Tarihi IV Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınları, İstanbul, s. 86.
- Konan, Belkıs, "1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Lâyihası," Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 71, no. 1, 2022, s. 437-476.
- Kubalı, Hüseyin Nail, Türk Esas Teşkilâtı Hukuku Dersleri, İstanbul, 1960, s. 45.
- Küçük, Adnan, 1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler. Liberal Düşünce Dergisi, 2016, 82: 5-54.
- Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2018, s. 149.
- Neziroğlu, İrfan, Türk Parlamento Hukukunun Temel Kavramları, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 445.
- Okandan, Recai, Umumi Amme Hukuku, İstanbul 1966.
- Onar, Erdal, "Güncel Demokrasilerde Parlamentonun Rolü: Türkiye Büyük Millet Meclisi Örneği," Erdoğan Teziç'e Armağan, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 91.
- Özata, Muhammed Hakan ve Burak Taş, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Kapsamında Hükümete Karşı Suç (TCK m. 312)," Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 30, no. 1, 2022, s. 441-483.
- Özbudun, Ergun, 1924 Anayasası. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 35.
- Özbudun, Ergun. Türk Anayasa Hukuku. Ankara: Yetkin Yayınları, 1992, s.3.
- Özden, Şeyma Nur, "1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Hakkında Basına Yansıyan Tartışmalar," Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Özkul, Fatih, "Anayasalarımızda Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı," Ankara Barosu Dergisi 3, 2016, s. 201-263.
- Sarioğlu, Tarık, "Bölüm 3: Demokratikleşme Sürecinde Önemli Bir Aşama: Saltanatın Kaldırılması," Atatürk Dönemi, 2021, s. 59.
- Sevük, İsmail Habib, Atatürk'le Beraber, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 61.
- Tanör, Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 133.

- Tekin, Yusuf ve Şeref İba, "Görüşme ve Yasama Yöntemi Bağlamında 1921 Anayasasının Kanunlaşma Süreci," *Amme İdaresi Dergisi* C. 53, S. 2, s. 1-18.
- Teziç, Erdoğan, 1961 Anayasasına Göre Kanun Kavramı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1972, s. 7.
- Teziç, Erdoğan, Anayasa Hukuku, Beta Yayınevi, 20. Baskı, İstanbul, 2016, s. 185.
- Tögel, Akif, Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Kanun Kavramı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016, s. 7.
- Türe, Fatih, "Türkiye’de Siyasal Egemenlik Kavramının Gelişimi: Osmanlı’dan Cumhuriyete Tarihsel Süreç," *Journal of Management and Economics Research* 3, no. 4, 2005, s. 28-51.
- Turinay, Faruk Y., "Bir Kelime Olarak ‘Anayasa’nın Tarihsel Yolculuğu Üzerine Düşünceler," *TBB Dergisi*, sayı: 95, 2011, s. 272-273.
- Türcan, Talip, İslam Hukuk Biliminde Norm-Amaç İlişkisi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2009, s. 62.
- Türcan, Talip, Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s. 163.
- Tunç, Bilal, "Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası’nın Yeri ve Önemi," *Karadeniz Araştırmaları* 67, 2020, s. 657-692.
- Umunç, Canay, "1876 Tarihli Kanun-i Esasi ve İstanbul Konferansı’nın Sunumu Çerçevesinde Fransız Basınında Osmanlı Algısı," *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)* 9, no. 87, 2022, s. 1723-1739.
- Yamaç, Müzehher, "Türkiye Devleti’nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu," *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22, TBMM’nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı, 2020, s. 204-220.
- Yapıcı, Havvana, "Komisyonların Yasama Sürecindeki Rollerini Bağlamında Komisyon Aşamasındaki Özel Yöntem ve Uygulamalar," *Yasama Dergisi* 5, 2007, s. 57-81.
- Yayla, Atilla, "Anayasacılık, anayasal demokrasi ve ideolojiler," *Liberal Düşünce Dergisi* 66, 2012, s. 13-22.
- Yazıcı, Serap, Anayasa-I, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2012, s. 18.
- Yurtseven, Yılmaz, Osmanlı Siyasal İktidarı: Meşruiyet, Otorite ve İdeoloji Üzerine Bir Deneme, Savaş Yayınları, Ankara, 2019, s. 238-252.
- Zürcher, Erik Jan, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 352.
- TBMM Zabıt Ceridesi, C.3, İçtima 2.
- TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima 7.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima 13.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.7-1, İçtima 19.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, İçtima 24.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.28, İçtima 1.

